

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

Мастер рад:

Југословенска делегација на Конференцији мира у
Паризу (1919 – 1920)

(Економско – финансијска питања и пропаганда)

Ментор: проф. др Љубодраг Димић

Студент: Владимир Крстић
(ИС 17/4)

Београд, 2018. године

Садржај

1. Предговор	4
2. Први светски рат у Србији	6
2.1. 1914. година	6
2.2. 1915. година	12
2.3. 1916. година	16
2.4. 1917. година	20
2.5. 1918. година	25
2.6. Југословенско уједињење	27
3. Конференција мира у Паризу	30
4. Састав и организација делегације Краљевине СХС на Конференцији мира	33
5. Делегација и влада Краљевине СХС	41
6. Економско – финансијска питања	44
6.1. Немачка	44
6.2. Аустрија	50
6.3. Ликвидација Аустроугарске	50
6.4. Дугови нових крајева	51
6.5. Ликвидација непријатељских имања	71
6.6. Контрибуција	74
6.7. Финансијске клаузуле	77
6.8. Економске клаузуле	87
6.9. Мађарска	94
6.10. Печујски рудници	123
6.11. Бугарска	131
7. Пропаганда	142
7.1. Брошуре, материјали и књиге	142
7.2. Боравци савезничких новинара у Краљевини СХС	147

8. Закључак	150
9. Прилози	152
10. Коришћени извори и литература	190

1. Предговор

Тема којом се овај рад бави а обухвата Економско – финансијска питања у уговорима о миру са пораженим државама, чланицама Централних сила, Немачком, Аустријом, Мађарском и Бугарском, питање репарација и накнаде штете и пропаганду није обрађивана као засебна целина. Она су само поменута као важна питања које су разматрана на Конференцији мира у Паризу која тек треба да буду обрађена. Будући да је о самој Конференцији већ писано из угла односа новостворене Краљевине СХС са суседним, претежно ревизионистичким државама и њеним разграничењем са њима (*Југославија на конференцији мира*, докторска дисертација Андреја Митровића), сматрали смо да би у години у којој се обележава век од завршетка Првог светског рата, после кога је створена прва заједничка држава Јужних Словена, још једном требало да јој посветимо пажњу, овог пута из досад неистражене области. Мишљења смо да су економска и пропагандна питања, која су била предмет нашег интересовања неправедно запостављена.

Рад је истраживачки и заснован је највећим делом на изворима из Архива Југославије (Фондови Делегације Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу и Политичког одељења Министарства иностраних послова Краљевине Југославије) и Архива Српске академије наука и уметности (Заоставштине Косте Стојановића, председника Економско – финансијске и Саобраћајне Секције и Војислава Маринковића). Архивска грађа која нам је стајала на располагању је у доброј мери сачувана и била нам је од драгоцене помоћи у сагледавању најважнијих детаља. Углавном је чине писма, телеграми, извештаји, ноте које је: 1. Економско – финансијска и Саобраћајна Секција слала делегацији а она Влади и 2. Писма, телеграми, извештаји и ноте са инструкцијама које је Влада слала делегацији са циљем да се оне изнесу савезницима на Конференцији. Морамо скренути пажњу на две чињенице: 1. Целокупна грађа о уговорима са Аустријом и Бугарском у фонду делегације Краљевине СХС је на француском језику, те су била неопходна одређена предзнања и 2. Поглавље о економским темама се налази на већем броју страна у односу на оно о пропаганди, првенствено због већег броја расположивих извора.

Релевантна научна литература и извори заступљени су у уводном делу рада у коме је представљена завршна фаза ослобођења и уједињења српског народа у периоду Првог светског рата (1914 – 1918), започетог 1804. године¹, и у прва три поглавља главног дела.

Структура рада је конципирана тако да је у уводном делу кроз сваку ратну годину приказана улога Србије као кључног фактора уједињења и претходи догађају којим смо се бавили. У Пoglављу *Конференција мира у Паризу* укратко је представљен рад Конференције и утицај који су на сам догађај имале Велике силе. Пoglавље *Састав и организација делегације Краљевине СХС на Конференцији мира* има задатак да прикаже како је функционисала делегација Краљевине СХС на Конференцији. Пoglавље *Делегација и влада Краљевине СХС* описује однос делегације са владом у Београду. Најзад, поглавља *Економско – финансијска питања* и *Пропаганда* баве се већ поменутиим питањима (Економско – финансијска питања у уговорима са пораженим државама и пропаганда). Замисао је била да сваку поражену државу представимо засебно. Прилози везани за тему налазе се на крају рада.

Надамо се да ће овај рад испунити сврху коју смо пред себе поставили пре његовог писања и да ће, колико је то могуће, ближе расветлитити један битан догађај из историје Краљевине СХС.

¹ Радован Самарџић, *Писци српске историје*. Књ. 2, Београд 1981, 208-209: Васа Чубриловић је у једном сажетом огледу извршио периодизацију српске историје 1804-1918: 1804-1815, српска револуција; 1815-1848, културна и национално-политичка преоријентација; 1848-1878, српски препород; 1878-1903, превласт Аустрије у српским земљама; 1903-1918, борба за ослобођење и уједињење Јужних Словена.

2. Први светски рат у Србији

2.1. 1914. година

Јуна 1914. године, аустроугарска војска је у Босни, код Тарчина одржавала велике војне маневре који су симулирали напад на Србију и приказали сву снагу Двојне монархије. Сарајево је на Видовдан посетио аустроугарски престолонаследник Франц Фердинанд са супругом Софијом. Схвативши овакав потез као својеврсно изазивање Срба, припадници тајне, омладинске и револуционарне организације Млада Босна, која се противила анексији Босне и Херцеговине, организовали су атентат на надвојводу. Та мисао била је одавно присутна међу припадницима омладинског покрета с обзиром на сличне покушаје у блиској прошлости (личну жртву поднео је Богдан Жерајић, извршивши самоубиство 1910. године после неуспешног атентата на Маријана Варешанина, поглавара Босне и Херцеговине а током 1913. године планиран је атентат на генерала Оскара Поћорека, новог поглавара Босне и Херцеговине). Атентат на аустроугарског престолонаследника био је поверен Недељку Чабриновићу, Трифку Грабежу и Гаврилу Принципу који га је и извршио на Видовдан, 28. јуна 1914. године, док су чланови „истуреног одреда“ били Данило Илић, Мухамед Мехмедбашић, Васа Чубриловић и Цветко Поповић. Смрт Франца Фердинанда је у Аустроугарској дошла као олакшавајућа околност јер у ширим слојевима он није био омиљен а цар Франц Јозеф га је доживљавао као конкурента због његовог претераног насиља у својим наступима. Атентат на Франца Фердинанда узет је као повод за избијање Првог светског рата.² Иако истрага није доказала умешаност српске Владе са атентатом у Сарајеву, у њеном припремању учествовао је Драгутин Димитријевић Апис, шеф обавештајног одељења Главног Генералштаба српске војске. Користећи положај у војсци и водеће место у „Црној руци“, Апис је изградио мрежу својих повереника.³ Изразе саучешћа који су

² Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, Књ. 2, Београд 1989, 677, 685; Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918: кратка историја*, Београд 2014, 73-76.

³ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, Књ. 2, 686: Милорад Екмечић сматра да још увек није разјашњено у ком је степену српска војна обавештајна служба у рукама тајне организације „Уједињење или смрт“ одговорна за припремање атентата. Након Аписовог признања на Солунском процесу 1917. године да је он припремио ово убиство, постојала су тумачења да је та одлука донета од стране руске обавештајне службе а у циљу спречавања одлуке немачког цара и аустријског престолонаследника да се опроба рат. Постоји теорија да је само Драгутин Димитријевић Апис давао подршку Младобосанцима али нова истраживања показују да су одлуку

упућени из Београда, Беч је примио са резервом. Франц Јозеф је захтевао оштру реакцију према Србији, сматрајући да је овим чином монархија нападнута. Српски посланик у Бечу Јован М. Јовановић заступао је мишљење да је влада Аустроугарске имала пред собом две могућности: да од Србије тражи да јој помогне да пронађе кривце, направивши од атентата унутрашњу ствар или да поведе рат против ње. Друго решење чинило му се извеснијим. Са његовим мишљењем слагали су се посланици у Лондону и Петрограду, Матеја Бошковић и Мирослав Спалајковић.⁴ Срби су у монархији били подвргнути запрепашћујућем погрому а највише у крајевима где су живели измешани са припадницима других вера.⁵ Рат против Србије био је дефинисан већ 30. јуна 1914. године. Међу најватренијим присталицама су били министар иностраних послова Бертхолд и командант Босне и Херцеговине Оскар Поћорек, док је са друге стране председник мађарске владе Иштван Тиса тражио да се не преузима никаква акција док се истрагом не буде утврдила умешаност српске Владе у атентат. Паралелно са уобличавањем планова о вођењу рата, Аустроугарска се у свему саветовала са Немачком. Слабије упућени слојеви аустроугарског друштва очекивали су да ће рат са Србијом бити локалног карактера, верујући да ће брза победа зауставити распад монархије док је Берлин сматрао да постоје велике шансе да ће прерасти у светски. Одлука да се атентат искористи за започињање рата донета је на седницама Заједничког министарског савета 7. јула али је тада заговорано да Србију треба смањити, не и уништити. Одлука да се ултиматум изради до 23. и преда 23. јула донета је 14. јула. И заиста, посланик барон Владимир фон Гизл је 23. јула уручио ултимативну ноту заступнику српског председника Владе Лазару Пачуу, министру финансија. Српској влади дат је рок од 48 часова да одговори на њега уз напомену да одговор може бити „Прима услове“ или „Не прима.“ По мишљењу немачких дипломата, ултиматум је био тако срочен да ниједна европска влада не би могла да прихвати његове услове док је британски министар

о атентату донели Младобосанци док је улога српских официра безначајна. У време Солунског процеса пуковник Апис је у једном писму српском престолонаследнику 12. априла 1917. године изјавио да је његов помоћник Раде Малобабић „по мом налогу извршио организацију атентата у Сарајеву.“ Постоје индиције да ово није била цела истина већ се Апис свесно жртвовао да би српској влади омогућио лакши излазак из рата.

Душан Т. Батаковић, „Млада Босна и Црна рука“, у: *Срби и Први светски рат 1914-1918*, ур. Драгољуб Живојиновић, Београд 2014, 163; Душан Батаковић је изнео тезу да су атентат подржали Војислав Танкосић и Милан Цигановић а уз Аписову сагласност који је чак покушао да их заустави у намери да изврше атентат али га они нису послушали.

⁴ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 78-79.

⁵ *Исто*, 80.

иностраних послова Едвард Греј наредног дана изјавио да је то био „најужаснији документ који је икада упућен једној независној држави од стране друге.“ Дана 25. јула, председник српске Владе Никола Пашић предао је одговор аустроугарском посланику који је по немачком мишљењу био помирљив до те мере да је могао бити прихватљив за аустроугарску владу. Међутим, још истог дана, у вечерњим часовима у Бечу је издато наређење о делимичној мобилизацији против Србије и Црне Горе а месец дана после атентата у Сарајеву, 28. јула, Аустроугарска је у отвореном телеграму објавила рат Србији.⁶

Рат објављен Србији, био је добра провера за савезе и тајне споразуме који су склопљени између великих сила. Они су прерасли у два супротстављена војна савеза: Централне силе (Немачка, Аустроугарска, Италија до Лондонског уговора када је прешла на страну централних сила, Бугарска и Османско царство) и Антанту (Русија, Француска и Велика Британија).⁷ Српска држава је улазећи у рат могла да мобилише између 350.000 и 400.000 војника („непуних 500.000 војника“).⁸ Војска је била организована у три армије, Ужичку војску и трупе одбране града Београда. Врховни командант био је регент Александар Карађорђевић. На челу Врховне команде налазио се војвода Радомир Путник док је његов заменик био генерал Живојин Мишић. Првом армијом командовао је генерал Петар Бојовић, Другом – генерал Степа Степановић, Трећом – генерал Павле Јуришић Штурм а Ужичком војском генерал Милош Божановић. Иако је војска знатно оскудевала у наоружању и опреми, то није утицало на високи морал борачког састава, будући да је регрутован из области које су чиниле Србију пре Балканских ратова. Милан Грол је говорио да су отаџбину бранили „сељаци и њихови трибуни, чиновници, адвокати и доктори са париске Сорбоне.“⁹ Аустроугарска војска је за напад на Србију одредила своју балканску војску (Пета и Шеста армија) којом је командовао генерал Оскар Поћорек. Српска Врховна команда је главни напад очекивала са севера, преко Саве и Дунава али је он

⁶ „Nota Austro-Ugarske – Vladi Kraljevine Srbije“; „Manifest vlade Kraljevine Srbije“; „Telegram vlade Austro-Ugarske – Vladi Kraljevine Srbije“ у: *Jugoslavija 1918-1988: tematska zbirka dokumenata*, priredili Branko Petranović i Momčilo Zečević, Beograd 1988, 27-30; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, Књ. 2, 691-692; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 82-84, 86-89, 92-93, 100, 103, 106; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2015, 55, 59, 64, 68.

⁷ Živko Avramovski, *Ratni ciljevi Bugarske i Centralne sile 1914-1918*, Beograd 1985, 55, 142-150; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 40, 43.

⁸ А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 79; Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку: (1492-1992)*, Београд 2017, 349.

⁹ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 117.

изведен преко Дрине. Војни кругови у Бечу су очекивали да ће тако изненадити српску војску. У појединим јединицама на фронту против Србије око 25% борачког састава чинили су Срби а око 50% Хрвати. Ово је значило да се поред обрачуна са Двојном монархијом, Србија сукобила и са југословенским народима који су живели у њој. Операције аустроугарске балканске војске са циљем да се освајањем Ваљева и Ужица, сломи српски отпор и ситуација у Србији стави под контролу, почеле су 12. августа 1914. године. Први удар прихватиле су јединице Треће армије (којима се касније придружила Друга армија). Проблем у напредовању аустроугарских јединица представљала је лоша комуникација, отпор српске војске али и конфигурација тла. Врховна команда је после почетног изненађења и консолидације у својим редовима, донела одлуку о противофанзиви. У ноћи између 15. и 16. августа код села Текериш, на планини Цер, дошло је до битке која је изненадила обе стране. Већ сутрадан, 16. августа, српске јединице су нанеле одлучујући пораз аустроугарској војсци док је сама битка на Церу завршена 20. августа поразом Пете аустроугарске армије и њеним повлачењем у Босну. Ово је била прва савезничка победа у Првом светском рату с обзиром да се битка на Марни и заједничко француско – енглеско заустављање немачког продирања источно од Париза догодило у септембру.¹⁰

Врховна команда је после победе на Церу покренула широке офанзивне акције према Аустроугарској. Јединице Прве армије су 6. септембра прешле Саву и продрле у Срем, изненадивши противника који је успео да уништи један део јединица Друге армије а зароби други. За то време јединице Прве армије су ушле у Земун, освојиле Нову Пазову и дошле близу Инђије и Руме. Приликом повлачења из Срема, аустроугарске јединице претрпеле су огромне губитке. Током септембра јединице Друге армије под командом Степе Степановића издржале су удар Пете аустроугарске армије и нанеле јој тешке губитке. Шеста армија је за то време успела да заузме област између Јадра и Дрине. Наредних недеља вођене су тешке битке на Гучеву и Мачковом камену. Према аустроугарским подацима, Шеста армија је у тим борбама изгубила преко 30.000 војника. Док су српске трупе водиле борбе у Срему, заједничке снаге српске и црногорске јединице започеле су офанзиву у источној Босни. Трупе црногорске

¹⁰ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, Књ. 2, 703-704; Џон Робертс, *Европа: 1880-1945*, Београд 2002, 321; Коста Стојановић, *Слом и васкрс Србије*, Београд 2012, 27-28; М. Радојевић, Ј. Димић, *нав. дело*, 118-120; Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 2014, 190-191.

Санџачке војске и Ужичке војске остале су на простору Хан Пијеска, Власенице, Калиновика, Гласинца и планина Јахорине и Романије до краја октобра када су биле принуђене да се повуку.¹¹

Нова аустроугарска офанзива отпочела је крајем октобра, нападом у Мачви док је главни удар на српске линије фронта започео 6. новембра и резултирао је постепеним повлачењем српских трупа. Међутим, напредовање аустроугарских трупа било је тешко и успорено. Стање на фронту је постало критично новембра због равнодушности савезника који нису послали помоћ у оружју, муницији и опреми већ су саветовали Србију да део своје територије уступи Бугарској која би ушла у рат на страни Антанте. Иако дубоко разочарани у савезнике, политички и војни врх земље је 8. новембра на заједничкој седници донео одлуку да се борба настави до краја. За кратко време, изгубљено је више градова (Ваљево, Обреновац, Лајковац), те се прибегло скраћивању фронта и одступању на нове положаје. Српске јединице су у ноћи 14 – 15. новембра прешле Колубару и успоставиле нову линију одбране (Колубара – Љиг – Маљен – Ужице). Аустроугарски војни врх био је информисан о опадању морала српских војника али је за њих отпор на Колубари представљао изненађење. Врховна команда је крајем новембра руковођење Првом армијом поверила генералу Живојину Мишићу. Скративши линију фронта, добио је драгоцено време за одмор војника и консолидацију јединица. Овај потез се испоставио кључним. Мишић је 3. децембра наредио да војска крене у противнапад. Непријатељ је био одбачен до источних обронака Суворора а трупе којима је командовао Мишић освојиле су Суворорски гробен. Одлучујућа битка одиграла се на Суворору и Колубари. Српска војска се зауставила тек када су аустроугарске трупе напустиле Србију, 12. и 15. децембра. После победе у Колубарској бици, савезници су обуставили притисак на Србију да Бугарској уступи део својих територија.¹² Аустроугарски војници су готово свуда у окупираним подручјима Србије према становништву које су затекли испољавали чудовишну окрутност. Највише убистава почињено је

¹¹ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, књ. 2, 704-705; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 120-123.

¹² Никола Поповић, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*, Београд 1977, 148-149; Ж. Авгамовски, *нав. дело*, 61-67; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, Књ. 2, 706-708; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 123-127.

у Мачви, Јадру и Посавини. О овоме су писали амерички новинар и књижевник Џон Рид и швајцарски криминолог Родолф Арчибалд Рајс.¹³

У тренутку примања објаве о рату, Србија је имала само два формална савезника: Црну Гору и Грчку и „тесно је сарађивала са Русијом.“¹⁴ Међутим, само је Црна Гора била спремна да испуни савезничке обавезе док би Грчка пружила помоћ једино у случају Бугарског напада на Србију. Овакво стање било је на снази током читавог рата. Велике силе са друге стране нису прихавтиле бројне покушаје Николе Пашића да јој буде признат статус савезничке земље а овоме се противила и највећа српска заштитница – Русија.¹⁵ Она је настојала да на основу територијалних компензација придобије подршку Бугарске а од Србије је тражила измирење са њом. Осим захтева савезника за препуштањем дела територија освојених у Балканским ратовима Бугарској, савезници су водили преговоре и са Италијом и Румунијом којима су обећане територије на штету Србије (Источна обала Јадрана и Банат).¹⁶

Рат против моћног северозападног суседа који није желела, отворио је могућност Србији за реализацију уједињења Јужних Словена. У сазревању српског државног програма било је неколико фаза. У првим месецима рата величана је „српска идеја“, инсистирано на „одбрани Отаџбине“ и очувању њене целовитости али се током лета и јесени 1914. године, почело говорити о српском уједињењу као ратном циљу. Почетком септембра формулисан је став да се „од Србије створи једна јака југозападна словенска држава у чији би састав ушли и сви Срби и сви Хрвати и сви Словенци.“ „Скица“ нове државе сачињена је 21. септембра а крајем октобра створен је део програма о унутрашњем уређењу будуће државе која би била уставна и централистичка монархија са заједничком владом и скупштином.¹⁷ Прекретницу је представљала Нишка декларација. Влада Краљевине Србије дала је 7. децембра изјаву у Народном представништву у којој се између осталог каже да је „једини задатак да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања које је, у тренутку када је започето, постало уједно борбом за

¹³ Видети: Џон Рид, *Рат у Србији 1915*, Цетиње 1975; Родолф Арчибалд Рајс о злочинима Аустро-Угаро-Бугаро-Немаца у Србији 1914-1918. *Изабрани радови*, приредили Милоје Пршић и Слађана Бојковић, Београд 1997.

¹⁴ Ђорђе Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, Зајечар 1995, 72.

¹⁵ *Исто*, 72, 75.

¹⁶ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 138-140.

¹⁷ Љубодраг Димић, *Историја српске државности, књига III, Србија у Југославији*, Нови Сад 2001, 11.

ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца.“¹⁸ Она је омогућила тешњу сарадњу између српске Владе и политичке емиграције из Аустроугарске која се нашла на територији савезничких или неутралних држава, спремна да се бори за разбијање монархије и стварање југословенске државе. То су били политичари и јавни радници југословенске оријентације: Анте Трумбић, Никола Стојановић, Душан Васиљевић, Хинко Хинковић, Љубо Леонтић, Франц Поточњак, Иван Мештровић, браћа Газари и други. Окупљање и рад ове емиграције подржавала је српска Влада, шаљући инструкције и дајући финансијску помоћ. Политичари у емиграцији имали су задатак да кроз публицистичку и информативну делатност упознају савезничке владе о југословенском питању. Да би што чешће одржавали везе са српском владом, основали су одбор који је прво седиште имао у Лондону. Изглед будућег Југословенског одбора могао се наслућивати после састанака југословенских политичара из Аустроугарске у новембру 1914. године у Фиренци и у Риму у децембру 1914. и јануару 1915. године. Међутим, конституисан је тек крајем априла и почетком маја 1915. године на пожуривање српске Владе када је већ било познато за уступке Италији од стране чланица Антанте. Познато је да је српска Влада финансијски помагала чланове одбора осим Трумбића, Супила и браће Газари. Његовим образовањем створен је други (мада неравноправни) носилац борбе за уједињење југословенских народа и оснивање заједничке државе. Одбор није располагао војним снагама, иако је покушао да их створи од добровољаца у САД и другим земљама као и од ратних заробљеника.¹⁹

2.2. 1915. година

Србија је у 1915. годину ушла исцрпљена и разорена. Борбени морал војске није опао и преовладавао је утисак да ће се она борити до крајњих граница. Војни пораз Аустроугарске резултирао је слабљењем поверења у њену снагу у Букурешту, Софији и Риму. С друге стране способност српских војника и официра да пружи отпор аустроугарским јединицама високо је оцењена код савезника. Проблеми који су се јавили 1915. године били су многобројни:

¹⁸ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 146.

¹⁹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Prva knjiga. Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Београд 1988, 12-13; Драга Мاستиловић, *Између српства и југословенства: српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*, Београд 2012, 175-177, 179, 181; К. Стојановић, *нав. дело*, 62.

огромни људски губици, мањак муниције, епидемије заразних болести, разорена економија, реквизираност сточног фонда, умањење државних прихода за 1/5 у односу на предратно стање и све веће задужење. Стравичне слике земље приказао је поменути Џон Рид. Повлачећи се, аустроугарски војници су оставили тифус који се проширио због недостатака опште здравствене културе, медицинског особља, болница и лекова. Смртност је била велика. Ризикујући сопствени живот, велики број људи пријављивао се да помогне болесницима. Међу добровољним болничаркама била је и сликарка Надежда Петровић која је умрла у ваљевској болници. Борбу против епидемије помагале су савезничке земље на челу са Великом Британијом али је помоћ стизала и из неутралних земаља. У лечењу болесника учествовали су и заробљени аустроугарски војници према којима се поступало толерантно.²⁰

Током 1915. године са веома неповољном ситуацијом на фронтима, савезници су свим силама покушавали да придобију неутралне земље, пре свега Италију и Бугарску а то су били спремни да „плате“ уступањем области у којима су живели југословенски народи и чак територије саме Србије. Томе се Србија одлучно противила. Иако су примиле Нишку декларацију, чланице Антанте се нису званично одредиле. Поједине одредбе су се косиле са интересима Италије а владе Велике Британије и Француске су италијанске територијалне захтеве сматрале претераним. Међутим, Петроград је пристао на преговоре са Италијом после потврде британске владе да се слаже са уступањем Цариграда и мореуза Русији а придружила јој се и Француска. Преговори чланица Антанте са Италијом окончани су потписивањем тајног Лондонског уговора 26. априла. Италији су обећани јужни Тирол, Јулијска крајина са Трстом, Горицом и Постојном, Истра, Кварнерска острва северна Далмација до рта Планке са Задром и Шибеником и више јадранских острва док је у Албанији требало да јој припадне Валона и острво Сасено. Српска Влада није била званично обавештена ни о почетку преговора нити о закључењу уговора.²¹ У таквим околностима „Лондонски уговор је постао једна од најтежих препрека у процесу стварања југословенске државе, а

²⁰ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 154, 156-157, 160-162.

²¹ Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 196, 208; „*Londonski pakt*“ у: *Jugoslavija 1918-1988*, 54-56; Ђ. Станковић, *нав. дело*, 140; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 165-167; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 162.

најтежа у процесу интернационализације југословенског питања.²² Споразум који су савезници склопили са Русијом о питању Цариграда и уговор потписан са Италијом чинили су основу на којој су припремљене две војне операције – напад италијанских трупа преко Алпа на Аустроугарску и британско – француска операција у Дарданелима. Показало се, међутим, да ниједна од тих офанзивних акција није дала жељени резултат.²³

Од Србије се и даље захтевало да Бугарској преда део Македоније. Притисак савезника на Србију је појачан у пролеће, после неколико неуспеха на фронтовима (пробој руског фронта код Гарлица, пропале дарданелске операције и италијанског пораза на Сочи). Савезници су у августу још једном покушали да приволе Бугарску на улазак на њиховој страни. Српска Влада је 1. септембра изјавила да Бугарској уступа територије које су савезници од ње тражили под условом да она „у најкраћем року свим снагама нападне Османско царство и да савезници обећају да ће се Хрватска с Ријеком ујединити са Србијом, да ће се ослободити словеначке земље са правом самоопредељења и да ће Србија добити део Баната.“²⁴ Бугарска Влада је истовремено преговарала и са Централним силама, одлучивши да прихвате њихову понуду – целу Македонију и делове Србије до Велике Мораве.²⁵

Преговори које су са Румунијом водиле чланице Антанте такође су се тicali територија на које је претендовала Србија, с обзиром да је Румунији нуђен цео Банат. Иако неутрална, румунска влада је преговарала са оба блока а њено оклевање да уђе у рат на страни Антанте само је олакшало припрему напада који су Централне силе извеле на Србију у јесен 1915. године.²⁶

Централне силе су отпочеле прикупљање војске на границама Србије и Црне Горе у септембру. Војна победа против Србије је за њих имала шири стратегијски значај, водила би промени ситуације на другим ратиштима и утицала би на коначни исход рата. Због неуспеха у 1914. години генерал Поћорек је смењен а на балканском ратишту се укључила Немачка. Трупама је командовао немачки фелдмаршал Аугуст фон Макензен. Део припрема за напад на Србију

²² Ђ. Станковић, *нав. дело*, 140.

²³ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 168.

²⁴ Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 165-175; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 168-170.

²⁵ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 170.

²⁶ Н. Поповић, *Односи Србије и Русије*, 238-239; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 170.

било је и потписивање више тајних споразума са Бугарском, склопљених после дуготрајних преговора 6. септембра у Плесу.²⁷ Аустроугарска и Немачка су удруженим снагама нападе Србију 5. октобра. Спољна линија одбране Београда је пала после десетодневних борби и српске јединице су под притиском надмоћнијег непријатеља почеле са повлачењем према југу. Међутим, 14. Октобра, Бугарска је објавила рат Србији и у склопу војних операција према Скопљу пресекла железничку пругу Ниш – Солун и онемогућила повлачење српске војске према Грчкој. Српска Влада била је принуђена да напусти Ниш и повуче се у Рашку, где је провела другу половину октобра и прву половину новембра 1915. године. Не могавши да издржи нападе Макензенових армија и бугарске војске, српска војска је 12. новембра отпочела повлачење преко Црне Горе и Албаније према Јадранском мору а последње јединице су напустиле Србију 28. новембра.²⁸

Заједно са члановима српске Владе са Николом Пашићем на челу, народним посланицима, високим државним чиновницима, културним и јавним радницима и великим бројем избеглица, албанске планине прешле су и стране дипломате.²⁹ Војним сломом у губитком територије није био прекинут државно-правни континуитет српске државе. Оба зараћена блока, Централне силе и Антанта, били су потписници Хашке конвенције о законима и обичајима рата на копну (18. октобар 1907. године) и усвојили су становиште да „држава чија је територија заузета у време рата војном силом непријатеља, не губи услед тога свој државни сувернитет, ратна окупација сматра се једним фактичким и пролазним стањем“ која не укида сувернитет државе већ га суспендује. За време док траје окупација „сувереност окупиране државе не прелази на окупатора.“ У случају Србије 1915. године окупацију територије није пратила капитулација војске.³⁰

Од савезника је тражено да доставе храну и војну опрему до места ка којима се кретала српска војска пошто је планирано да ће месец дана по преласку Албаније бити спремна за нове борбе. У исто време у Бечу је донета одлука о коначном обрачуну са Црном Гором. План је предвиђао напад са три стране а главни удар требало је да уследи из Боке Которске ка Ловћену. Међутим,

²⁷ Ž. Avramovski, *нав. дело*, 169; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 176-177.

²⁸ Ђ. Станковић, *нав. дело*, 189; М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, 353.

²⁹ Француски посланик Огист Боп био је један од страних дипломата који је прешао Албанију. О томе сведочи и веома драгоцен књига коју је тада написао - *За српском владом од Ниша до Крфа*, која је заправо ратни дневник.

³⁰ Ђ. Станковић, *нав. дело*, 191; Љ. Димић, *нав. дело*, 14.

сазнавши да се српске трупе повлаче преко Црне Горе и Албаније, план је промењен, са циљем да се повлачење онемогући и отежа а непријатељ уништи. Аустроугарске јединице из правца Боке Которске су напредовале ка Вирпазару и Подгорици а трупе концентрисане на северу и истоку продирале ка Подгорици преко Мојковца и Берана. Црногорска војска је штитила одступницу српским јединицама приликом повлачења. Продор аустроугарских трупа у унутрашњост Црне Горе је све до 24. децембра спречавала Санџачка војска. Одлучујућа битка догодила се код Мојковца 6. и 7. јануара 1916. године када је црногорска војска под командом сердара Јанка Вукотића извојевала победу којом је спречена аустроугарска офанзива са севера и истока. Била је то ипак Пирова победа Црне Горе јер је њен краљ Никола II Петровић 23. јануара закључио а 25. потписао Уговор о капитулацији са Аустроугарском.³¹ Српска војска се преко Албаније повлачила у три правца. Први је био Пећ – Андријевица – Подгорица – Скадар, други Призрен – Љум Кула – Спис – Флети – Пука – Скадар – Љеш а трећи Призрен – Љум Кула – Пишкопеја – Дебар – Елбасан.³² Влада је до албанске обале стигла 30. новембра а регент Александар Карађорђевић дан касније док се Српска Врховна команда пребацивала дуже него што је планирано и на обалу стигла 6. децембра. Главнина војске и народа стигла је на простор између Скадра и Драча почетком јануара 1916. године. Евакуација српске војске из Драча започела је 6. јануара а наредног дана из Св. Јована Медовског. Како је број војника који је требао бити евакуисан велики а албанске луке биле малог капацитета, савезници су захтевали да укрцавање буде обављено у Валони. То је значило нови марш дуг 250 километара. Италија је и у Валони одуговлачила са пружањем помоћи те је организацију преузела француска морнарица. Српски војници пребачени су на острва Крф и Видо тек крајем месеца. Са друге стране цивили су били пребачени у Бизерту, француску луку у Тунису. Око тачног броја евакуисаних до данас нема сагласности.³³

2.3. 1916. година

Година 1916. сматра се најтежом ратном годином. Тада су вођене највеће битке Првог светског рата, највише на Западном фронту где су Централне силе

³¹ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 184-185, 190.

³² Огист Боп, *За српском владом од Ниша до Крфа*, Женева 1918, 68.

³³ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 187-188, 190-191.

покретале офанзиве (Верден, Сом, Соча) за разлику од Источног фронта где су биле у дефанзиви. Крајем маја и почетком јуна вођена је битка код Литланда (Данска), највећа поморска битка у Првом светском рату. У бици је учествовало око 250 британских и немачких бродова а исход је на крају био нерешен иако су Британци имали војну премоћ. Ратни учинак у 1916. години није задовољио ниједну зарађену страну. Оно што их је посебно бринуло јесу огромне људске жртве (погинули, теже рањени и нестали војници) чији се тачан број није знао.³⁴

Под аустроугарском, бугарском и делимично немачком окупационом управом Србија је провела три године. У бугарском окупационом подручју биле су формиране Војно-инспекцијска област Морава са центром у Нишу (чине је пиротски, зајечарски, неготински, пожаревачки, ћупријски, нишки и врањски округ) и Војно-инспекцијска област Македонија са центром у Скопљу (чине је области које је Србија освојила у Балканским ратовима 1912-1913. године) Немачка је на простору моравско-вардарске долине организовала Етапну зону. Аустроугарска војна управа контролисала је округе Шабац, Београд, Смедерево, Ваљево, Крагујевац, Горњи Милановац и три среза ћупријског округа (Јагодина, Рековац и Варварин). Та окупациона зона је у наредним месецима увећана за округе Ужице, Чачак, Крушевац, Косовска Митровица, Нови Пазар, и Пријепоље. По договору о подели територија Србије линија разграничења ишла је тако да су Елбасан, Ђаковица, Косовска Митровица, Крушевац, Александровац и десна обала Велике Мораве припадали аустроугарској окупационој управи а Призрен, Приштина, Прокупље и лева обала Велике Мораве бугарској.³⁵ Унутрашња организација аустроугарског Војног генералног гувернера спроведена је поред сукоба мађарских и аустријских интереса и неслоге око Србије. План организације је изложио мађарски председник Владе гроф Тиса још у првој половини октобра 1915. године из бојазни да ће анексионистички војни врх окупацијом покушати да створи стање које је супротно мађарским тежњама. Он је тражио да у Србији цивилни службеници (помоћници војног генералног гувернера) буду искључиво Мађари због суседства са Србијом и јер је управа у окупираним областима у Пољској поверена Аустријанцима. Војни генерални гуверман на чијем челу је стајао гувернер био је подељен на град Београд и 12

³⁴ Ц. Робертс, *нав. дело*, 327-328; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 193-197.

³⁵ М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, Књ. 2, 758; Љ. Димић, *нав. дело*, 14-15; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 269-270, 272.

округа (Београд-Област, Шабац, Ваљево, Горњи Милановац, Крагујевац, Чачак, Ужице, Смедерево, Крушевац, Нови Пазар, Пријеполје и Косовска Митровица) у којима је највишу власт имао окружни командант.³⁶

Највећи део избеглих српских војника био је смештен на острву Крф а мањи у Бизерти. Крф је био и привремено седиште Србије у избеглиштву пошто су се ту налазили влада и стране дипломатске мисије. У влади је дошло до извесних измена. На челу Министарства финансија је уместо преминулог Лазара Пачуа дошао Момчило Нинчић а нови министар војни постао је Божидар Терзић (уместо Радомира Бојовића). До промена је дошло и у Врховној команди. Наиме, дотадашњи начелник војвода Радомир Путник је још у децембру 1915. године био разрешен дужности а његово место заузео је генерал Петар Бојовић (званично 12. јануара 1916. године). У јануару је дужности био разрешен и Путников заменик Живко Павловић а његово место заузео је пуковник Петар Пешић. Војвода Живојин Мишић био је разрешен дужности команданта Прве армије, упућен је на лечење и опоравак у Италију, потом је обишао фронт у Француској и на крају се вратио на Крф. Оволика смена људи у војсци је очигледно имала политичку позадину јер је уклањање Путника и Павловића била воља регента Александра који је сматрао да су га људи у Врховној команди држали у својој сенци као врховног команданта и као владара. Осим тога, смењени команданти су пружали подршку пуковнику Апису. „Црнорукци“ су ову смену тумачили не само Александровим већ и владиним покушајем да кривицу са себе пребаце на војску.³⁷

Главни циљ српских оружаних снага био је што бржи опоравак и повратак на бојиште. Српска војска је реорганизована на Крфу али је задржала старо устројство. Првом армијом командовао је пуковник Милош Васић, Другом војвода Степа Степановић а Трећом Павле Јуришић Штурм. Српски меродавни фактори су закључили да се њена војска на Солунском фронту мора борити и као целина (заједно са савезничком) и као посебна група армија. Намера је била јасна: Србија би једино као самостални војни чинилац себи обезбедила то да представља посебан политички фактор. Иако су главнину савезничких снага на Солунском фронту чиниле британске и француске трупе, српска војска представљала је њен

³⁶ А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 272-273; М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, 354.

³⁷ А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 219-221.

ударни део.³⁸ Током лета Румунија је ушла у рат на страни Антанте и њена команда је добила задатак да крајем августа започне офанзиву на Солунском фронту. У овим плановима истакнуту улогу имала је српска војска. Офанзива је требала да отпочне 20. августа а да Румунија нападне Аустроугарску 27. августа 1916. године. Бугарска је приметила концентрацију противничких снага на јужном фронту и све сумњивије јој се чинило румунско држање те је одлучила да пређе у офанзиву. Она је започета 17. августа а главни удар извршен је на подручју српске Треће армије која је била натерана на повлачење. Међутим, истовремено је припреман и противудар. Са Крфа је хитно позван војвода Живојин Мишић који је почетком септембра поново преузео команду над Првом армијом док је пуковник Васић сменио Јуришића Штурма на челу Треће армије. Српске трупе су изнеле главни удар у савезничком противудару који је почео 14. септембра а Прва армија је тродневној борби победила Бугаре у бици код Горничева и натерала је на повлачење. Борбе су вођене наредна два месеца. Дринска дивизија је велику битку водила око врхова Кајмакчалана и освојила их после више заузимања и напуштања положаја 30. септембра. Број погинулих био је огроман: само је Дринска дивизија изгубила је 3.320 војника а укупни српски губици износили су 4.643 избачених из строја. Међу погинулима био је и потпуковник Војин Поповић – Војвода Вук. Нова значајна битка одиграла се луку Црне реке где је Прва армија направила нови продор у бугарску одбрану и натерала је непријатеља да се повуче више од 40 километара, после чега су савезничке трупе ушле у Битољ 19. октобра. Бугари и Немци су ипак успели да зауставе напредовање северно од Битоља и прешло се на рововски рат. Тако је остало пуне две године. Ове победе су плаћене скупом ценом. Око 28.000 људи било је избачено из строја а због тешких губитака српска војска је почетком 1917. године по други пут реорганизована. Од тада је имала само две армије, Прву под командом војводе Мишића и Другу под командом војводе Степановића.³⁹ Велики људски губици допринели су да за српске владајуће кругове почетком 1916. године постане изузетно важан рад на прикупљању добровољаца. Окосницу су представљали југословенски исељеници у САД, Канади, Аустралији и Новом

³⁸ Исто, 222-223.

³⁹ Исто, 224-225.

зеланду и Југословени које су као аустроугарске војнике заробили Руси и Италијани.⁴⁰

2.4. 1917. година

Година 1917. је несумњиво представљала годину великих промена јер је била обележена изласком Русије из рата а уласком САД. Иако су савезници бележили победе у ограниченим офанзивама код Вердена и на Шмен де Даму, немачки противудар их је поништио. Међутим, и поред тога Централне силе нису планирале офанзиве већих размера 1917. године. После смрти цара Франца Јозефа 1916. године, Карло, нови краљ и цар преузео је дужност врховног команданта аустроугарске војске али и довео у питање споразуме по којима је команда над јединицима Централних сила била поверена немачком цару Вилхелму II и немачкој Врховној команди. Нови владар је желео да сам доноси одлуке које су биле везане за војне операције, оконча рат и сачува престо. Тиме је дошао у сукоб са војним врхом монархије на челу са фелдмаршалом Конрадом фон Хецендорфом. Његову намеру да у циљу склапања мира, без знања Немачке ступи у контакт са Француском и Великом Британијом ометала је Италија. Победа код Кобарида (26. октобар 1917. године) над њом показала је да Аустроугарска није способна да изведе офанзиву без немачке помоћи а даље напредовање је заустављено. Немачка се ни у 1917. години није одрицала својих амбициозних ратних циљева, сматрајући да под њеном контролом требају да се нађу Пољска, балтичке републике, Белгија и рудни басени Француске.⁴¹

Од почетка 1917. године у Русији је био спреман државни удар. Катастрофална економска ситуација, вишеструки пораст цена животних намирница, привредна исцрпљеност, глад, немаштина, парализа саобраћаја, повлачење са огромних територија и вишемилонски људски губици проузроковали су талас штрајкова који су у фебруару прерасли у демонстрације и отворену побуну становништва којима се придружила војска. Она је често преузимала дужности полиције али је током протеста одбила да пуца на побуњене грађане. Продревши у Думу, побуњеници су ухапсили чланове царске владе. Суочен са избијањем револуције, цар Николај II Романов је абдицирао 15. марта

⁴⁰ Исто, 226-227.

⁴¹ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 229-232.

1917. године у корист свог брата Михаила који је наредног дана абдицирао, услед недостатка подршке у Думи. Од 18. марта 1917. године власт је преузела Привремена влада. Она је намеравала да продужи рат на страни савезника док су са друге стране бољшевици тежили подизању социјалистичке револуције и изласку Русије из рата. Период двовлашћа трајао је до јесени (7. новембра/25. октобра 1917. године) када су бољшевици започели одлучујућу борбу која је за крајњи циљ имала освајање власти. У току наредна два дана заузеле су најважније институције града – парламент, народна банка, железничка станица, пошта, телеграф и Зимски дворца – седиште Привремене владе. После њеног збацивања формиран је Совјет народних комесара који је представљао нову владу. На његовом челу се налазио Владимир Иљич Лењин, чије су прве законодавне акте чинила два декрета: Декрет о миру и Декрет о земљи. Пошто Антанта није прихватила совјетски предлог о закључењу примирја и отпочињању преговора на основу Декрета о миру, Лењин је од команданата на фронту тражио да са јединицама Централних сила утврде примирје. Централне силе су са великим интересовањем примиле ту понуду. Примирје са совјетском владом склопљено је у новембру 1917. године а 3. марта 1918. године потписан је Брест-Литовски мир којим је Русија коначно изашла из рата али и остала без 25% предратних територија – Пољске, балтичких република, Украјине и Белорусије.⁴²

САД су ушле у рат 6. априла, објавом рата Немачкој, прекинувши своју политику изолационизма. Пресудни моменат за улазак била је немачка одлука из фебруара 1917. године о отпочињању неограниченог подморничког рата током којег су немачке подморнице потапале и неутралне бродове (међу којима је било и америчких) и покушај да за рат против САД придобије Мексико, обећавајући му територије Тексаса и Аризоне.⁴³

Позициони рат на Солунском фронту је отпочео после успешних офанзивних дејстава изведених крајем 1916. године. Антантине позиције биле су повољне и на другим фронтовима и све чешће се размишљало о склапању мира (што се поклапало са намерама Аустроугарске). У таквим околностима, почетком

⁴² М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 232-234; Никола Поповић, *Србија и Руска револуција 1917-1918*, Београд 2014, 1, 88-89, 93, 110; Алексеј Тимофејев, Милан Пиљак, *Руска револуција 1917. у очима Краљевине Србије*, Београд 2017, 36, 38, 84, 86, 89, 91, 93.

⁴³ Пјер Ренувен, *Европска криза и Први светски рат*, Загреб 1965, 354; Ђ. Станковић, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, 214; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 235.

јануара 1917. године у Риму је одржана међусавезничка конференција на којој је разговарано о условима мира, реализацији ратних циљева, ослобођењу потлачених народа, и балканском ратишту. Чланице Антанте су у свом програму изнеле захтеве о обнови Белгије, Србије и Црне Горе, евакуацију окупираних територија, реорганизацију Европе на начелу народности, враћање отетих или присвојених области мимо воље народа који на њима живе и захтев за ослобађање Италијана, Словена (мисли се на Југословене), Румуна, Чеха и Словака „од старог господства“ и ослобађање потлачених народа Османског царства. Друга важна тема тичала се ангажмана савезника на Солунском фронту. Постигнут је компромис између француских и британских настојања јер су се и једни и други сложили да савезничке армије имају задатак да за тај део фронта „вежу“ што већи број јединица како би офанзиве на главним ратиштима биле успешније. То је значило да му је намењена дефанзивна улога. Почетком августа, на конференцији у Лондону, савезници су се сагласили да Солунски фронт има важну улогу у општим операцијама. У складу са тим, главнокомандујућем на Солунском фронту генералу Сарају је наложено да отпочне офанзивна дејства према јединицама Централних сила на руско-румунском фронту. Међутим, савезнички команданти нису имали воље за њиховим покретањем. То је резултирало Сарајевом сменом.⁴⁴

Верујући да ће утицај САД на коначан исход рата сваког дана бити све већи, влада Николе Пашића је одлучила да се активније дипломатски ангажује. После поруке коју је 13. априла упутио председнику Вилсону, Пашић је почетком маја планирао да у САД упути званичну српску делегацију и покренуо питање слања југословенске делегације у циљу објашњавања југословенског питања. На седници владе 5. октобра у Солуну којом је председавао регент Александар, донета је одлука о слању мисије. Међутим, Влада САД је прихватила да прими само српску мисију која је отпутовала крајем децембра.⁴⁵

Поновне расправе о питању одговорности за војни слом довели су до хапшења пуковника Аписа и више десетина официра. „Црнорукци“ су сматрали су да је војни пораз између осталог проистекао и из лоше политике коју су водили радикали. Добивши подршку Николе Пашића и групе оданих официра, регент

⁴⁴ Bogdan Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977, 28; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 236-239.

⁴⁵ Ђ. Станковић, *нав. дело*, 215, 217; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 241-242.

Александар се обрачунао са пуковником Аписом и „Црном руком.“ Под оптужбом да су организовали неуспели атентат на Александра Карађорђевића у Солуну је у пролеће 1917. године организован велики судски процес. Након жалби на изречене пресуде, половином јуна изречена је смртна казна седморици (међу којима су били пуковник Апис, мајор Љубомир Вуловић и добровољац Раде Малобабић), док су тројица осуђени на робију од 15 до 20 година. Због овог догађаја, оставке су поднели тројица министара који нису били чланови Радикалне странке – Љубомир Давидовић, Милорад Драшковић и Војислав Маринковић.⁴⁶

Ратни планови на Солунском фронту рачунали су на подизање устанка на југу Србије како би се дестабилизovala окупациона управа. Отпор према окупацијским властима се проширио, захватајући и територију која је била под бугарском окупационом управом. Фебруара 1917. године прерастао је у Топлички устанак, изазван одлуком бугарских власти да у своје војне јединице мобилишу српске регруте а под вођством Косте Војиновића и Косте Пећанца. Устанак је букнуо спонтано носећи ослободилачки карактер. Устаничка војска бројала је 13 хиљада бораца. Иако су уз помоћ становништва ослобођени Куршумлија, Прокупље, Пуста река, Лебане, и делови Нишког, Врањског и Рашког округа, окупационе власти су за гушење устанка сакупили 30.000 војника а поред бугарских биле су ангажоване и аустроугарске трупе. Борбе су трајале од 8. до 25. марта 1917. године док су после тога настављени спорадични сукоби са мањим групама устаника. У обрачуну са њима и нарочито цивилним становништвом исказана је сурова бруталност (убијено је 20.000 цивила). Један од вођа устанка Коста Војиновић стрељан је децембра 1917. године.⁴⁷

Војни и политички положај Србије током 1917. године, утицао је на Николу Пашића да одустане од идеје да само она треба да формира југословенску државу. Било је потребно придобити наклоност савезника, укључујући и САД али и суочити се са чињеницом да Централне силе нису војно поражене и да је о распаду Аустроугарске мало ко размишљао.⁴⁸ Пратећи ситуацију у Русији,

⁴⁶ К. Стојановић, *нав. дело*, 171, 200; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 243-244.

⁴⁷ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 248-249.

⁴⁸ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 8-9: Разбијање Аустроугарске нису подржавале чланице Антанте све до половине 1918. године, рачунајући да ће са њом закључити сепаратни мир и тако је

Пашићу је било јасно да ратни програм Србије у будућности треба реализовати без њене подршке. Иако су постојале разлике у погледима које су заступали српска Влада и Југословенски одбор и које су резултирале у кризи око начина уједињења и уређења будуће државе, Србија се није одрицала визије државности прокламовале ратним програмом из децембра 1914. године.⁴⁹ У исто време када је 30. маја 1917. године на Крфу сазвана конференција представника српске Владе и Југословенског одбора, на седници Парламента у Бечу, Југословенски клуб је изгласао Мајску декларацију. Састављен од 33 словенацка, хрватска и српска посланика у царевинском већу, Југословенски клуб је у свом обраћању Парламенту као свој циљ истакао уједињење свих Словенаца, Хрвата и Срба у монархији под Хабзбуршком династијом. Првобитно поставивши питање уједињења словенских народа у монархији, она је ипак представљала рушење њеног дуалистичког устројства и својеврстан концепт југословенског програма. Наредни корак био је захтев словенског дела монархије (изнет у Сабору 13. јула 1917. године) да се све земље у којима живе Словенци, Хрвати и Срби уједине у једно потпуно самостално, независно тело.⁵⁰ Конференција на Крфу била је одржана од 5. јуна до 27. јула 1917. године.⁵¹ Тада је дошло до првих званичних разговора представника српске Владе и Југословенског одбора око унутрашњег уређења будуће државе. Кроз супротстављене ставове двеју страна по питању облика унутрашњег уређења (унитаристичко и федералистичко), назирали су се и други проблеми око којих није било заједничког решења. И док је Пашић сматрао да само централистичка држава може имати будућност, одбацујући федералистичко уређење као слабо и краткотрајно, хрватски политичари су захтевали упоредно постојање централног законодавства и управе и посебних аутономија, законодавних тела, извршних органа и сабора у појединим историјским покрајинама. Ипак, Крфска декларација, донета 20. јула је у својих 13 тачака представила принципе унутрашњег уређења будуће југословенске државе. Она је требала да се зове Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и да буде

одвојити од Централних сила. Она им је требала и „као чинилац равнотеже према совјетској Русији.“

⁴⁹ Љ. Димић, *нав. дело*, 17.

⁵⁰ В. Krizman, *Raspad Austro-Ugarske*, 19; „Deklaracija Jugoslovenskog kluba“ u: *Jugoslavija 1918-1988*, 83-84; М. Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, Књ. 2, 786; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 251; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 522; М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, 360, 362.

⁵¹ М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, 362; Милорад Екмечић наводи да је конференција трајала од 15. јуна до 20. јула 1917. године.

уставна, демократска и парламентарна монархија на челу са династијом Карађорђевић. Државни симболи требало је да буду заједнички и да симболизују јединство али и да буду састављени из посебних националних амблема. Предвиђено је да народно представништво буде бирано општим једнаким, непосредним и тајним гласањем. Најважнији државни закон – Устав, донела би Народна скупштина. Потпуна равноправност гарантована је обема писмима и признатим вероисповестима (православна, римокатоличка и мухамеданска). За све држављане предвиђен је исти статус унутар државе и пред законима. Питање Црне Горе и Македоније није отворено током рада конференције, будући да су га и представници Југословенског одбора сматрали унутрашњом српском ствари. По окончању заседања, са Декларацијом су били упознати представници савезничких влада али их она није обавезивала. Са симпатијама ју је примила једино Русија.⁵²

2.5. 1918. година

Према ратним плановима прављеним крајем 1917. године у Паризу, Солунски фронт је превасходно требало да има дефанзивну улогу. Тек су у другом плану биле идеје о организовању офанзивних акција. Јединице су биле груписане у три целине. На источном крилу фронта биле су распоређене британске трупе и Прва група дивизија, на централном делу фронта биле су распоређене српске јединице а на западном француске. Рачунало се на то да се Бугарска неће моћи приморати на капитулацију а Србија ослободити пре него што се на Западном фронту одигра одлучујућа битка. Почетак немачке пролећне офанзиве променио је дефанзивни карактер Солунског фронта. Од трупа под командом главнокомандујућег генерала Гијома је тражено да „вежу“ непријатељске снаге на балканском фронту. Због немачке офанзиве на Западном фронту, Француска и Велика Британија су смањиле своје снаге на Солунском фронту. Прелазак са дефанзивних на офанзивне акције дао је прилику српској Врховној команди да планира операције офанзивног карактера које су за крајњи циљ имале ослобођење државе. Новопостављени командант савезничких снага Франше д'Епере је у јулу добио инструкције из Париза према којима је захтевано да Источне армије пре јесени „разбију бугарски дефанзивни систем“ и тако српској и грчкој војсци омогуће приступ изгубљеним територијама. Д'Епере је

⁵² В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 17-18; „Krfska deklaracija od 20/7. jula 1917.“ u: *Jugoslavija 1918-1988*, 66-68; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 251-254.

предност давао „решавајућој офанзиви“ којом би био сломљен бугарски отпор. Планирао је да пробој започну 2 српске и 2 француске дивизије којима би се придружиле четири српске дивизије, српска и француска коњица. Команду над операцијом Д’Епере је поверио војводи Живојину Мишићу који је од 20. јуна 1918. године вршио дужност начелника штаба српске Врховне команде. Врховни ратни савез је 29. јула дао дозволу за офанзиву на Солунском фронту, влада у Лондону 4. а влада у Риму 9. септембра. Генерал Д’Епере је на основу добијене сагласности донео одлуку о отпочињању припрема операције 14. септембра. Друга армија је имала задатак да након извршеног удара на главном и помоћном правцу избије на линију Демир Капија – Неготин⁵³ – Кавадарци а Прва армија да одбаци непријатеља преко Црне реке и ту образује мостобран, а затим изврши продор ка Прилепу. У операцијама српске војске било је предвиђено садејство са савезничким јединицама. Брзина надирања имала је важно место у плановима операције јер је сматрано да напредовање без одмора требало да изазове панику непријатеља, отклањајући могућност његовог консолидовања и противудара. Задатак англо – француско – грчких трупа био је да после пробоја фронта и избијања српских јединица на линију Неготин – Кавадарци изврше продор до Вардара и овладају кључним комуникацијама. Рачунало се на кризу у бугарским јединицама после одлуке немачке врховне команде да своје расположиве трупе пребаци на Западни фронт. Бугарска је потцењивала јачину удара, сматрајући да ће целокупна операција имати локални значај док су аустријске војне власти у Србији уочавале све израженије непријатељство српског народа и очекивале избијање устанка српског народа у случају пробоја Солунског фронта. Међутим, Аустроугарска више није имала снаге да заштити своје позиције на Балкану услед офанзиве на Италијанском ратишту.⁵⁴

Пробој је почео артиљеријским нападом 14. септембра 1918. године а наредног дана српске и француске трупе су напали бугарске положаје код Доброг поља. Бугарске снаге биле су присиљене на повлачење и предају услед офанзиве савезника дуж свих својих линија. Одлучујућу улогу у овим операцијама имале су српске трупе. Примирије са Бугарском закључено је 29. септембра а са Османским царством дан касније. Српска војска је напредовала ка Србији. У незаустављивом

⁵³ Мисли се на град Неготино.

⁵⁴ М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 266-270.

јуришу, њена пешадија је толико хитала да ју је једва стизала француска коњица. Окупаторске јединице су се суочиле са отпором становништва који је пружало становништво и устаничким покретом. Немачки официри су у извештајима са фронта истакли да ће српске јединице, уколико не буду заустављене, у веома кратком року угрозити границе Аустроугарске. То се и догодило. Српске трупе су ослободиле Скопље (24. септембар), Ниш (12. октобар) и Београд (1. новембар). Схватајући да треба искористити социјалне немире и националне покрете који су захватили Аустроугарску, Врховна команда је наредила да српске јединице пређу граничне реке – Дрину, Саву и Дунав и запоседну области у којима су живели Срби, Хрвати и Словенци. Прелазак је отпочео 4. новембра а српске трупе су потом ушле у све веће градове. Претходног дана, Аустроугарска је закључила примирје а Немачка осам дана касније, 11. новембра у Компјењској шуми, недалеко од Париза. Њеном капитулацијом завршен је Први светски рат.⁵⁵

2.6. Југословенско уједињење

У Меморандуму који је доставио Влади САД, Никола Пашић је истицао српске заслуге у спречавању немачког продора на исток, говорио о демократским потенцијалима Србије и тражио право на самоопредељење за народности у Аустроугарској. Практично, отварао је питање формалног признавања права на самоопредељење југословенских народа у Аустроугарској и затражио сагласност за државни програм уједињења који је замислила Србија. Иако су Француска и Велика Британија биле против Пашићеве концепције уједињења, развој догађаја на фронтима утицао је да су почетком октобра све велике силе биле сагласне око уједињења Срба, Хрвата и Словенаца.⁵⁶

Процес формирања централног представничког тела југословенских земаља Аустроугарске, започет у марту, завршен је 8. октобра 1918. године образовањем Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба које је представљало политичко представничко тело свих Словенаца, Хрвата и Срба на простору Аустроугарске. Већ 19. октобра, Народно вијеће је почело да води политику а 29. октобра, прекинуте су све везе Краљевине Хрватске, Славоније и Далмације са Краљевином Угарском и Царевином Аустријом а она је постала саставни део

⁵⁵ Исто, 259, 270-271.

⁵⁶ Исто, 273.

Државе Словенаца, Хрвата и Срба (Државе СХС). Убрзо су установљена и покрајинска народна вијећа. Нова држава је била организована на федералном принципу док се за унитарну и централистичку државу залагала Хрватско-српска коалиција коју је предводио Светозар Прибићевић. Међутим, судбину будуће државе одлучио је захтев Далматинске владе и Народног вијећа Босне и Херцеговине да до уједињења са Србијом и Црном Гором дође што пре. Иако је у други план потиснула Југословенски одбор, Држава Словенаца, Хрвата и Срба није била међународно призната.⁵⁷ Конференција представника српске Владе, Југословенског одбора, Народног вијећа СХС, и српске опозиције одржана је у Женеви од 6. до 9. новембра 1918. године. Декларација донета 9. новембра предвиђала је уједињење у државу Срба, Хрвата и Словенаца коју су чиниле Србија и Држава СХС. Нову државу би представљало заједничко министарство Срба, Хрвата и Словенаца и оно би највише пажње требало да посвети спољној политици и припреми Уставотворну скупштину. Она је веома брзо напуштена, будући да се против ње изјаснило и Председништво Народног вијећа СХС.⁵⁸ Дана 16. новембра 1918. године Покрајинска влада за Далмацију је од Народног вијећа СХС тражила да у року од пет дана прогласи уједињење са Србијом. То је резултирало предлогом Одбора седморице Народног вијећа СХС чија је суштина било проглашење уједињења Државе СХС са Краљевином Србијом и Краљевином Црном Гором у јединствену државу. За разлику од српског државног програма, у „напутцима“ Народног вијећа је стајало да коначно уређење државе одређује Уставотворна скупштина. Она је требало да буде организована најкасније у року од шест месеци након склапања мира и да двотрећинском већином изгласа Устав, државно уређење, унутрашње државно устројство, основна права држављана. До њеног састанка државну власт је провизорно требало да врше Државно вијеће, састављено од представника Народног вијећа и Југословенског одбора и сразмерног броја представника Краљевине Србије и Краљевине Црне Горе. Државним пословима управљала би влада коју би чинили председник, министри и седам државних секретара, за сваку историјску област коју представља (Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Словенија, Далмација, Банат, Бачка и Барања и

⁵⁷ В. Krizman, *Raspad Austro-Ugarske*, 54, 76-77; „Саопштење о оснивању Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба“; „Објава Народног вијећа“; „Проглашење државе Словенаца, Хрвата и Срба“ у: *Jugoslavija 1918-1988*, 98, 101-104; Ђ. Станковић, *нав. дело*, 272; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 273-275.

⁵⁸ „Декларација“ у: *Jugoslavija 1918-1988*, 119-120; Љ. Димић, *нав. дело*, 27-28; К. Стојановић, *нав. дело*, 179. М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, 369.

Хрватска и Славонија).⁵⁹ Српска Влада је због супротстављених ставова око начина уједињења и унутрашњег уређења будуће државе, у Војводини, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Далмацији интензивније радила на уједињењу са Србијом и пре званичне одлуке Народног вијећа у Загребу. Велика народна скупштина Војводине, одржана 25. новембра 1918. године у Новом Саду прогласила је присаједињење Баната, Бачке и Барање Краљевини Србији, док је Срем у југословенску државу ушао као део Хрватске. Наредног дана, 26. новембра Велика народна скупштина у Подгорици је донела одлуку „да се краљ Никола II Петровић и његова династија збаци са црногорског престола и да се Црна Гора са братском Србијом уједини у једну једину државу под династијом Карађорђевића, те тако уједињена ступи у заједничку Отаџбину нашег троплеменог народа Срба, Хрвата и Словенаца; да се изабере Извршни народни одбор од 5 лица који ће руководити пословима, док се уједињење Србије и Црне Горе не приведе крају.“ Делегација Народног вијећа СХС и влада Краљевине Србије су крајем новембра отпочеле преговоре око начина уједињења. Њима је утврђено да сам чин уједињења буде спроведен путем саопштавања Адресе Народног вијећа СХС и прокламације регента Александра на тај акт. Регент Александар Карађорђевић је прогласио уједињење са „земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба“ а не Државом СХС. Акти од 1. децембра 1918. године нису поднети на ратификацију Народном вијећу СХС. Његово представништво је два дана касније објавило да је престала његова функција као „врховне суверене власти државе СХС.“ Народна скупштина Краљевине Србије је 29. децембра изгласала уједињење Срба, Хрвата и Словенаца после формирања прве заједничке владе (20. децембар) и утврђивања њеног имена, заставе и грба (22. децембар). Уједињењем од 1. децембра 1918. године остварен је ратни циљ Краљевине Србије, прокламован Нишком декларацијом.⁶⁰ Никола Пашић није постао председник прве владе нове државе већ је предводио делегацију Краљевине

⁵⁹ Љ. Димић, *нав. дело*, 29-30.

⁶⁰ „Odluka Velike narodne skupštine Vojvodine“; „Odluka Velike narodne skupštine u Crnoj Gori“; „Adresa izaslanstva Narodnog vijeća SHS prestolonasledniku Aleksandru i njegov odgovor“; „Ukaz o postavljanju prve vlade Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca“; „Poslanstva, državna zastava i grb Kraljevine SHS“; „Raspust organizacije Narodnog vijeća“ u: *Jugoslavija 1918-1988*, 127-130, 135-138, 147-149; М. Радојевић, Љ. Димић, *нав. дело*, 279-282; А. Митровић, *Србија у Првом светском рату*, 524, 526.

СХС⁶¹ на Конференцији мира у Паризу. На њој су потписани мировни уговори са пораженим државама против којих је Краљевина Србија ратовала четири године.

3. Конференција мира у Паризу

Пред савезничким и придруженим земљама су се по завршетку рата налазили крупни политички, привредни и социјални проблеми који су на првом месту захтевали што брже закључивање мировних уговора са пораженим државама (који су укључивали и њихово разоружање) и одређивање границе нових држава које су настале распадом царстава. Један од најважнијих задатака била је обнова привреде и „ублажавање крајње заоштрених социјалних супротности које је изазвао рат, како би се утишала огромна незадовољства народних маса и радних слојева, на чија су плећа пали највећи ратни терети.“ Владе Антанте су размишљале и о заузимању става према револуцији у Русији и њеном одјеку у другим земљама као и о доношењу одлуке о мерама које треба предузети у циљу њеног даљег заустављања.⁶²

Силе победнице нису дуго чекале са формалном, званичном и фактичком реализацијом своје победе. Наиме, када је током јесени 1918. године постало јасно да се назире крај рата, у дворцу Тријанон (где је 4. јуна 1920. године закључен мировни уговор са Мађарском) састали су се представници Антанте и придружених сила да би одлучили о новонасталој ситуацији. Дошло се до закључака да ће одлуке о основама међународног живота остати у надлежности великих сила и да је потребно усаглашавање тајних уговора склопљених током рата и *Четрнаест тачака* Вудроа Вилсона у циљу налажења решења актуелних проблема. На инсистирање председника САД, силе Антанте су прихватиле „да за програмску основу Мировне конференције узму *Четрнаест тачака* и њихове допуне, које је амерички Конгрес усвојио 4. јула, 27. септембра и 21. октобра 1918. године. Прихватање Вилсонових идеја значило је сложити се са неколико општих начела: начело јавне дипломатије, начело равноправности свих народа, начело самоопредељења, начело одређивања стратегијских (природних) граница,

⁶¹ Љ. Димић, *нав. дело*, 35: Држава је званично проглашена као Краљевство СХС. То име је било званично у употреби до 15. јула 1919. године када је одлуком Привременог народног представништва званични назив постао Краљевина СХС.

⁶² Чедомир Попов, *Од Версаја до Данцинга*, Београд 2015, 117.

начело виталног економског интереса и начело историјског права. То није значило да су она у Паризу примењивана без отпора.⁶³

На Конференцији осим победничких држава нису могле учествовати ни неке неутралне земље као ни Русија (у којој су власт држали бољшевици), првенствено зато што је из рата изашла сепаратним миром. Треба напоменути да су се учеснице делиле у две групе. Већа група коју су чиниле мале и средње земље, имала је само ограничена права. Њихови представници су могли да подносе предлоге и дају обавештења, да учествују на пленарним седницама и прихватају одлуке. Другу, мању групу чинило је пет великих држава: САД, Велика Британија, Француска, Италија и Јапан. Све одлуке су доносиле само ових пет сила а најважније неколицина најистакнутијих појединаца њихових делегација. Представници пет сила чинили су Врховни савет, највише тело конференције, у коме су статус пуноправних чланова имали шефова делегација и министри спољних послова. Крајем марта 1919. године председници су образовали уже тело како би већали још тајније. Већина одлука је била у рукама „Велике четворице“ – Жоржа Клемнсоа, Дејвида Лојда Џорџа, Вудроа Вилсона и Виторија Орланда, мада се италијански премијер укључивао у рад само онда када су на дневном реду била питања од интереса за његову државу а слично се односило и на Јапанце. Присуство земаља из само једног табора на Конференцији није значило да су њихови интереси били сагласни. Напротив, све земље, а поготово велике силе дошле су на Конференцију са засебним и опречним захтевима.⁶⁴

Конференција је свечано отворена у дворцу француских краљева у Версају 18. јануара 1919. године говором председника земље домаћина Рајмона Поенкареа. Десетак дана раније у Париз су почеле да пристижу делегације земаља учесница а шефови делегација САД, Велике Британије, Француске и Италије су у згради француског министарства иностраних послова 12. јануара 1919. године одржали прелиминарни састанак када су се договарали о дневном реду и начину рада на Конференцији.⁶⁵ Конференција је континуирано заседала годину дана, од средине јануара 1919. до средине истог месеца 1920. године и имала је две фазе:

⁶³ Андреј Митровић, *Време нетрпељивих: политичка историја великих држава Европе: 1919-1920*, Београд 2012, 48, 54; Ч. Попов, *нав. дело*, 117-119.

⁶⁴ А. Митровић, *Време нетрпељивих*, 48-49; Ч. Попов, *нав. дело*, 119.

⁶⁵ Ч. Попов, *нав. дело*, 126.

прва, од 18. јануара до 28. јуна 1919. године, када је припреман мировни уговор са Немачком и основано Друштво народа и друга од 28. јуна 1919. до средине јануара 1920. године, када су припремани уговори са осталим пораженим земљама – Аустријом, Мађарском, Бугарском и Османским царством и отклањањем спорних питања између победничких и нових земаља. Прву фазу обележио је амерички (председник Вилсон је напустио Париз 28. јуна, министар иностраних послова Лансинг у септембру а цела делегација 9. децембра 1919. године) а другу англо – француски утицај у раду Конференције. На Конференцији је учествовало преко 30 савезничких и придружених земаља, (рачунајући британске колоније) али је њихово стварно учешће у раду Конференције било формално. Изузимајући пет великих сила, улога осталих земаља била је од мање важности. Велике силе су одбиле да о најбитнијим питањима расправљају на пленарним седницама. Највећи број питања решавао се у уском кругу представника великих сила а остали учесници би о томе били само обавештени. То је резултирало да је у првој фази Конференције одржано само седам пленарних седница. Рад Конференције је организован тако да су најважније органе чинили представници тих сила. Такав је орган био Савет десеторице кога су чинили шефови делегација и министри иностраних послова пет великих сила, мада је јапанска делегација учествовала у расправи само када је било речи о Далеком истоку. Рад Савета десеторице (који никад није радио у овом саставу) био је неефикасан из два разлога. Наиме, представници великих сила нису желели да у присуству великог броја износе своје праве ставове већ су то чинили у приватним контактима шефова делегација. Други разлог била су дужа одсуствовања најистакнутијих личности (Вилсона, Лојд Џорџа, Клемансоа и Орланда). Од марта 1919. године о најважнијим питањима одлучивао је Савет четворице (Врховни савет) на тајним састанцима. Поред савета, заседало је пет министара иностраних послова који су расправљали о питањима која су им поверили шефови делегација. Значајна тела која су Врховном савету и Савету министара иностраних послова припремала материјале и предлоге одлука сваког проблема биле су стручне комисије. Најзначајније међу њима биле су: Комисија за територијална питања, Комисија за Друштво народа, Комисија за ратну одговорност и Репарациона комисија.⁶⁶

⁶⁶ Исто, 126-128.

Конференција мира је за сваку поражену државу израдила посебне услове али је мировни уговор са Немачком, који је први сачињен и потписан, послужио као узор другим уговорима. Уговори су добијали имена по париским дворцима у којима су потписивани (Немачка – Версај, 28. јун 1919. године, Аустрија – Сен Жермен, 10. септембар 1919. године, Бугарска – Неји, 27. новембар 1919. године, Мађарска – Тријанон, 4. јун 1920. године и Османско царство – Севр, 10. август 1920. године).⁶⁷

4. Састав и организација делегације Краљевине СХС на Конференцији мира

Делегација Краљевине СХС је на Конференцији мира била међу делегацијама које су имале највећи број чланова. Она је по бројности у мају 1919. године била на четвртом месту са 110 чланова. Испред ње су биле само делегације Велике Британије (154 члана), Француске (137 чланова) и Италије (124 члана) а иза делегација САД (108 члана). Иако је на почетку предвиђено 95 лица за одлазак у Париз, први списак је бројао много мање чланова – 72. Међутим тај број је растао и у првој половини фебруара 1919. године достигао је 98 а на почетку маја 110. Од тада, на владине захтеве почиње да опада број чланова делегације. Нису рачунати сарадници који су остварили сарадњу са делегацијом и који су у то време били у Паризу као ни преводиоци, дактилографи и послуга.⁶⁸

Делегација се састојала од неколико група: политичких делегата, стручњака, секретара, преводилаца, писара, дактилографа и послуге. Политички делегати су практично водили делегацију и чинили су их политичари и дипломате. Међу стручњацима је било највише научника (професори универзитета, финансијски стручњаци, инжењери) али и политичара и новинара. Првих шест месеци делили су се на техничке делегате, техничке саветнике и експерте. Технички делегати имали су виши ранг, могли су председавати секцијама, могли су представљати делегацију у неким телима Конференције, могли су изнети своје мишљење пред политичким делегатима. Задње наведено су могли захваљујући чињеници да су били први помоћници политичких делегата. Чинили су их старији људи већег угледа и знања. Технички саветници били су

⁶⁷ А. Митровић, *Време нетрпељивих*, 54-55.

⁶⁸ Andrej Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira: 1919-1920*, Beograd 1969, 6.

помоћници у раду техничких делегата и чланови секција. Група техничких делегата и експерата била је углавном састављена од млађих људи. Секретаре су чинили службеници министарства иностраних послова, зналци страних језика и дипломатских послова и перспективне дипломате. Међу преводиоцима и дактилографима било је страних држављана – Француза и Енглеца.⁶⁹

Највише тело делегације била је политичка делегација. Она је представљала Краљевину СХС на Конференцији мира и одређивала политику са владом. Друга тела делегације била су јој подређена. Секретаријат је помагао политичку делегацију у административним пословима а секције су анализирале проблеме, сређивале податке и припремале публикације за јавност. Седница политичке делегације била је највише тело док су седнице секција и подсекција припремале материјале за седницу делегације.⁷⁰

Влада Стојана Протића је у децембру 1918. године именовала седморицу делегата за Конференцију мира. Четворица (Опуномоћени делегати) су учествовала у раду Конференције а тројица (владины делегати) су помагала као равноправни делегати. Прва четворица (Никола Пашић, Анте Трумбић, Миленко Веснић и Иван Жолгер) су се називала опуномоћеним делегатима а остала тројица владиним делегатима (Матеја Бошковић, Јосип Смодлака и Отокар Рибарж).⁷¹ Делегацију је у мају 1920. године напустио Миленко Веснић, добивши мандат за састав владе (мада је формално остао њен члан). Са Жолгером је од почетка било проблема јер је против његовог именовања протестовала Италија која је изјавила да се у југословенској делегацији налази бивши аустроугарски министар. Никола Пашић је у марту саветовао влади да поново размотри одлуку о његовом именовању за делегата. Она је то одбила тако да је Жолгер и даље остао делегат. Он је крајем 1919. године поднео оставку на чланство у делегацији али је на дужности остао до разрешења делегације.⁷² Када је реч о владиним делегатима било је више измена. Марта 1919. године председник Економско – финансијске и Саобраћајне Секције Коста Стојановић је затражио да му се призна статус владиног делегата. Међутим, председник Владе није уважио његов захтев. Не

⁶⁹ Исто, 6-7.

⁷⁰ Исто, 7, 10.

⁷¹ Архив Југославије, Министарство иностраних послова Краљевине Југославије – Политичко одељење (334). ф. 1. Листа делегације Краљевине СХС на конференцији мира.

⁷² А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 10-11.

слажући се са политиком делегације у питањима мира са Аустријом и Бугарском, оставку је поднео политички делегат и делегат Краљевине СХС у Репарационој комисији Матеја Бошковић, поставши тако први члан који је напустио делегацију. Следећу оставку поднео је Јосип Смодлака, најавивши је на седници делегације 7. децембра 1919. године да би средином месеца напустио Париз. Последња седница којој је присуствовао била је 13. децембра.⁷³ Председник Владе Стојан Протић је 5. априла 1920. године упутио одлуку да као делегати остану само Пашић, Трумбић, Веснић и Жолгер. Влада је тако свела делегацију на четворицу људи.⁷⁴

Као што смо већ рекли, од седморице делегата, само су четворица имала право учешћа у раду Конференције мира. Они су службено учествовали у раду Конференцијиног пленума и потписивали акта делегације упућена Конференцији мира и мировне уговоре у име Краљевине СХС. Њихова реч је без сумње имала највећу тежину. Владици делегати са друге стране нису имали право учешћа у раду Конференције мира али су били равноправни са опуномоћеним делегатима унутар делегације. Са њима су чинили савет делегације.

Сваки политички делегат имао је свој ранг у хијерархији чланова. Лествица је ова: 1. Никола Пашић; 2. Анте Трумбић; 3. Миленко Веснић; 4. Иван Жолгер; 5. Матеја Бошковић; 6. Јосип Смодлака; 7. Отокар Рибарж. Учешће у раду Конференције узимали су делегати по lestвици а како је делегација Краљевине СХС у пленуму Конференције имала три места, њу су представљали Пашић, Трумбић и Веснић. Исто се односило и за потписивање Конференцијских докумената.

Највећи утицај у делегацији имала су њена прва два члана, први и други делегат (председник делегације и следећи делегат по lestвици). Први делегат (председник делегације) није имао формалне предности над осталим делегатима, поготово не над опуномоћеним делегатима. Једино је у случају неслагања делегата међу собом или неког делегата са њим могао да достави влади супротстављена гледишта и да је замоли да одлучи. Први је прегледао пошту

⁷³ Архив Југославије, Делегација Краљевине СХС на конференцији мира у Паризу, у даљем тексту: АЈ, 336. ф. 53. Оставка делегата Бошковића; Резешења у делегацији; *Zapishnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920*, priredili Bogumil Hrabak i Bogdan Krizman, Beograd 1960, 193, (напомена 124), 205, у даљем тексту: *Zapishnici*; А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 11-12.

⁷⁴ А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 12.

делегације и одлучивао шта ће се изнети на седницу. Важно је напоменути да је председник делегације једини одржавао строго поверљиву везу са председником владе и у Београд је слао пошту о чијој садржини нису били обавештени опуномоћени делегати. Представљао је Краљевину СХС на Конференцији мира те му је из тог разлога давана посебна важност. Други делегат био је заменик председника делегације и његов први сарадник.⁷⁵ Састав политичке делегације чинили су државне дужности, национална припадност и политички углед њених чланова.

Када говоримо о државним дужностима, требало би напоменути да четворица од седморице делегата нису имали никакав положај у државном апарату. У делегацији није било шефа државе и владе а једини члан владе био је Анте Трумбић који је био министар иностраних послова. Двојица дипломата (Миленко Веснић и Матеја Бошковић) били су чиновници државе док су ван државног апарата били њих четворица. Забрињава чињеница да је на једну Конференцију од светског значаја (на којој је југословенска држава требало да се призна, на којој је требало да јој се одреде државне границе и на којој је југословенска држава требала да добије своје место у међународној политици) послата делегација у којој није било најодговорнијих представника државе. Са друге стране, делегације великих сила су предводиле водеће личности: САД – председник Вудро Вилсон, Француска – премијер Жорж Клемансо, Велика Британија – премијер Дејвид Лојд Џорџ, Италија – премијер Виторио Орландо. Уз њих су углавном били и министри иностраних послова (Роберт Лансинг, Стефан Пишон, Артур Балфур, Сидни Сонино). Главни проблем југословенске делегације био је у томе што њен председник истовремено није био „руководилац државне политике.“⁷⁶

Када је реч о националном саставу политичке делегације место у њој су сагласно имену државе имали Срби, Хрвати и Словенци. Међутим, Срби су били бројчано надмоћни у сваком погледу. Имали су највише политичких делегата (3/7), опуномоћених делегата (2/4). Ту српску бројчану предност смањивало је једино владино место које је имао Хрват. Без обзира на то, Србин је био

⁷⁵ АЈ, 336. ф. 52. Листа делегације Краљевине СХС на конференцији мира; *A. Mitrović, Jugoslavija na konferenciji mira*, 13-16.

⁷⁶ *A. Mitrović, Jugoslavija na konferenciji mira*, 16-18.

председник делегације и два делегата (дипломате) су били српске националности. Словенци у делегацији нису имали ни једног члана владе и ниједног дипломату. Чинило се да је оваква расподела била неопходна из више разлога: 1. Српска надмоћност је пред иностранством и Конференцијом мира Краљевини СХС дала обележје савезнице Антанте и Придружених сила пошто су српски делегати поистовећивали везу нове државе са Краљевином Србијом; 2. Она је у делегацију унела дипломатско и државничко искуство; 3. У делегацији се захваљујући њој све више испољавао интерес за питања која су тадашњи српски политичари сматрали интересним; 4. Хрвати су пред иностранством уложили убедљив деманти о свом сепаратизму; 5. Хрвати су представљали извесну противтежу Србима; 6. Хрватска упорност дошла је до изражаја у одбрани својих захтева као што је било јадранско питање; 7. Захваљујући Словенцима иностранство је прихватило делегацију као представника сва три југословенска народа; 8. Словенци су располагали снагама довољним за спровођење политике делегације у питањима која су се сматрала интересним; 9. Словенци су имали мањи утицај на политику делегације у односу на Србе и Хрвате.⁷⁷

Секције, помоћна тела у раду политичке делегације почеле су са радом у првој половини фебруара 1919. године. Њихов задатак био је прикупљање података, проучавање питања и стварање ставова. Одлуке које су донесене на седницама секција достављане су политичкој делегацији. Међутим, те одлуке нису обавезивале политичку делегацију већ су биле „помоћни материјал“ за њихово одлучивање. Мogle су одржавати везу са одговарајућим телима Конференције мира али су биле у обавези да се држе политике коју је одредило највише тело делегације. Свака секција је имала председника секције и савет секције у који су улазили, техничке саветнике и експерте, помоћно особље и послугу.⁷⁸

Етнографско – историјска Секција, образована јануара 1919. године бавила се најважнијим питањима Краљевине СХС на Конференцији мира, територијалним питањима. Иако је тешко набројати имена свих личности које су учествовале у раду секције, са сигурношћу се зна њено „уже језгро.“ Поред Јована Цвијића који је био председник секције, истакнутији чланови имали су место

⁷⁷ Исто, 18-20.

⁷⁸ Исто, 22.

техничких делегата. То су: Лујо Војновић, Тихомир Ђорђевић, Александар Белић, Јован Радонић, Станоје Станојевић, Божидар Марковић и Нико Жупанич. Павле Поповић кога је влада одредила за члана Етнографско – историјске Секције премештен је на место председника Секције за штампу. Јован Цвијић је као главни задатак сматрао проучавање етничких прилика на спорним питањима, пре свега за „западне земље“ и Банат, Бачку и Барању. Он је учествовао и у састављању одговора на тзв. „Тардијеов“⁷⁹ план“ о решењу јадранског питања.⁸⁰

Стручњаци у Секцији за међународно право су углавном давали правне савете, одговарали на питања правне природе и састављали аргументе правног карактера. Председник Секције био је Слободан Јовановић али је на дужности остао непуних седам месеци (12. фебруар – 5. септембар 1919. године). Његовим одласком престао је рад Секције за међународно право.⁸¹

По свом утицају, Војна мисија је уз Етнографско – историјску била најзначајнија Секција у раду делегације и прва која је почела са радом (8. јануара 1919. године). Мисију су, према одлуци министра војног чинили генерал Петар Пешић, генералштабни пуковник Данило Калафатовић, коњички мајор Мирко Маринковић, пешадијски мајор Константин Стојановић, резервни артиљеријски поручник Милоје Андрић и резервни инжењеријски поручник Стеван Тоболар. Првих девет месеци шеф војне мисије био је генерал Петар Пешић, дотадашњи помоћник начелника штаба српске Врховне команде. Чланови мисије делили су се на техничке делегате и техничке саветнике и експерте, као и чланови других секција. Мисија је била у пуном саставу само у време боравка генерала Пешића а почела је да се смањује по његовом одласку. Делегацији је служила за веће проблеме који нису били само војни (узели су учешћа у већањима делегације о границама, потписивању мировних уговора, репарацијама). Шеф војне мисије је највише присуствовао седницама делегације а записници са њих сведоче да је

⁷⁹ Андре Тардије (1876-1945), француски политичар, председник три владе у периоду 1929-1932. На Конференцији мира је председавао Комисијом за територијална питања и био је комесар за француско-америчку сарадњу и заменик Жоржа Клемансоа. Дана 8. новембра 1919. године постао је министар за ослобођене регионе (крајеве), управљајући Алзасом и Лореном све до Клемансоовог повлачења 1920. године.

⁸⁰ АЈ, 336. ф. 52. Листа делегације Краљевине СХС на конференцији мира; *Zapisnici*, 138-139; А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 23.

⁸¹ А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 25-26.

генерал Пешић у делегацији имао ранг првог човека после политичких делегата. Војна мисија представљала је изразито српску групу, наслоњену на Француску.⁸²

Потреба за обавештавањем јавности о деловању делегације захтевала је образовање посебног тела (иако се у првим плановима не помиње секција за рад у јавности). Међутим, каснији планови предвиђали су посебно одељење за штампу. Секција је почела са радом крајем јануара 1919. године. За њеног председника Влада је одредила председника Српске краљевске академије Јована Жујовића али он није прихватио ову дужност, не слажући се са Николом Пашићем око свог положаја у делегацији. Први председник Секције тако је постао Павле Поповић који је на том месту био од средине фебруара и остао до 13. јуна 1919. године, када га је заменио Гргур Јакшић који је на њеном челу остао до краја јуна 1920. године, када је секција престала са радом. У пролеће 1919. године када је Секција била најбројнија, њен савет су између осталог чинили Милан Грол, Лазар Марковић, Васа Стајић, Јован Тановић, Фрањо Цветиша, Јанко Спасојевић, Павле Стефановић, Иван Швегел и Д. Томић. Задатак Секције за штампу био је брзо прикупљање обавештења и одржавање што је могуће развијенијих односа са великим листовима Лондона и Париза. Секција је организовала издавање једног билтена на три језика, на француском, енглеском и српскохрватском, покушавајући тако да утиче на личности, листове и јавност, „растурајући га по министарствима, седиштима других делегација и редакцијама.“⁸³

На Трумбићеву иницијативу а уз Пашићеву сагласност, основана је Секција чији је задатак био вођење бриге о добијању што већег дела бивше аустроугарске трговачке флоте. Чланови Секције за трговачку морнарицу (како је гласило њено име) били су Мелко Чингрија, Божа Банац, Станко Шврљуга и Филип Волф-Вуковић али је Волф-Вуковић постао члан Секције за трговачку флоту а Шврљуга Економско – финансијске и Саобраћајне Секције. У прво време секција за трговачку морнарицу била је „једно одељење“ Економско – финансијске Секције али се осамосталила услед обимних, тешких и сложених

⁸² АЈ, 336. ф. 52. Листа делегације Краљевине СХС на конференцији мира; А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 26-28.

⁸³ АЈ, 336. ф. 52. Листа делегације Краљевине СХС на конференцији мира; АЈ, 336. ф. 53. Писмо Јована Жујовића Николи Пашићу; *Zapisnici*, 35; А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 29-30.

послова. Политички делегати су показивали велико разумевање за рад секције, сматрајући важним „поморске“ интересе југословенске државе.⁸⁴

Спајањем Финансијске и Економске Секције и Секције за железнице створена је Економско – финансијска и Саобраћајна Секција. У званичним пописима делегацијиних тела ова секција се водила као Секција Економска, финансијска и саобраћајна чији је председник био Коста Стојановић који је истовремено био председник Економско – финансијске подсекције док је шеф Саобраћајне подсекције био Милош Савчић. Он је истовремено био и потпредседник секције. Коста Стојановић је вршио дужност председника Секције до новембра 1919. године када је отпутовао у Београд да би преузео ресор министарства финансија, формално остајући шеф секције. Тек 17. децембра био је разрешен дужности у делегацији а дужност председника Секције преузео је Драгутин Дучић кога је у одсуству мењао Драго Марушич (иако се у изворима помиње презиме Марушић). У надлежности секције били су послови економске природе – ратна одштета, ослобођење Србије од ратних дугова, умањивање репарација које су се односиле на бивше аустроугарске крајеве присаједињене новој држави, железнице, речни саобраћај и Печујски рудници.⁸⁵

Организацијом и техничким пословима руководио је Генерални секретаријат делегације који је одржавао везу делегације са владом, везу делегације са Конференцијом мира, помагао политичку делегацију и бринуо се о смештају делегације. На челу овог секретаријата био је генерални секретар који је био политичко лице и који је представљао делегацију Краљевине СХС у генералном секретаријату Конференције мира. Дужност генералног секретара је безмало годину дана вршио Богумил Вошњак а његовим разрешењем 13. децембра 1919. године укинута је звање генералног секретара делегације.⁸⁶

⁸⁴ АЈ, 336. ф. 52. Листа делегације Краљевине СХС на конференцији мира; АЈ, 336. ф. 53. Молба о што хитнијем прикључењу „комисији“ за морнарицу Чингрије, Банца и Шврљуге; *Zapisnici*, 35, 91, 98, 101, 105, 108, 401; А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 31-32.

⁸⁵ АЈ, 336. ф. 52. Листа делегације Краљевине СХС на конференцији мира; АЈ, 336. ф. 53. Разрешења у делегацији: У извештају Шефа канцеларије Павла Каровића делегату министра финансија од 20. децембра 1919. године међу лицима која до краја године остају у саставу делегације у Економској секцији нема имена Косте Стојановића што вероватно значи да је тада разрешен дужности; А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 33-35.

⁸⁶ АЈ, 336. ф. 52. Листа делегације Краљевине СХС на конференцији мира; АЈ, 336. ф. 53. Оставка Вошњака; А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 36.

Канцеларија делегације бавила се административним пословима. Она је примала и слала пошту, припремала акта делегације, помоћу ње одржавана је веза са владом. Шеф канцеларије био је потчињен председнику делегације. Владином одлуком за шефа канцеларије био је одређен Јован Т. Марковић, српски дипломата са службом у Риму али га је због кашњења у доласку замењивао Стеван Павловић, српски дипломата са службом у Паризу. Иако је на дужности шефа канцеларије остао до 11. новембра 1919. године, Марковића је од 31. августа замењивао Нинко Перић. По његовом разрешењу, дужност шефа канцеларије примио је Павле Каровић који је на њој остао све до окончања рада делегације. Посебне канцеларије имали су Анте Трумбић (Кабинет министра иностраних послова), Иван Жолгер и Миленко Веснић (Српско посланство у Паризу).⁸⁷

5. Делегација и влада Краљевине СХС

Влада је везу са делегацијом одржавала телеграмима. У прво време, Београд је са Паризом, услед покидане телеграфске мреже морао саобраћати споредним путем преко Солуна и Малте, користећи искључиво војне линије. Телеграми су прва два месеца у оба правца стизали за два дана што је најбрже време до успостављања везе преко бивших аустроугарских земаља. Међутим, то је било најгоре раздобље у односима двеју страна. Ако би у хитним случајевима делегација од владе тражила одлуку или упутство, одговор би у најбољем случају стигао за четири дана и то под условом да се у Београду најбрже радило. Иако су курири путовали веома споро, њихова служба је била најпоузданија и њоме су често слати поверљиви извештаји и обимни материјали. Размена пошиљки вршена је између председника Владе и председника делегације док је од министара везу са делегацијом имао само министар војске и морнарице преко шефа војне мисије.⁸⁸

Влада је била та која је водила спољну политику (и политику на Конференцији мира) а делегација ју је само следила. Међутим, творци југословенске спољне политике у стварности били су и влада и делегација. То

⁸⁷ АЈ, 336. ф. 52. Листа делегације Краљевине СХС на конференцији мира; АЈ, 336. ф. 53. Молба о постављању Стевана Павловића у раду делегације; Одлука о предавању дужности Стевана Павловића Јовану Т. Марковићу; Молба Министарства иностраних послова за одговор делегације када је Јован Марковић разрешен дужности и упућен на редовну дужност у Брисел; Обавештење о враћању Нинка Перића на дужност у Министарство; *Zapishnici*, 180; А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 37-38.

⁸⁸ А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 45-46.

потврђује више чињеница: 1. Влада је образовањем делегације пренела извесне надлежности на њу; 2. Није сачињен документ који би поделио надлежности између владе и делегације; 3. Пашићу је пред одлазак речено да делегација мора да ради по владиним упутствима што је значило да је она задржала право вођења политике; 4. Влада је делегацији чешће давала инструкције али су се оне односиле на појединачна питања. Оне показују да је влада учествовала у доношењу одлука али не и колико је учествовала; 5. Краљевина СХС је раздвојила дужности председника Владе и председника делегације. Последица оваквог раздвајања било је преношење извесних овлашћења са председника Владе на делегацију. Чињеница да се у делегацији налазио само један министар омогућавала је влади и њој да функционишу као два посебна тела; 6. Личности које су се налазиле у делегацији су пред владом подизали њен углед, обезбеђујући јој да доноси значајне одлуке; 7. Важну улогу играло је место деловања делегације а то је била Конференција мира. За разлику од ње која се налазила у центру светске политике док је влада, далеко од самог догађаја била мање надлежна у вођењу политике; 8. Преписка са Београдом узимала је много времена те је делегација самостално морала да доноси одлуке; 9. Уколико би влада желела политику са којом се не би сложили делегати делегације, морала је рачунати на њихове оставке а то је даље значило јавно показати несложност и излагати се непријатним „одјецима“ у земљи и на Конференцији мира; 10. Влада није могла тако лако да се одлучи да опозове делегацију у целину или неког делегата.⁸⁹

Током читавог рада делегација је показивала да начелно поштује надлежност владе да доноси одлуке и даје упутства. Пример који то најбоље показује јесте размимоилажење међу делегатима а решење је тражено од владе. Пракса је било нешто другачија. Иако је поштовала „старешинство“ владе, делегација је сматрала да у многим случајевима треба самостално да одлучује. Економска питања била су посебан случај. Делегација је заједно са економском комисијом имала истакнуту улогу у стварању економске политике али је владин утицај био много јачи него у другим питањима.⁹⁰

Инструкције владе и захтеви делегацији имали су тројако порекло: На основу делегацијиних извештаја, тражењем делегације и владином намером. По

⁸⁹ *Zapishnici*, 24; A. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 46-48.

⁹⁰ A. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 49-51.

бројности највише је било инструкција и захтева који су настали владином намером и односили су се на ужа питања, затим инструкције настале тражењем делегације, које су биле везане за неко крупније питање и на крају инструкције и захтеви владе проистекле из делегацијиних извештаја. Делегација је имала важну улогу у настанку владиних инструкција јер су делегати били често питани за мишљење. То је важило и у случају када је требало донети одлуку о размимоилажењу чланова делегације.⁹¹

Делегација је имала велику слободу у вођењу политике на Конференцији мира али је влада била та која је доносила коначну одлуку. Међутим, било је случајева који су показивали супротно (одустајање од захтева за Јулијском крајином са Трстом, заступање независности Албаније у границама из 1913, захтеви на неке северне албанске територије, одустајање од захтева за Мохачем и Бајом). Влада је делегацији само једном дала овлашћење да слободно одлучи (мада је делегација затражила то овлашћење). Радило се о јадранском питању.⁹² Оно је решено тек 12. новембра 1920. године, потписивањем Рапалског уговора.⁹³

Иако су постојала размимоилажења између две стране услед неких питања, делегација је имала користи јер је изнад себе имала владу. Слобода коју је имала у свом раду, допуштала јој је да послове обавља без владиних упутстава. Као једно „потчињено“ тело, делегација је веома растерећено водила послове, знајући да потези које вуче нису коначни и да за њих не сноси одговорност. Без оваквог оптерећења она је преговарала, испитивала околности, тражила могућности, скупљала обавештења али и тактизирала под изговором да чека одлуку владе. Такође, лакше је излазила на крај са ситуацијама када су се делегати разилазили јер је у том случају влада била та која је доносила одлуку. Другим речима, виши надлежни орган који је начелно одређивао политику, умањивао је размимоилажења у делегацији, утицао да се смање сукоби као и чинио да међу делегатима не дође до борбе око тога чија ће политика преовладати.⁹⁴

⁹¹ Исто, 51-52.

⁹² Исто, 52-53.

⁹³ Ч. Попов, *нав. дело*, 193: Према његовим одредбама Италији су предати Горица, Градишка, део Крањске, Истра, Задар и острва Црес, Лошињ, Ластово, Палагружа и Сушац док је Ријека постао слободни град-држава под управом Друштва народа.

⁹⁴ А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 58.

6. Економско – финансијска питања

6.1. Немачка

Најважнија Економско – финансијска питања са Немачком тичала су се ратне штете, повраћаја однетих ствари, секвестираних и имања немачких поданика и угља. Повраћај саобраћајних средстава и пољопривредних справа је био поменут у телеграму који је 9. фебруара 1919. године достављен првом делегату Николи Пашићу. У њему је наведено да ће економске клаузуле играти важнију улогу од војничких (пример немачке предаје одређене количине вагона Француској) које за циљ имају економски опоравак земље. Међутим, наведено је да је Србија од свих држава претрпела највећу штету у недавно завршеном рату „како по просторности тако по њиховом значају за народну привреду“. Од Пашића је тражено да учини кораке да се привредне клаузуле у уговору о миру са Немачком прошире и на Србију, у облику и обиму који одговарају њеним потребама.⁹⁵

Коста Стојановић, председник Економско – финансијске и Саобраћајне Секције је првом делегату Николи Пашићу 9. априла 1919. године послао мемоар у коме су изнета најважнија питања Економско – финансијске природе а у вези са репарацијом свих штета нанетих Краљевини Србији током рата. Он је сматрао да окупиране земље морају добити накнаду јер је њихове приходе прикупио непријатељ у своју корист док је окупирана држава и даље морала да чини издатке (као да није била окупирана). Тражено је да се Србији признају ратни трошкови из разлога што су били превелики наспрам економске снаге земље. Замерао је Репарационој комисији на томе што Белгија и Француска имају искључиво право накнаде према Немачкој а Краљевина СХС према Аустрији, Мађарској и Бугарској, понављајући да је Србију напала немачко – аустријска војска. Ово је био главни разлог да земља има право на рекламације према Немачкој. Када је реч о рекуперацији добара, Белгија и Француска су уговором о примирју себи обезбедиле да по непријатељској земљи покупе своје ствари док Краљевина СХС са друге стране то није учинила.⁹⁶ Поред тога, Белгији је (после бројних усмених и писмених интервенција пред Саветом четворице) одобрено 2,5

⁹⁵ АЈ, 336, ф. 76. Привредне клаузуле уговора о примирју.

⁹⁶ АЈ, 336, ф. 77. Прелиминарна конференција мира.

милијарди од 20 милијарди марака колико је Немачка имала да плати савезницима (додуше Енглеска и Француска су јој уступиле део своје наканде). Највеће заслуге припадале су белгијском краљу који је ради овог питања дошао у Париз и председнику владе који га је изнео пред Саветом четворице. Опуномоћеним делгатима је скренута пажња да је потребно писмено и усмено заузети се код Савета четворице да би се и Краљевини СХС доделила иста сума која би била уложена у реконструкцију земље и набавке стоке, оруђа, алата и саобраћајних средстава.⁹⁷ Председник Владе Стојан Протић је у телеграму од 13/16. маја 1919. године јавио да је после вести да је Белгија „постигла познате резултате“ порасло незадовољство како у Парламенту „тако и у публици“. Поред тога, послао је следеће инструкције: 1. Признавање ратних трошкова који ће се пребацити за дугове које је за време рата начинила код савезника; 2. Повраћај стоке, пољопривредних справа и осталих предмета који су Немци и остали непријатељи одузели и бродова („пловни парк“) са Дунава и Саве; 3. Да се на име аванса на рачун накнаде штете да барем 2 милијарде марака у циљу обнављања привредног живота.⁹⁸

Шефу канцеларије Јовану Т. Марковићу је 25. априла 1919. године достављен телеграм у коме се наводи да је Економско – финансијска Секција након саслушања Лушеровог⁹⁹ саопштења о клаузули прелиминарног мира са Немачком учинила извесне примедбе. Оне су: Да би и Србија¹⁰⁰ требало да буде представљена у сталној Репарационој комисији, да јој се независно од сталне комисије обезбеди повраћај објеката однесених од Немаца (рачунајући и саобраћајна средства), да се Србији репарирају сви ратни трошкови јер они представљају дуг на страни а не у земљи и да се уговори о миру са Аустријом, Мађарском, Бугарском и Османским царством закључе засебно и на основу начела утврђених за Немачку.¹⁰¹ Председник Секције Коста Стојановић је министру за индустријску реконструкцију ратног већа Лушеру истог дана (25. марта 1919. године) доставио примедбе на клаузуле о миру са Немачком које се

⁹⁷ АЈ, 336, ф. 46. Нота којом тражимо за нас 2 милијарде; ф. 78. Ратна штета у Србији причињена од Немачке и став према Белгији.

⁹⁸ АЈ, 336, ф. 46. Телеграм бр. 5948.

⁹⁹ Луј Лушер (1872-1931), француски министар за индустријску реконструкцију (26. новембар 1918 – 20. јануар 1920. године). Пре тога министар наоружања.

¹⁰⁰ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije*, 114: Мисли се на период када је делегација Краљевине СХС учествовала у раду Мировне конференције са ограниченим правима као делегација Краљевине Србије.

¹⁰¹ АЈ, 336, ф. 39. Клаузуле прелиминарног уговора о миру са Немачком.

односе на репарације штета а на његов захтев на седници Савета четворице, одржаној дан раније.¹⁰² Наведено је да је делегација упозната са условима који се односе на репарације а усвојени су на седници Савета четворице за уговор сила са Немачком. Планирано је образовање Репарационе комисије која би била овлашћена да издаје извршне одлуке о свим питањима која се тичу обештећења за штету насталу у рату. Она је добила задатак да финансира ликвидацију свих штета. Комисија је морала да процени тачност потраживања појединих држава и датум када се исплата мора извршити, као и да утврди износ који Немачка мора да плати „свакој држави“ као надокнаду. Предложена комисија чија је надлежност ограничена, није била предмет дискусије у комисијама за репарације и њихове подкомисије чије је одлуке извршио ратни савет. Предложено је да у овој комисији буду заступљене све велике силе (САД, Велика Британија, Француска, Италија) а од малих само Белгија. Оне су имале право гласа и без њиховог једногласног пристанка није се могла донети никаква одлука о најважнијим питањима а без решења већине ни једно друго питање. Друге државе, међу њима и Краљевина СХС су имале право да буду присутне на састанцима на којем се расправљају питања која их се непосредно тичу, али без права гласа. Делегација је захтевала да има иста права као и Белгија из више разлога који су датирали из Првог светског рата: 1. Србију је на самом почетку напала Аустроугарска али је она остала у рату до краја; 2. Њена територија је била окупирана од стране Немачке и њених савезника од октобра 1915. до октобра 1918. године и експлоатисана је више од Белгије; 3. Србија је ушла у рат са приближно 703.000 војника и наставила да учествује у њему од окупације до краја са око 100.000 војника на Солунском фронту а након примирја била је у обавези да повећа своју војску са 150.000 на 260.000 војника, највише због спречавања ширења болшевизма. Приоритети потраживања нису обухваћени клаузулама мира са Немачком, питање о заједничкој одговорности непријатеља за репарације није поменуто као ни питање ратних трошкова о којима се много расправљало у комисији и подкомисији за репарацију. Стојановић је поменуо Лушерову изјаву да ће се споразуми са Османским царством, Аустроугарском и Бугарском закључити накнадно а споразум са Немачком ће послужити као основа. Србија задржава право да при својим дискусијама истакне своје гледиште како би

¹⁰² АЈ, 336, ф. 39. Протест наше делегације и финансијске клаузуле уговора о миру са Немачком; Архив САНУ, Заоставштина Војислава Маринковића, у даљем тексту: 14439/304.

обезбедила она права која нису довољно загарантована у уговору који ће бити закључен са Немачком, остајући увек при томе да из дугова Немачке има права на накнаду као и све оштећене државе. Питање везано за ратну штету одбачено је начелно. Тешкоће су биле скопчане од оптужби које су се односиле на све ратне државе у циљу добијања равнотеже у њиховом буџету. За Србију су ове тешкоће биле непремостиве. Цео привредни живот био је прекинут због рата са Аустроугарском. Била је одсечена од свог тржишта и одвојена од ратних пријатеља. Захваљујући зајмовима савезника (САД, Француска и Велика Британија), успела је да издржава своју војску и делимично одржава живот поробљеног становништва у току три године од стране непријатеља. Сви ратни трошкови Србије представљају њен дуг у иностранству, код њених савезника и он износи толико да су ануитети већи него што је био буџет Србије пре рата. Ако Немачка и њени савезници не преузму ту обавезу на себе, не зна како би финансијске трансакције олакшале Србији ово питање. Уговор о миру са Немачком не садржи никакву одредбу која се односи на право на узимање железничких вагона¹⁰³ и других саобраћајних материјала, иако Србија има основно право на такву надокнаду зато што је Немачка током повлачења 1918. године уништила сву железничку мрежу, вијадукте и мостове а без којих ће се реконструкција земље тешко одвијати. Такође је сматрао да би у тексту споразума мира са Немачком требало да постоје одредбе о реституцији „у натури“ које би се односиле на повраћај пољопривредних предмета (стока, пољопривредни инструменти, машине, роба, средства транспорта). Спискови ових предмета су достављени Версајској комисији и другој подкомисији за повраћај штете. Као резултат горепоменутог пропуста, изгубљена је жетва 1919. године а ако се не обезбеде прелазне одредбе мировног уговора са Немачком, може се изгубити и жетва 1920. године. Од Версајског савета је тражено да нареди савезничким војним властима да влади Краљевине СХС предају сва превозна средства којима располажу копненим, речним и морским путем. Ово је било неопходно пре свега

¹⁰³ АСАНУ, 14439/304: Према одлуци Савета четворице, у спискове најнужнијих потреба за реконструкцију земље није ушао железнички материјал јер би Немачка његовим одузимањем била лишена „да живи“. Велике државе су још раније обезбедиле свој саобраћај одузимањем вагона и локомотива од Немачке.

због реконструкције земље. Њихово уступање би надокнадило њено потраживање за обештећењем и посебно повраћај „у натури“ одузетих предмета.¹⁰⁴

Најзначајнија сировина о којој је расправљано у клаузулама уговора са Немачком био је угаљ. Министар шума и руда Павле Маринковић (брат Војислава Маринковића) је 15. маја 1919. године преко председника владе Стојана Протића тражио од Николе Пашића да на Конференцији мира ургира да Немачка Краљевини СХС годишње испоручује 500.000 тона каменог угља а сходно захтевима Француске, Белгије и Италије. Коста Стојановић је јавио да је у Репарационој комисији тражена наведена количина угља али тај захтев није добио предвиђено место у уговору са Немачком те да ће се исти поновити са Аустријом.¹⁰⁵

Председник Економско – финансијске и Саобраћајне Секције Коста Стојановић је јуна 1919. године био обавештен да су учињене две измене у економским одредбама уговора са Немачком: 1. 297. члан је предвиђао да савезничке државе имају право да задрже и ликвидирају имања немачких поданика која се налазе на територији савезничке државе. Ликвидација ће се извршити према законима државе у којој се имање налази. Међутим у 4. и 5. параграфу поменута је могућност специјалног режима за савезничке и придружене државе „ново створене“ и оне које немају право на репарацију по овом уговору. Ове државе ће немачким становницима исплатити суме извршене ликвидације а немачки власник има право да тражи одштету, коју ће оценити међународни мешовити суд по 304. члану о миру. Одштету ће платити одређена савезничка држава; 2. По параграфу 8 и 9 анекса 304. члан предвиђа да ће у мешовитом изборном суду суђење бити на језику који буду изабрале заинтересоване савезничке државе. Међутим 7 тачка 4 параграфа прописује да ће се расправа водити на енглеском, француском, италијанском и јапанском језику ако се другачије не би уговорило.¹⁰⁶

У августу 1919. године поново је покренуто питање ратног плена који је током Првог светског рата био одвезен у Немачку. Министарство иностраних

¹⁰⁴ АЈ, 336, ф. 39. Протест наше делегације и финансијске клаузуле уговора о миру са Немачком, 1-3; АСАНУ, 14439/304, 4.

¹⁰⁵ АЈ, 336, ф. 39. Угаљ из Немачке на рачун репарација.

¹⁰⁶ АЈ, 336, ф. 39. Измене у параграфу 297. уговора о миру са Немачком – наше примедбе.

послова је делегацији 1. августа 1919. године доставило препис представке дирекције плена министру иностраних послова Анти Трумбићу од 31. јула да он предузме кораке по питању повраћаја предмета који су изнети из Србије. Мишљење Економско – финансијске и Саобраћајне Секције се слагало са мишљењем министра иностраних послова. Наиме, две стране су сматрале да треба предузети одговарајуће мере тек после закључења уговора са Немачком а министар Трумбић је додао да би у супротном исто тражиле све савезне државе.¹⁰⁷

Почетком октобра 1919. године, Коста Стојановић је замолио Миленка Веснића да нареди слање телеграма Министарству иностраних послова (одговор на писмо од 27. септембра 1919. године) у коме је наведено да је 297. члан уговора са Немачком дозвољавао ликвидацију имања немачких поданика а исто дозвољава и аустријски уговор (249. члан). Оно што је било различито јесте питање нових крајева јер се према 267. члану аустријска имања на територији бивше Аустроугарске нису могла ликвидирати.¹⁰⁸

Милорад Драшковић, министар саобраћаја и грађевине је 13. јануара 1920. године Лују Лушеру и Џону Бредбурију доставио договор влада Велике Британије, Француске и Краљевине СХС. Наведено је следеће: 1. Да би немачке исплате требале бити употребљене за намиривање трошкова окупационих снага, као и за набавке хране и сировина, чије спровођење се може дозволити Немачкој а као што је предвиђено Споразумом; 2. Те исплате ће првенствено служити за извршење обавеза преузетих у односу на Белгију, према приоритету који јој је додељен; 3. Био би сачињен блок исплата које ће извршити Немачка, укључујући оне учињене у облику повраћаја у натури (изузимајући предмете враћене након идентификације, а који су однети из земаља у које треба да буду враћени, у складу са чланом 238. уговора са Немачком). Договорено је да се делови додељени Француској и Британској империји и део додељен Краљевини СХС (за оне делове Краљевине који имају право на одштету у складу са Уговором) буду у односу од 80 према 6, све док збир немачких исплата које ће међу собом поделити све државе не достигне 150 милијарди. За расподелу преко тих 150 милијарди, бројке ће бити следеће: 80 милијарди Великој Британији и Француској заједно а 5

¹⁰⁷ АЈ, 336. ф. 39. Немачки став по питању ратног плена одвученог у Берлин из Србије; Уговор о миру и накнада предмета однетих из Србије у Немачку.

¹⁰⁸ АЈ, 336. ф. 39. Ликвидација секвестриране имовине у Немачкој.

милијарди Краљевини СХС, као што је горе речено. Исти однос биће примењиван и приликом расподеле свих исплата које ће учинити остале непријатељске државе, уз примену истих услова као што је горе речено.¹⁰⁹

6.2. Аустрија

Најважнија Економско – финансијска питања са Аустријом поред репарација тичала су се дугова нових крајева, ликвидација непријатељских имања, ликвидације Аустроугарске и контрибуције.

6.3. Ликвидација Аустроугарске

У допису министру Алберту Крамеру од 28. октобра 1919. године који је послао Др Пљој наводи се да би требало реорганизовати ликвидацију бивше Аустроугарске пошто ће Реперациона комисија преузети и послове досадашње интернационалне ликвидационе комисије у Бечу, код које су до сада учествовале све државе наследнице старе монархије (Чешка, Пољска, Краљевина СХС). Заступници ових нових држава у интернационалној комисији наложили су једном ужем одбору између себе у коме су чланови били главни ликвидатори (Чехословачка, Пољска, Краљевина СХС, Аустрија и Мађарска) да израде правила једне нове организације, са седиштем у Бечу која би имала задатак да обезбеди све за функционисање комисије за репарацију у мировном уговору. Ова би организација имала да сакупи материјал и да у међусобном споразуму стави предлоге комисији за репарацију, нарочито она питања која у мировном уговору нису споменута и која се тичу наследних држава бивше монархије као аутономна институција и да та питања покуша уредити под окриљем комисије за репарацију. Представници тих држава сматрају да ће тиме посао комисије за репарацију бити знатно олакшан јер би се на овај начин одстраниле све потешкоће и у формалном и у материјалном погледу. Стога је одлучено да се поједине владе наследних држава замоле да пристану на тај поступак али и да добију потребно одобрење и од Реперационе комисије. Крамеру је споменуто да су у Беч стигли неки чланови те комисије као и да су започеле седнице пододбора те се тражи и скори долазак

¹⁰⁹ АЈ, 336. ф. 39. Наш аранжман са Енглеском и Француском о накнади штете од Немачке.

нешег персонала. Др Плој јавља да је број особља ликвидационе комисије Краљевине СХС спао са 28 на 8.¹¹⁰

6.4. Дугови нових крајева

Економско – финансијска и Саобраћајна Секција поднела је примедбе на оптерећење нових крајева:

У другом нацрту Мировног уговора са Аустријом, који се односи на питање репарација, ниједно од запажања које је формулисала након што се упознала са првим нацртом 26. маја није узето у обзир. Може само закључити да су намети који су наметнути ослобођеним крајевима увећани.

Тражено је:

1. Да нови крајеви преузму само предратне дугове пропорционално вредности створене робе и имовине стечене уз помоћ ових средстава, као и сразмерно њиховој економској моћи;
2. Да трговачка флота не буде укључена у репарационо средство савезника и да нове покрајине не буду обавезне да искористе државне прописе. Ниједан од ових захтева није модификован у корист Краљевине СХС.

Узимајући у обзир Србију, тражено је да буде ослобођена ратних трошкова и да буде призната штета коју је претрпела због увођења аустроугарског новца у земљи, за суму која износи више од 1 милијарде. Непријатељ је по бесмисленим ценама за време трогодишње окупације одузимао храну, стоку и робу а потом је превозио у Аустроугарску. Ни по овом питању није добијен задовољавајући одговор. Напоменуто је да током израде другог нацрта уговора нико из секције није био позван на састанке за репарацију, барем да буде саслушан, пошто је члановима секције још раније онемогућено право на дискусију. Првенствена модификација овог новог нацрта се састоји у искључивању Србије (Краљевине СХС) из сталне Репарационе комисије. Она тиме губи право које јој је признато у Мировном споразуму са Немачком, као и у првом нацрту уговора са Аустријом од 22. маја 1919. године.

¹¹⁰ АЈ, 336. ф. 42. Пројект о реформи ликвидације бивше Аустро-Угарске.

Разлози који су довели да савезници признају Србији исто право као и Белгији, у погледу заступање у сталној Репарационој комисији засноване су на уверењу да су ове две земље биле подвргнуте истој судбини током рата. Оне морају бити представљене у комисији која ће морати да одлучи као крајње решење о свим питањима која се тичу њихове обнове. Сматрало се да обе земље које су биле уништене у рату и подвргнуте најгорим патњама морају бити обновљене тако да поново стекну своју предратну ситуацију. То право признато је не само за време рата, већ чак и на Мировној конференцији. Није јасан разлог због којег су савезници искључили Србију из ове комисије, стављајући је на равноправност са другим државама које немају једнака права са становишта репарација или које ће пружити много мање напоре и да трпе бескорисно лоше штете, а да нису били на страни савезника током целог рата. У успостављању ове неправде поновљено је да Споразум са Аустријом угрожава право Краљевине СХС које је гарантовано у уговору са Немачком и тражено је његово поновно успостављање јер без присуства у Репарационој комисији, Краљевина СХС неће имати никакву гаранцију да ће њена права на репарације бити заштићена.¹¹¹

Чак и у случају да се нови крајеви ослободе обавеза и да нису постојале никакве штетне последице по Краљевину СХС које произилазе из овог нацрта уговора са Аустријом, штета коју је узроковала горња клаузула била би значајна. Нажалост током разговора који су се десили између Лушера, Ламона, Сержана и делегата, Секција је добила информацију да ће бити уведени и други намети који неће бити укључени у уговор са Аустријом. Први намет је ратни допринос ослобађању који ће нови крајеви морати платити заједничком фонду савезника за ратне трошкове. Као основа за износ ових трошкова узет је ратни дуг Аустроугарске монархије. Секција је сматрала да је овај износ потпуно неправедан, али иако је прихваћен, да ли је могуће основати ратни дуг државе која у тренутку емисије није била инспирисана финансијским разлозима, већ од непријатељства које се осећало против свих народа који нису немачки и мађарски. Куповина ове обвезнице била је обавезна за словенске ученике, школске фондове, банке и јавне институције. Други намет се састоји у откупу државне имовине за добит заједничког фонда савезника за повраћај ратних штета. У мировном

¹¹¹ АЈ, 336. ф. 40. Примедбе наше делегације на оптерећење нових територија у уговору о миру са Аустријом, 1-2.

уговору са Немачком ова клаузула прихватила је изузетке у корист Белгије, Алзаса, Лорене и делимично Пољске. У нацрту уговора са Аустријом није било само изузетка, чак ни за Босну и Херцеговину, иако је њена ситуација сасвим јасна, али су клаузуле о откупу државних надокнада чак и појачане.

Јасно је рећи да ће најтежи намет за ослобођене крајеве бити откуп земаља које су признате као своје на основу принципа националности и жртвама које су поднели током рата, као и надчовечних напора који су направили како би изазвали распуштање Аустроугарске поремећајима и побунама, доприносећи тако заједничкој победи савезника. Ако је циљ био да се повећају ресурси заједничког фонда репарације којим се намеће ово откуп, изабрано је најнеправније средство. То су крајеви у Аустроугарској који су веома богати без поседовања неких државних својстава, док постоје и други који су врло сиромашни. Ако се репартиција изврши пропорционално на државну имовину, сиромашнији крајеви ће морати да плате пет пута више од богатих. Овим наметима би се ограничили на надокнаде предратних дугова који би задовољили интересе поверилаца бивше Аустроугарске монархије и наследнике те државе. Покрајине које је рат толико оштетио, лишене су сваке могућности да се развију економски. Ратна оштећења која су претрпеле износе 20 милијарди по најсмернијој процени, не рачунајући нове намете.¹¹²

Овим наметима од којих ће неки бити предмет посебних споразума између савезника и малих држава додат је предлог који је назван „поједностављење ликвидације у рату“. Он се састоји у надокнади српске имовине од стране Јевреја и ослобођених крајева. Ова надокнада директно наноси повреду, пре свега, Србији и лишава је свих права која су јој призната у уговору са Немачком и која су идентична Белгијским. По тој компензацији Србија је искључена из заједничког фонда савезника за репарацију која би, према првој процени, износила 125 милијарди, са износима Немачке, а уз плаћања Аустрије, Мађарске, Бугарске и Османског царства премашиће 200 милијарди франака. Уместо да учествује у овом фонду, Краљевина СХС се залаже за њене штете новим покрајинама које су биле већ више него исцрпљене од рата.

¹¹² Исто, 2-3.

С обзиром на све наведене изјаве, чини се да је „поједностављење ликвидације“ замишљено са циљем да се постигне брза ликвидација имовине свих малих држава, изузев Белгије. Уверења која су стављена на терет нових крајева су сталној Репарационој комисији оставила могућност извођења врло еластичних процена. Компензација која је требало да се изврши између српске имовине и Јевреја из нових крајева значи да Србија неће добити ништа за њено обнављање, или највише неку незнатну суму. Предложен је износ је од 0,5 до 1,5 милијарде. Секција је то одбила, али ако се одржавају све одредбе нацрта, а првенствено оне које се тичу откупа државне имовине, врло је вероватно да ће се ратна ликвидација Србије смањити на нулу. Секцији је речено да су амерички стручњаци утврдили да њена права на репарацију износе 6 милијарди а према меморандуму који је поднела Репарационој комисији, њена имовина се не може смањити испод 80 милијарди, без обзира на то колико су питања озбиљна и тачна. Пензије војних инвалида и других не могу се смањити испод 5 милијарди; ратни трошкови и аустроугарски папирни новац представљају штету од 4 милијарде. Украдена говеда, машине и инструменти уништени градови, трговина, комуникацијска средства итд. процењени су испод стандарда који је усвојен за Белгију и износи 9-11 милијарди. Познавајући количину штете, чланови Секције су имали жељу да разговарају са стручњацима који их процењују на 6 милијарди јер су желели да чују на основу којих процена је Белгија у уговору са Немачком добила 10 милијарди као делимичну надокнаду штете.¹¹³

Слични захтеви поновљени су и у меморандуму Секције у вези са уговором о миру са Аустријом.¹¹⁴

1. Да се нови крајеви, иако су били део бивше Аустроугарске ослободе било каквог учешћа у исплати надокнаде савезницима.
2. Да нови крајеви на правичан начин преузму само део предратног дуга Аустроугарске.
3. Да бродови који припадају држављанима ових покрајина буду заплењени у корист Савезничког репарационог фонда, тако да се немачка тонажа може

¹¹³ Исто, 3-5.

¹¹⁴ „Учешће нових крајева Краљевине СХС у исплатама надокнаде штете“, Архив САНУ, Заоставштина Косте Стојановића, у даљем тексту: 13623/8.

заменити. Питање аустроугарске комерцијалне флоте није решено у овом нацрту уговора, као што је случај са немачком флотом, пошто није било ни значаја ни за важност тонаже. Сва пловила су заплењена без изузетка и изнад и испод 1.600 тона. На тај начин, становништво које се налази на обали Јадранског мора биће приморано на исељавање.

4. Предложено је да Босна и Херцеговина, као резултат свог изузетног положаја са становишта међународног права, буде ослобођена од било каквог учешћа у исплатама Аустроугарске. Секција је представила своја запажања Финансијској комисији у вези са пројектом који јој је достављен и изнела је све аргументе који показују неправедност обавеза јавних домена нових крајева за плаћање ратних трошкова.

Секција је 26. маја добила информације о условима који ће се наћи у делу будућег уговора са Аустријом, док ће други бити укључени у поједине уговоре који ће бити закључени између Великих сила и Краљевине СХС. Секција је више пута истакла да би било неопходно да Немачка и њени савезници имају поглавље о њиховим заједничким обавезама. Међутим, оно што је претходно изостављено не треба сада да се уради у изради уговора са Аустријом. Као резултат распада бивше Аустроугарске, терети су колективно наметнути Немачким Аустријанцима, Мађарима и ослобођеним државама које су раније биле део ње. У одлукама које се односе на расподелу оптерећења међу ослобођеним државама, сва питања требала су бити решена заједно. Увођење ратне штете, процена ове штете сразмерне вредности јавног новца, учешће ослобођених крајева у надокнади за савезнике, то су питања која спадају у надлежност неколико комисија о којима никада нису разговарали исти људи и узимајући у обзир све услове њиховог решавања. Питање компензације штете коју су претрпели Србија и њени нови крајеви је проблем који се не може правично решити ако се третира независно од других финансијских проблема.¹¹⁵

Пошто није у могућности да измени усвојену процедуру, Секција ће овим путем саопштити запажања о условима које предлажу савезници:

1. Нови крајеви морају платити савезничким и придруженим силама као надокнаду значајне трошкове које су ове силе имале током рата за ослобађање

¹¹⁵ АСАНУ, 13623/8, 1-3.

ових крајева, 25% од износа кредита који је издала бивша Аустроугарска монархија након 1. августа 1914. године и на територији Краљевине СХС по номиналној вредности хартија од вредности.

Да се овај износ не може утврдити испод минималног износа и у случају када се не би пронашао број који одговара територији на којој је кредит издат, уведена је следећа клаузула:

„Међутим, ни у ком случају неће бити плаћени износи мањи од 15% номиналне вредности таквих хартија од вредности које се приписују територији Краљевине СХС, под претпоставком да су такве хартије од вредности држане у истим пропорцијама као оне које су утврђене за расподелу предратног дуга старе монархије.“¹¹⁶

Одређена су извесна ограничења да би овај минимум од 15% био пренизак и да би га требало повећати на 25%. Процена овог дуга, који би нови крајеви морали надокнадити, је у вези са задуживањем бивше Аустроугарске монархије. Дуг прве категорије износи 60 милијарди. Не зна се да ли ће се Репарациона комисија ту зауставити. То само може повећати домаћи дуг. Ако се дода 40 милијарди откривених аустроугарских банковних новчаница које чине прикривени ратни зајам, овај унутрашњи дуг би могао да износи 100 милијарди за целу Аустроугарску монархију. Дакле, 25% ће износити 25 милијарди, од којих би најмање 1/4 отпало на територију Краљевине СХС, што би било 6 милијарди. Укупан износ отплате која би се извршила преко Женевске берзе биће смањен и достићи ће цифру од 0,5 милијарде франака. Фиксирање висине ове имовине савезника било би на посебним комисијама и могло би да премаше прогнозе Секције. Ако је то било заустављено, нови крајеви су могли прихватити овај терет у вези са захтевима Краљевине СХС за признавање категорија штета које су у начелу одбачене у уговору о миру са Немачком. Делегати Краљевине СХС су предложили савезницима да могу прихватити овај дуг у начелу са наведеним ограничењима. Србија има право да се ослободи ратних трошкова на исти начин као и Белгија, а ови трошкови износе више од 3 милијарде. Поред тога, имала је право да тражи пуну отплату непријатељских новчаница на њеној територији. Ако су савезници желели да укључе нове крајеве у исплату надокнаде савезничким и

¹¹⁶ Исто, 3.

придруженим силама, Србија би могла да постигне сагласност за надокнаду између горе наведених категорија штете тако што ће нове крајеве укључити у плаћање ратних дугова. До сада Србији није признато право да надокнађује ратне трошкове и није била задовољна Аустроугарским банкама на њиховој територији. Међутим, нови крајеви ће морати да преузму нова оптерећења као резултат ратног кредита чија је отплата гласила на њих. Од нових терета који им се намећу, за нове крајеве ће бити најтеже заплена имовине јавног власништва у отплати ратних трошкова савезника. Секција се у неколико наврата противила овом процесу. У уговорима са Немачком и Аустријом, а то ће вероватно бити случај и за Бугарску и Османско царство, јавна имовина није искоришћена за обештећење ратних трошкова савезника. По први пут, ова мера је узета против Пољске у уговору са Немачком, уз одређена ограничења. У нацрту поглавља о репарацијама и финансијским клаузулама уговора са Аустријом, формално се наводи да ће имовина јавног домена нових крајева бити укључена у дугове нове Аустрије. Овај неједнак „третман“ који су имали непријатељи и ослобођене државе које су признате као савезници као резултат њихове сарадње у заједничкој победи је веома изненађујућ. Одузимање јавне имовине сматрало се неизбежним када је то уведено Пољској у уговору са Немачком. Изузетак је направљен на овом новом и досад непознатом принципу за Белгију и Француску у уговору о миру са Немачком. Са друге стране, у уговору са Аустријом предвиђено је продужење ове неправде одузимањем робе у јавном домену као основа за исплату накнада. Не може бити једнаке расподеле засноване на вредности имовине како би се утврдио обим. Постоје веома сиромашне покрајине, као што су Босна и Херцеговина, које имају шуме, руднике, итд. које су јавна имовина, и врло богате као што је Чехословачка. Да ли би било допуштено да Босна и Херцеговина мора платити два или три пута више од Чехословачке, на основу вредности имања? Ослобађање територије Аустроугарске монархије, узимајући имовину јавног домена у плаћању ратних трошкова савезника, сведено је на куповину ове робе, која ће се остварити по ценама које утврђују комисије будућих стручњака, било уобичајеним методама личне евалуације, било на основу „случајних података“. Добра, шуме, рудници итд. могу имати различите вредности у зависности од тога где се налазе. Што су ближе путевима и другим средствима комуникације, повећаће се њихова вредност. Она ће се смањити ако је у економски слабом окружењу, као што је случај са девишким шумама у САД. Када вредност објекта

варира у таквим размерама према околностима, јасно је да расподела накнада на основу државне имовине може довести до тешке неправде. Узимајући у обзир државну имовину нових крајева као средство савезника, они се доводе у веома тешку ситуацију за ликвидацију штете коју су претрпели током рата, које неће бити у уговору са Аустријом. Према томе, нови крајеви ће бити приморани да плаћају штету својим средствима. Терети који су преузели су следећи:

1. Аустроугарске обавезе ратног дуга у рукама њихових држављана 2 милијарде
2. Амортизација 8 милијарди круна у откривеном аустроугарском валутном папиру и 8 милијарди на њиховој територији.
3. 3 милијарде предратног дуга.
4. Оштећење држављана ових покрајина чија су пловила одузета (600 милиона)
5. Исправка материјалне штете проузроковане ратом на имовину и лицима (6 милијарди)

Укупан износ ових трошкова износи око 20 милијарди.

Државна имовина треба остати нетакнут извор прихода за ликвидацију империјалних оптерећења насталих током рата. Ако се, с друге стране, додају ратни терети за вредност државне имовине, нове покрајине ће ући у Краљевину СХС с одговорношћу од 30 милијарди. Секција је захтевала да нови крајеви плаћају једну четвртину износа Аустроугарског ратног дуга, на Женевској берзи 2. јуна 1919. године. Све остале хартије од вредности морају остати на располагању овим крајевима у циљу ликвидације њихове ратне штете.

Када је реч о питању компензације оно ће бити предмет посебних разговора који неће остављати траг у мировном споразуму. Секција је била непријатељски расположена према било којој компензацији, чак и према оној која би требало да се изврши између Србије и нових крајева. Она није могла да прихвати да неки крајеви државе надокнађују потраживања других. Из политичких разлога, то би била велика препрека за консолидацију односа у новој држави. Ако, упркос свему, надокнаде треба извршити, требало би да се односе само на повремене рачуне и никако не смеју смањити захтеве Краљевине СХС и стварати очајну економску и финансијску кризу у потпуно уништеној земљи. У

овом случају, постојећа имовина ускоро би се претворила у обавезе, поготово ако савезници сматрају да Србија мора платити своје ратне трошкове и сносити све последице „поплаве” Аустроугарског папирног новца на својој територији који достиже суму од 4 милијарде.¹¹⁷

Правни, финансијски и економски аргументи против надокнада су:

Правни аргументи

Најопсежније категорије оштећења су она која су претрпели појединци и за које држава подноси своје захтеве као заступник. Делимична репарација која би била резултат предложене накнаде отежава отплату, јер би тада била повезана са објектима као што су шуме, рудници и друга државна имовина. Клириншке трансакције могу се обавити само између особа или држава које имају једнаке кредитне односе и које могу представљати и имовину и обавезе које могу бити предмет компензације. Између тврдњи које је Краљевина Србија представила Конференцији мира и исплате које Конференција жели наметнути новим крајевима Краљевине СХС из било којег разлога не може бити компензације из следећих разлога:

Потраживања за штету причињену поданицима Краљевине Србије није потраживање државе већ оштећених лица. Држава је позитивним прописима међународног права, заступник својих поданика у споровима између истих и стране државе. Баш је у питању накнаде штета у правној литератури, нарочито Француској, па и у самом закону о накнади штете, истакнуто да се држава појављује само као заступник ратом оштећених појединаца, немајући никаквог права на тај индемнитет плаћен од непријатеља, повериоци су само оштећених грађана. Дужници сума од који се желе да компензирати с горњим потраживањима су тачно одређене територије бивше Аустроугарске као што се каже у 3 параграфу 3. члана финансијских клаузула Уговора са Аустријом.¹¹⁸

Финансијски аргументи

Наплата штете коју је Србија претрпела, повлачењем из заједничког фонда који ће све државе непријатеља морати снабдевати, угрожава се из неколико

¹¹⁷ Исто, 4-9.

¹¹⁸ Исто, 9-10.

разлога. Пре свега због тога што заједнички захтеви савезника премашују ресурсе овог фонда, а потом зато што су санкције за осигурање отплате неједнаке према повериоцима. Ова неједнакост произлази из онога што је карактеристично за велике и мале силе, а не са становишта права и принципа. Међутим са становишта њихове примене, плаћање ће почети након ревизије свих захтева Секције, због чега ће се растојање између различитих плаћања увек повећавати на штету малих држава. Оцењујући губитке који ће настати као резултат исплата, у овом тренутку је немогуће, јер ће Репарациона комисија касније одлучити колико ће нови крајеви морати да плате. Међутим, повраћај ратних трошкова и губитака Аустроугарског новчаних средстава се у Србији не признаје, што ће узроковати губитак од 4 милијарде. Познати су терети које ће се наметнути новим крајевима: учешће у плаћању предратних дугова и ратних дугова, преношење власништва над имовином као осигурање плаћања и губитак трговачких бродова. Сума ових трошкова може се проценити на 4,5,6 или 10 милијарди, јер међу елементима на којима ова сума зависи су и државна имовина која ће бити предмет најсубјективније процене од стране оних који ће морати одредити своју вредност. Што се тиче опоравка, Секција зна да Краљевину СХС очекује губитак од 4 милијарде долара. Када је реч о трошковима, постоји државна имовина која се може проценити испод њене тачне вредности због своје природе од стране комисија које ће настојати да утврди разлику између имовине Србије и обавеза нових крајева, чак и у случају да средство мора превладати.

Економски капацитети нових крајева би били ниски (као последица рата), чак и ако нису уведени нови терети. Рат ће оставити трагове, чак и у земљама које нису нападе, а нарочито у онима које су у Аустроугарској третиране као непријатељске земље, као што је то случај са крајевима који су ушли у састав Краљевине СХС. Ратни дуг старе монархије обухвата: папирни новац који са обвезницама износи 10 милијарди долара; инвалидске пензије које по француској стопи захтевају фонд од 2 милијарде, намерно оштећење, пожар, девастације итд., надокнада депортације у Босни и Херцеговини, девастације у Словенији као резултат ратних операција, што резултира цифром од 6 милијарди. Ако се овоме дода губитак свих трговачких бродова, ратна штета износи око 20 милијарди. Може ли Србија прихватити да нови крајеви замењују дужнике попут Немачке, Аустрије, Мађарске и Бугарске, земље које нису само нападале, већ су се

обогатиле плачкањем у током рата. Немачка, у контра-нацрту мировног споразума сложила се да плати 125 милијарди? Неки савезници, који су ову вредност сматрали минималном, предлажу да се подигне на 200 милијарди, што би Немачка вероватно прихватила и платила. Очигледно је да би Аустрија такође могла да плати 10 милијарди долара за које се предлаже да се наметну и да ће се исто примењивати на износе који би били одређени за Мађарску и Бугарску. Може ли Краљевина СХС порицати своја права на фонд који има више од 200 милијарди долара и размењује своје обвезнице против других вредних у шумама, рудницима и другим неликвидним објектима у њеним провинцијама? Одговор је лак и за мање компетентне људе. Нови крајеви Краљевине СХС не могу платити допринос јер су исцрпљени. Ако су присиљени да плате овај несразмерни допринос то ће значити индиректно смањење удела Краљевине СХС у репарацијама. Ако се терети уведу на нове крајеве, ове накнаде морају бити у границама њихових економских могућности. Ако је сума оптужби предложена за нове покрајине била позната, могли бисмо направити упоређивање шанси плаћања и одлучити се за једно или друго решење у случају да ова плаћања прођу од једног дужника до другог.¹¹⁹

Политички аргументи

Секција није хтела да говори о политичким непријатностима које би се манифестовале ако би се нова држава консолидовала у атмосфери надокнаде ратних штета нових крајева. Јасно је да би било поштено потребно увести различите пореске системе. Може се рећи да је ово унутрашња ствар Краљевине СХС. То је тачно али неспорно је да, ако одлуке које треба донети ометају стабилизацију унутрашње ситуације у земљи, ове одлуке морају бити укинуте јер намера савезника није стварање поремећаја у држави. У својим одлукама савезници узимају у обзир да они нису узрок нереда у Немачкој, Аустрији, Мађарској, Бугарској и Османском царству, који су непријатељи Краљевине СХС. Ништа не може оправдати њихове одлуке ако финансијске и економске клаузуле које су наметнуте Краљевини СХС доведу до трајних поремећаја у земљи. Из ових политичких разлога је апсолутно неопходно напустити идеју наметања нових крајева. Међутим, ако то не би требало да буде случај, онда ови терети

¹¹⁹ Исто, 10-13.

морају бити прихватљиви и никада Краљевину СХС не би требало искључити из заједничког фонда за репарацију. Чак и ако нема политичког разлога против ових терета новим крајевима, било би неопходно узети у обзир и то да су од свих земаља које савезници рачунају као дужнике, нови крајеви Краљевине СХС економски најслабији. Немачка, Аустрија, Мађарска, Бугарска и Османско царство нису нападнуте током рата, док су нови крајеви третирани као непријатељске територије. Последњи аргумент је праведност, која не дозвољава да се српске тврдње довољно смањују. Ако не одбацимо идеју да се као залог узима државна имовина, и чак је учинимо основом за висине исплата, Краљевина СХС ће бити лишена свих репарација, њена обнова ће бити знатно отежана и исплате које ће је притискати учиниће побољшавање њене ситуације веома тешким.¹²⁰

Коста Стојановић је у извештају обавестио Николу Пашића да је Лушер саопштио Трумбићу да је питање о потраживањима и дуговању Краљевине СХС у Савету четворице решено на следећи начин:

За рачун нових крајева који су били у саставу Аустроугарске монархије Краљевина СХС дугује:

1. За предратне дугове, износ дела у сношењу овог терета израчунаће се за нефундране дугове по пореском кључу за 1911, 1912 и 1913. годину, а за заложене по вредности те залог, која се налази на територији Краљевине СХС.
2. За вредност добара, која су била у власништву Аустроугарске монархије, круне и чланова царске породице а која се налазе на нашој територији
3. За трибут за ослобођење, који ће се платити савезницима ради олакшања њихових ратних трошкова а који ће се израчунати на следећи начин: Од целокупног ратног дуга Аустроугарске монархије који се унапред утврђује на 60 милијарди, једна четвртина ће се поделити на четири државе наследнице Аустроугарске, по кључу по коме се деле предратни дугови и од тога 20% пада на Краљевину СХС.¹²¹

¹²⁰ Исто, 13-14.

¹²¹ АЈ, 336. ф. 46. Саопштење Трумбићу и Пашићу о начину како је решено питање потраживања и дуговања наше Краљевине.

Делегат Драгутин Протић је у извештају Николи Пашићу 5. јуна јавио да ће и нови крајеви као и сви остали који су чинили територију бивше Аустроугарске монархије по захтеву савезничких и удружених сила примити на себе уз осталу пасиву и трибут контрибуције за ослобођење која ће се утврдити у посебној конвенцији са њима. Сматра да би поново требало интервенисати код савезника да би се ублажила и смањила највећа пасива коју ће нови крајеви имати да плате за домене и јавна добра на својим територијама. Ово се нарочито односи на добра у Босни и Херцеговини где су она најбројнија и највећа. Треба се позвати на изузетке који су учињени за Алзас, Лотарингију, Белгију и крајеве некадашње Краљевине Пољске. Разлог за тај изузетак је очит: Ови су домени плаћени Турској по Конвенцији од 26. фебруара 1909. године за суму од 2,5 милиона турских лира. Зато моли да се још једном предузме последњи демарш те или ове домене сасвим ослободити од плаћања или их везати за суму од 2,5 милиона турских лира, ако се сматра да је ту суму платила Аустроугарска а не Босна и Херцеговина.¹²²

Председник Владе Стојан Протић је 9. јуна 1919. године послао телеграм Николи Пашићу у коме је изјавио да се не може пристати да Србија „од наше браће који са нама образују ново Краљевство“ добија било шта у име накнаде штете. Сматра да је оправдано да се из тога искључе и друге покрајине Аустроугарске, које се ослобађају од учешћа у давању накнаде штете било коме, јер накнаду не плаћају ни Алзас ни Лотарингија. По његовом мишљењу једино правилно гледиште је да накнаду штете Србији, Италији, Енглеској, Француској, САД, Белгији и Румунији требају да дају Немачка, Аустрија, Мађарска, Бугарска и Османско царство. Представници држава на Конференцији ће одлучити колико ће на име накнаде штете добити сваки од савезника. Мора се узети у обзир и то да савезници добијају и колоније али и то да је Србија с друге стране изгубила трећину свог становништва, да је била окупирана и опустошена и да су поједине југословенске покрајине бивше Аустроугарске биле непријатељска територија. Протић наглашава да се никако не може примити учешће у ратним дуговима пошто се не могу плаћати дугови учињени ради вођења рата против Србије док се предратни дугови могу признати уколико одговарају инвестицијама у појединим покрајинама и према њиховој пореској снази. Апелује да се скрене пажња

¹²² АЈ, 336. ф. 79. Ратна штета и плаћање контрибуције због наших новоослобођених крајева који су припадали бившој Аустро-Угарској.

савезницима на економску ситуацију у земљи и да се очекује добијање накнаде која јој припада.¹²³

Сматрајући да Влада у Београду, успркос извештајима Секције није била потпуно упозната са стањем у коме се налази питање о ликвидацији бивше Аустроугарске монархије (депеша од 9. јуна), председник Секције Коста Стојановић је сматрао да ју је требало известити са тренутном ситуацијом. То је учињено 21. јуна 1919. године:

Уговор о миру са Аустријом предат је непријатељу 30. маја али без финансијских клаузула и оних које се односе на репарацију, које су још увек предмет проучавања код Савета Четворице а тај се рад држи у тајности од малих држава савезница. Првобитан начин тих Клаузула саопштен је у два маха, о репарацијама 26. а финансијске клаузуле 28. маја. Најважније одредбе тих нацрта су:

1. Све области које су биле у саставу Аустроугарске морају примити предратни дуг у сразмери пореске снаге а према пореској статистици из 1911, 1912 и 1913. године. Захтев секције да се ти дугови приме само у износу инвестиција, није усвојен. Босна и Херцеговина примају само своје локалне дугове. Све облигације предратног дуга нађене на територији Краљевине СХС се имају жигосати.
2. Државе које су настале распадом Аустроугарске, дужне су да плате вредност свих аустријских државних и крунских домена који се налазе на њиховој територији. Откупна цена, коју ће утврдити Репарациона комисија се предаје заједничком фонду за репарације.
3. Све бивше области Аустроугарске учествују у плаћању накнаде штете савезницима. Величину трибута за сваку земљу утврдиће Репарациона комисија.

Делегацији је саопштено преко Трумбића као и Румунији, Пољској и Чехословачкој да Краљевина СХС Великим силама треба да плати трибут за ослобођење. Он ће износити 25% од целокупног ратног дуга нађеног пописом на територији области која се ослобађа али која ни у ком случају не сме бити мања од 15% од суме која би се добила када би се ратни дуг репартирао међу њима по кључу по коме ће се репартирати предратни дуг. Овај трибут неће ући у уговор о

¹²³ АЈ, 336, ф. 42. Ликвидирање Аустро-Угарске и ратна штета.

миру већ ће бити предмет засебне међусавезничке конвенције. Иако сва ова питања могу претрпети извесне измене, вероватније је да ће се уз предратне дугове уговор наметнути и откуп домена и контрибуција за ослобођење.¹²⁴

Поред овога, Стојановић је саопштио и ове податке: У преговорима који су вођени између новоослобођених држава, Ламона, америчког делегата и Лушера, министра и француског делегата, ван седнице Репарационе комисије и Финансијске комисије, кад се није могао одбити предлог о примању контрибуције, о њему се дискутовало у вези са условима под којима би се он евентуално могао примити, ако се новоослобођене државе ослободе других терета. Делегати су дискусију о контрибуцији везивали поред услова, који имају директне везе са олакшицама новим крајевима, за услове да се Србији признају ратни трошкови и штете од Аустроугарских новчаница у Србији. Како до сада нису признате две категорије штета, а за Босну није усвојен предлог, остало се при ранијем мишљењу које се поклапа са владиним предлогом да се начелно одбаци свака контрибуција. Депеша Краљевске Владе налаже да треба бити против предратних дугова, ако нису пропорционални инвестицијама, против откупљивања државних домена и против примања било какве контрибуције. И са ратном контрибуцијом се може десити оно што се већ десило са предратним дуговима и државним добрима у Финансијској комисији а то је да су усвојене оне одлуке против којих је секција била.¹²⁵

Дана 22. јуна 1919. године председнику Владе Стојану Протићу достављен је извештај Економско – финансијске Секције од стране председника секције Косте Стојановића.¹²⁶

У погледу положаја нових крајева по питању репарационе штете речено је да делови бивше Аустроугарске монархије које су се формирале у нове државе или су се присаједињене већ постојећим државама, неће имати право на репарацију штета претрпљених у рату и да је чак могуће да буду стављене у исти ранг са непријатељима, т.ј да буду обавезне да учествују у репарацији савезничких штета. Због те одлуке Стојановић је сазвао пленарну седницу чланова Економско – финансијске и Саобраћајне Секције, замоливши и остале

¹²⁴ АЈ, 336. ф. 40. Извештај комисија за накнаду штете у уговору о миру са Аустријом, 1-3.

¹²⁵ Исто, 3-4.

¹²⁶ АЈ, 336. ф. 79. Аустрија, извештај наше делегације уговора о миру са потребним прилозима.

чланове других Секција да присуствују тој седници, која је одржана 10. маја 1919. године. Одлуке са те седнице саопштио је наредног дана, на седници опуномоћених Делегата под председништвом првог делегата Николе Пашића. Оне су: 1. Да се нови крајеви ослободе ратних дугова Аустроугарске; 2. Да се ослободе сваког терета и сваке обавезе за Аустроугарске државне домене, који се налазе на њиховој територији; 3. Да се Босна и Херцеговина с обзиром на њихов међународни-правни положај не оптерете ни предратним дуговима Аустроугарске. Главни циљ је да се крајеви бивше Аустроугарске монархије третирају као савезници а не као непријатељи.

Када је реч о ослобођењу Босне и Херцеговине од предратног дуга, Економско – финансијска и Саобраћајна Секција је у представци коју је доставила Николи Пашићу и Стојану Протићу а на основу извештаја Косте Стојановића од 3. маја 1919. године свела потраживања на три конкретне тачке: 1. Ослобођење ратних трошкова; 2. Осигурање рекулпације; 3. Изузећа за Босну и Херцеговину од плаћања и других терета услед ликвидације Аустроугарске.¹²⁷

Дана 28. маја 1919. године финансијски делегат САД Ламон позвао је представнике заинтересованих држава у ликвидацији Аустроугарске и саопштио им да су Савезничке велике силе решиле да траже од држава које су настале распадом Аустроугарске да им плате контрибуцију у износу од једне четвртине ратног дуга Аустроугарске нађеног пописом који се има извршити на територији дотичне државе. О томе неће бити речи у уговору о миру са непријатељима већ у једном међусавезничком уговору. Представници Краљевине СХС (Трумбић, Веснић) су изјавили да могу дати пристанак под условом, ако се повољно регулишу питања ратних трошкова Србије, трговачких бродова нових поданика Краљевине СХС, државних домена и ослобођењу Босне и Херцеговине од Аустроугарских предратних дугова. Тим поводом сазвана је седница малих држава у делегацији Краљевине СХС. На њој је румунски представник Антонеску изнео саопштење да он у име Румунске Владе не може дати пристанак (Ламон му је одговорио да су Пољаци, Чехословаци и Југословени пристали) али је исто време поставио неколико финансијско – техничких питања а нарочито о курсу круна по коме ће се евалуирати вредност наређених ратних облигација. На тој

¹²⁷ Исто, 1-5.

седници Пољаци су покушали, да то питање доведу у везу са оним о репарацији штета која им није призната. Решено је да се учини колективна нота чим се добије нацрт о тој контрибуцији.¹²⁸ У њему се извесне обавезе нових крајева ближе одређују и прецизније се говори о контрибуцији нових крајева која је у вези с ратним дугом бивше Аустроугарске монархије. Новина је да се предвиђа минимум овог дуга који не сме сићи испод 15% ратног дуга бивше монархије који би по предратној квоти пао на нове територије. Поводом овог нацрта одржана је седница поменутих држава у просторијама делегације Краљевине СХС и решено да се колективном нотом одговори на Ламонову представку и да се поред других ствари инсистира да се минимум ратног дуга сведе са 15% на 10%. Међутим, пре упућивања колективне ноте, Ламон је одвојено звао представнике појединих држава. Дана 29. маја Трумбић је се одазвао његовом позиву. Приликом тог разговора, Ламон му је рекао да се проценат неће смањити него се мора повећати као и да ће звати представнике малих држава ради питања компензације ратне штете т.ј одбијања од примене дуговања нових крајева Краљевине СХС савезницима.¹²⁹

Николи Пашићу је 30. новембра 1919. године достављен извештај аранжмана о доприносу трошкова за ослобођена подручја бивше Аустроугарске. У члановима 4. и 5. одређен је начин како се имају исплатити износи које сноси поједина држава која је добила неко подручје монархије. Члан 4. говори о оним државама код којих износ дуговања за ослобођење и откуп државних добара премашује износ које оне имају добити у име репарација. Након компензације са износом, који се има добити у име репарација, износ који остаје има се покрити боновима. Ти бонови ће до 1. јануара 1926. године бити без камате, дакле без нарочитог терета по државу која их издаје. Од 1. јануара 1926. године до 31. децембра 1930. године плаћаће се 5% камате без отплате главнице а од 1. јануара 1931. године биће исплаћена и главница двадесет и пет годишњих вучења, тако да ће бити потпуно исплаћена 31. децембра 1955. године. Према томе, држава до 1. јануара 1926. године не сноси никакав терет, до 31. децембра 1930. године сноси 5% камате на издане бонове а од 1. јануара 1931. године до 31. децембра 1955. године сносиће 5% камате као анuitете тако да ће свота бити исплаћена за 36

¹²⁸ Видети фусноте 155. и 156.

¹²⁹ АЈ, 336. ф. 79. Аустрија, извештај наше делегације уговора о миру са потребним прилозима, 11-13.

година, почев од 1. јануара 1920. године. Ово начело, које је јасно изражено у члану 4. мора према нужном јединственом тумачењу читавог аранжмана бити и подлога за начин како доспевају обавезе из наслова ослобођења и откупа државних добара у оним државама, код којих потраживања за репарацију надмашују дуговања за ослобађање и откуп државних добара. Оваква интерпретација није оправдана из правних разлога, већ одговара захтеву правичности. Не може се ни замислити да би савезници довели оне народе који су у току рата поднели највеће жртве за заједничку ствар и тиме стекли право на већи износ репарација у тежи економски положај него што је положај оних народа којима право на репарацију уопште није признато или је признато у далеко мањој висини. Последица ратних прилика је да ниједна држава не може добити потпуну накнаду за сву штету коју је претрпела а материјалном погледу а камоли у људским животима. Зато ће државе које су највише претрпеле далеко горе проћи него оне чије су штете у том погледу сразмерно мање. За непријатеље је усвојено начело да се обавезе испуњавају у ратама. Савезници нису могли да изузму оне савезнике којима је због несразмерних жртава, брза репарација основни услов за обнову њиховог економског живота. А ако се узму у обзир и нови крајеви упозорава се да би они ако се члан 5. не би у свему тумачио са чланом 4. били у много горем положају него Чешка, која ће највећи део својих дуговања исплатити за 36 година. Из ових разлога сматра се да се члан 5. аранжмана тако тумачи, да се одмах не компензира цели износ дуговања из наслова ослобођења и откупа јавних добара, него да се компензирају само они износи који се сматрају доспелим у смислу начела изражених у члану 4. јер уз једноставно начело компензације установљено члановима 4. и 5. мора постојати и једноставно начело доспевања дуговања, које је начело уважено у члану 4. аранжмана. Стога се држи да ће оне државе, чија потраживања на име репарација превазилазе дугове из наслова ослобођења и откупа добара до 1. јануара 1926. године на име репарација добијати неумањена плаћања, сразмерна са оним осталих савезника а да ће се тек од овог рока пропорционално компензирати са доспелим износима дугова у име камате и главнице за ослобођење и откуп јавних добара.¹³⁰

Коста Стојановић је у извештају који је прво доставио Николи Пашићу 14. јануара 1920. године а потом и председнику владе Љубомиру Давидовићу, изнео

¹³⁰ АЈ, 336, ф. 40. Аранжман о доприносу трошкова за ослобођена подручја бивше Аустрије.

да је био члан мисије¹³¹ која је имала задатак да унесе исправке у аранжман који се имао потписати као анекс уговора са Аустријом. Иако је ствар практично била решена, у смислу примедби Економско – финансијске Секције које је Пашић још 1. јула 1919. године, на први нацрт тог аранжмана спровео Жоржу Клемансоу, Стојановић му је скренуо пажњу на бољи контакт између делегације и секције. Главни разлог био је да се не понови ситуација из новембра 1919. године када је „један слепи случај“ спречио делегацију да потпише уговор са Аустријом, са једним аранжманом против кога је био сам Пашић, Економско – финансијска секција и Влада. С друге стране, Уговор о миру са Угарском ће имати сличних анекса и одредаба о којима Делегација мора имати мишљења стручних секција а Влада тачно сазнање о том мишљењу при опуномоћивању делагата за потписивање уговора.

Пројекат аранжмана о пребијању дугова нових крајева од потраживања Србије на име репарације био је повод за дискусију са савезницима у јуну 1919. године. На нацрт оног аранжмана који се налази у извештају на 282. страни, Стојановић је Пашићу упутио мишљење Секције којој је председавао, и то је изазвало одлазак Велизара Јанковића и Велимира Бајкића у Београд и долазак Владињих изасланика међу којима се налазио и он. Сложили су се да је одредба члана 5. аранжмана катастрофална за Србију а резултат свих корака била је нота председника Владе Стојана Протића Жоржу Клемансоу 4. јула 1919. године којом се тражи модификација горњег пројекта а уз то још и аванс од 2 милијарде, сличан белгијском, да би Србија отпочела своје привредно опорављање.

Од 4. јула до почетка септембра (8. септембра) када су Анте Трумбић и Драгутин Протић са Лушером разговарали и о измени аранжмана, није дат никакав значај њиховим протестима него се на последњем састанку цео посао завршио на разговорима а не на никаквој измени у смислу њихових опсервација. Најважније је да ни на овој седници није било говора да је овај аранжман саставни део уговора о миру са Аустријом. Делегација је одбила потписивање уговора са Аустријом у септембру 1919. године због анекса о миноритетима. Под сугестијом да су разлози непотписивања уговора само због анекса о правима етничких мањина били су јавно мњење, Влада и Економско – финансијска секција.

¹³¹ Коста Стојановић је заједно са Милорадом Драшковићем и Драгутином Протићем био изасланик Краљевске Владе.

Делегати су због непотписивања уговора позвани у Београд, у другој половини месеца септембра и тамо остали више од три недеље. Вратили су се са овлашћењем за потписивање уговора које је Стојановићу било непознато док није постао члан Владе 24. новембра 1919. године (видео га је у Београду 27. новембра). Овлашћење међу другим анексима говори и о анексу од 1,5 милијарде којом се све пренете области оптерећују на име дуга. О свим овим стварима није ништа знао до дана када је отишао на одсуство (8. новембра 1919. године). Сматрао је да се садржина пуномоћја које се односи на један аранжман чисто економско – финансијске природе не сме примити у облику, у каквом је он био у јуну и јулу 1919. године. Пре 27. новембра 1919. године Драгутин Протић је из француских новина сазнао и саопштио му да ће се потписати и аранжман о компензацији да би Коста Стојановић о томе одмах известио Владу. Влада, која је знала да о томе није било речи при давању пуномоћја за потпис уговора са Аустријом, депешом је спречила потписивање и решила, да у циљу измене тог аранжмана пошаље посебну делегацију, молећи и престоланаследника, да својим ауторитетом помогне, да се до тражених измена лакше дође. Дешавања од 30. новембра до 5. децембра су позната а резултат који је постигнут захваљујући једном „слепом случају“ и брзини рада а никако процедури, која је раније била изабрана за потписивање уговора. Из одговора делегације на Владин телеграм из Београда, 27. новембра Коста Стојановић је сазнао да би делегација потписала уговор са неизмењеним аранжманима, јер се сматрала овлашћеном за то. Међутим није хтео да наводи све штетне последице које би проистекле из тог чина. На крају поново моли првог делегата да Секцију обавештава о детаљима и предлозима Економско – финансијске природе, који су саставни део уговора и да без знања Економско – финансијске Секције делегати никако не одлучују о примању или одбацивању одредби.¹³²

¹³² АЈ, 336. ф. 40. Пребијање дугова нових области од потраживања Србије и уговор о миру са Аустријом; АСАНУ, 13623/5

6.5. Ликвидација непријатељских имања

Делегација Краљевине СХС је 30. јуна 1919. године саставила меморандум који се односио на ликвидацију имања, права и интереса аустријских поданика на територији одвојеној од стране Аустроугарске монархије.¹³³

Делегација је из часописа „*Temps*“ од 18. јуна 1919. године сазнала садржај прве ноте коју је 10. јуна Конференцији мира упутила аустријска делегација у којој између осталог прослеђује против ликвидација имања аустријских поданика налазећи се на територији савезничких држава. Неке новине („*Morning post*“ од 27. јуна 1919. године) објавиле су до сада још увек непотврђену вест, да је Савет четворице уважио горњи протест аустријске делегације и одлучио да се не смеју ликвидирати имања аустријских поданика која се налазе на територији отцепљеној од бивше Аустроугарске монархије. Делегација Краљевине СХС не може да верује да би Савет четворице могао променити једногласну одлуку Економске комисије Конференције мира а да није затражио поновно мишљење Економске комисије и саслушао делегације заинтересованих држава. Разлоге Економске комисије усвојила је Конференција мира и образложила их Немачкој делегацији у свом одговору од 16. јуна. Ти разлози важе за Аустрију и Мађарску. Осим тих општих разлога вреде за односе између Краљевине СХС и Немачке Аустрије и посебни разлози:

„Борба Југословена против Аустроугарске монархије није за циљ имала само политичку већ и привредну слободу, будући да их је монархија безобзирно експлоатисала не само у политичком него и у привредном погледу. Експанзивни немачко – аустријски и мађарски капитал хтео је ставити Србију у потпуну зависност као што то јасно показује Царински рат. Беч је био средиште овог настојања. Централизована и германски настројена, аустријска влада је на све могуће начине подупирала централизацију свог аустријског привредног живота у Бечу. Све велике државне трансакције су се пре рата обављале готово искључиво путем бечких банака, а у мањој мери путем будимпештанских банака. Сви велики државни послови предавали су се бечким или будимпештанским предузећима. Концесије за експлоатисање рудника, шума итд. а нарочито у југословенским крајевима, давале су се само немачким и мађарским предузетницима и то уз

¹³³ АЈ, 336. ф. 40. Ликвидација аустријских имања и уговор са Аустријом.

погодне услове да је југословенским предузетницима свака конкуренција била онемогућена. Покрајински, нарочито југословенски капитал могао је учествовати у тим предузећима само путем депозита у бечким и будимпештанским банкама доносећи годишње до 4% док је аустријским и немачким предузетницима као деоничар доносио 10% и више чисте добити. Последица тога била је зависност југословенских земаља од Беча и у мањој мери од Будимпеште. Поред тога, треба додати многобројне велике поседе које су од Хабзбуршких владара добили аустријски и мађарски великаши као награду за верне службе. При томе, у рукама Аустријанаца и Мађара налазе се предузећа која су од такве важности, да се Краљевина СХС не може са тим сагласити да би и убудуће остала у рукама непријатељских предузетника. Забранити Југославији да ликвидира непријатељска предузећа која се налазе на њеној територији, значило би настављати њену зависност од Беча, Будимпеште и Берлина“.¹³⁴

Постоје и други разлози који делагацији Краљевине СХС дају повода да истраје у својој одлуци приликом захтева за ликвидацијом непријатељских имања. Поред већ описане тенденције бивше монархије као и услед чињенице да су се готово све југословенске земље које се деле од бивше монархије, налазиле у ратној зони, данас се налази 1,3 милијарди круна југословенског покретног имања у бечким банкама. Аустријска влада је забрањивала репатријацију тог имања услед чега већ сада југословенска привреда трпи огромну штету. Присутан је страх да ће се то имање сасвим изгубити услед претеће инсолвенције аустријских банковних завода. Додуше и мала свота од 1,3 милијарди круна је за неразвијене привредне односе Краљевине СХС од огромног значаја док би њихов губитак значао неизбежну катастрофу. Таква катастрофа би за последицу имала то да би држава морала све да спречи губитак наведених потраживања својих поданика према Аустрији.¹³⁵

Два су главна разлога која наводи аустријска нота од 10. јуна 1919. године против ликвидације имања аустријских поданика на савезничкој територији:

1. Аустрија је своју индустрију током рата знатно повећала и концентрисала на територију немачке Аустрије. Тој индустрији фале неке сировине али чим их

¹³⁴ Исто, 1-2.

¹³⁵ Исто, 2-3.

предузећа добију, индустрија ће брзо почети са извозом и њен рад неће остати на прехрани становништва немачке Аустрије већ ће морати да надоканди ратне штете која је савезничким државама проузроковала Аустроугарска. С друге стране Аустрија иронично захтева да ослобођени народи и даље својим радом доприносе за њено издржавање. Новоослобођене државе које тек морају оснивати самостални привредни живот, морале би не само прехрањивати себе и обнављати опустошене крајеве него би морале помагати немачкој Аустрији да плаћа свој увоз.

2. Исто тако неоснован је и други разлог, да би обавеза немачке Аустрије да даје накнаду експроприраним власницима на њихово ликвидирано имање, довело до државног банкрота. Цела ликвидациона операција не тиче се висине аустријских државних дугова. За своту коју Аустрија плаћа својим експроприраним поданицима, смањују се њене обавезе према савезницима. Последица тога биће да ће Аустрија уместо савезницима дуговати својим поданицима што се не може сматрати губитком. Ако у Аустрији дође до државног банкрота, којим прети нота аустријске делегације, установе о ликвидацији непријатељског имања, како су биле примљене у Економској комисији, неће играти никакву улогу.¹³⁶

Председник Економско – финансијске Секције Коста Стојановић послао је 12. јула 1919. године депешу првом делегату Николи Пашићу.¹³⁷ У њој је речено да је по предложеном члану 314. уговора о миру са Аустријом било остављено право Владама савезничких и придружених држава да задрже и ликвидирају сва добра, права и интересе, који су на дан 1. новембра 1918. године имали поданици данашње Аустрије на уступљеној територији. На основу тог члана и према изјави датој у Економској комисији да је ова диспозиција општег карактера и да су њом обухваћене и концесије поданика данашње Аустрије на уступљеној територији, као права која се могу ликвидирати, сматрао је да су интереси нове државе у том погледу довољно обезбеђени. Међутим, на протест аустријске делегације за закључење мира, тај члан је редигован поново у погледу њених захтева, на име: да се права својине и интереси о којима је реч не могу ни задржати ни ликвидирати. Сазнавши за ову нову редакцију делегација је 3. јула председнику Савезничке

¹³⁶ Исто, 3.

¹³⁷ АЈ, 336. ф. 40. Питање концесија у уговору о миру са Аустријом.

делегације за мир Жоржу Клемансоу упутила једну ноту у којој је тражила да остане првобитна редакција члана 314. наводећи да добра која се налазе на територији Краљевине СХС а припадају поданицима данашње Аустрије служе двојаком циљу: 1. Као залога нашој држави за поверилачка права њених поданика према непријатељским државама; 2. Као гаранција за накнаду штете. Ти разлози наведени у поменутој ноти нису имали успеха. Жорж Клемансо је писмом од 8. јула известио Аустријску делегацију да је њен захтев усвојен. У таквој ситуацији сматра да је потребно да делегација упути председнику савезничке делегације за мир нову ноту у којој ће изнети један предлог који је она раније делегација поднела Савету четворице али је остао без одговора. Тим предлогом били су предвиђени само уговори а не и концесије, и то уговори који су закључени између нових поданика Краљевине СХС с једне и Влада Аустроугарске, Аустрије и бивших Влада у њој и Угарске и Босне и Херцеговине са друге стране чији се предмет налази сад на територији Краљевине СХС то је предњим предлогом ова празнина попуњена. Остављајући Влади право да поништи те уговоре и концесије (приступи њеној ликвидацији), био би постигнут циљ коме је тежио и члан 314. који је на захтев Аустријске делегације измењен на штету Краљевине СХС.

Потребно је скренути пажњу делегацији да пре него што донесе одлуку о ноти приликом дискусије о предлогу секције узме у обзир да се може десити да одговор Врховног савета гласи да се под уговорима о којима се говори у члану 315. и на другим местима уговора о миру ни у ком случају не подразумевају и концесије. Стога се тај члан не може проширити на њих. Таквим одговором била би искључена могућност која постоји да се правно протумачи смисао тог члана и других чланова тако да су већ под уговорима обухваћене и концесије, тумачење које иде у корист Краљевине СХС.¹³⁸

6.6. Контрибуција

Први делегат Никола Пашић је 26. новембра 1919. године послао телеграм председнику Владе Љубомиру Давидовићу¹³⁹ којим је одговорио на његов. Известио га је о следећем: По инструкцијама од 20. октобра Краљевска Влада је

¹³⁸ Исто, 1-3.

¹³⁹ За време трајања Конференције мира у Паризу, промениле су се три владе: влада Стојана Протића (20. децембар 1918. године – 16. август 1919. године), влада Љубимира Давидовића (16. август 1919. године – 19. фебруар 1920. године) и Друга влада Стојана Протића (19. фебруар 1920. године – 17. мај 1920. године).

овластила делегацију да потпише неколико уговора између којих и онај о контрибуцији од 1,5 милијарди.¹⁴⁰ Трумбић је те инструкције донео у Париз. Пре тога је учествовао на седници Владе 20. октобра и том приликом известио о разним уговорима па и о овом о контрибуцији. Било је речи и оном делу који се односи на компензацију, између потраживања Србије и дуговања нових крајева у име јавних добара и контрибуције. На основу тога делегација је сматрала да се владина овлашћења односе на читав уговор о 1,5 милијарди. То произилази и из тога што је уговор једна целина. Делегација је била уверена да и тај уговор може потписати без икаквог новог овлашћења. У својој ноти од 5. новембра делегација је пред Конференцију изнела два питања: о миноритетима, тражећи неке амелиорације и о јадранским лађама. Влади, која је примила ту делегацијину ноту, били су познати сви уговори па и онај о 1,5 милијарди, јер су јој сви ти уговори онако како су потписани у Сен Жермену били достављени још у првој половини октобра. Због тога делегација није посумњала да постоји било која тешкоћа приликом потписивања Уговора о 1,5 милијарди у целости. Пошто су питања о миноритетима и о јадранским лађама била завршена, делегација је била уверена да Врховном савету може саопштити да ће потписати све уговоре па и онај о 1,5 милијарди. Делегација је више пута од стране Конференције била питана хоће ли потписати уговор или не. Она ниједном није дала никакву формалну изјаву у том смислу. Међутим, одлучила је да на време обавести Конференцију која је за 27. новембар заказала потписивање уговора са Бугарском а 25. новембра је предала ноту којом је јавила да је спремна потписати уговор са Аустријом, онај о миноритетима, о 1,5 милијарди и уговор са Италијом сличан оном односно њене контрибуције за новоослобођене крајеве и уговор са Бугарском. Из овога се види да је делегација поступала у потпуној сагласности са владиним инструкцијама. Делегација је 2. новембра примила ноту у којој јој је Врховни савет јавио да уговори са Аустријом, о миноритетима и са Бугарском чине једну целину и да државама које нису потписале уговор са Аустријом и миноритетима неће бити препуштено да потпишу уговор са Бугарском, ако претходно не потпишу ова два уговора. Међутим, 1. новембра делегација је од Врховног савета примила акт датиран 18. новембра у којем се каже да уговор о 1,5 милијарди и сличан уговор са Италијом стоје у уској вези са уговором са Аустријом те стога треба потписати

¹⁴⁰ АЈ, 336. ф. 46. Питање потписивања уговора о миру и контрибуције о милијарду и по.

и ова два уговора истовремено са уговором са Аустријом. Поред тога, сва четири уговора (са Аустријом, о миноритетима, о 1,5 милијарди и са Италијом) потписаће се у исто време и то пре него што се потпише уговор са Бугарском. Дана 25. новембра делегација је примила ноту у којој је приложен образац протокола који има да потпише. Истовремено јављено јој је да ће тај протокол потписати 26. новембра. У том образцу се налазе сва четири уговора. Делегација је одлучила да на Конференцију пошаље своје опуномоћене делегате који ће извести да услед нових инструкција своје владе није овлашћена да потпише уговор о 1,5 милијарди и да је делегација спремна да потпише само уговор са Аустријом и о миноритетима. Делегација ће се држати владиног упутства и неће без њеног новог овлашћења потписати уговор о 1,5 милијарди како сада гласи, јер сматра да јој је влада овим новим упутствима одузела овлашћење које јој је дала 20. октобра. Она верује да јој савезници неће дозволити да потпише остале уговоре без оног о 1,5 милијарди и мисли да Конференција неће одустати од принципа компензације дуговања и потраживања јер је то општи принцип који је примењен на све сличне случајеве. Делегација је у сагласности са владом дуго времена настојала да избега компензацију. Али је то настојање остало безуспешно и не нада се да ће моћи да постигне резултат који раније није могла да постигне. Делегација страхује да ће последице непотписивања за њу бити веома штетне. Истиче да је у последње време од како је приказана нота од 5. новембра створена добра ситуација и да су јој савезници изашли у сусрет колико је то било могуће. То се најбоље види кроз остварене резултате по питањима миноритета и јадранских лађа. Пашић је на крају замолио да влада, ако измени свој закључак и овласти делегацију на потписивање уговора о 1,5 милијарди, донесе решење које би се могло стећи пре потписивања уговора са Бугарском.¹⁴¹

У телеграму од 23. децембра 1919. године, изасланици Краљевске владе су јавили председнику владе Давидовићу да су по питању контрибуције веома слаби изгледи да ће се добити више од 5%.¹⁴² Давидовић је 27. децембра послао одговор у коме стоји да је крајњи минимум испод кога не сме да се иде 5%.¹⁴³ Изасланици Краљевске Владе су у телеграму Давидовићу од 4. јануара 1920. године јавили да се надају да ће се ускоро ствар завршити са Белгијом и Италијом. У исто време се

¹⁴¹ Исто, 1-3.

¹⁴² АСАНУ, 13623/2.

¹⁴³ АСАНУ, 13623/3.

чине напори да се са Великим силама дође до дефинитивног споразума, по могућству за време престолонаследниковог боравка у Паризу.¹⁴⁴ Наредног дана, 5. јануара послата је допуна јучерашњег телеграма у којој је речено да је Клемансо у добром расположењу. Ако се код Енглеза успе толико колико се успело и код Француза, може се сматрати да је проценат повећан.¹⁴⁵ Међутим у наредном телеграму Београду од 9. јануара стигла је вест да је учешће члана Краљевине СХС у Репарационој комисији није могуће због незавршене ратификације и упозорени смо да се пожури са тим. Од председника Владе Давидовића је тражено да спречи да то буде по повратку престолонаследника и да га замоли да одложи пут до коначног решења питања на коме се ради. Оно се развија повољно. Престолонаследник посредује код Лојда Џорџа. Погодба између Француза, Енглеза и Краљевине СХС би била писмена. По конституисању Репарационе комисије добила би се одговарајућа суму немачких бонова са којима би се оперисало.¹⁴⁶ Дана 13. јануара 1920. године, изасланици Краљевске Владе су известили Давидовића да је потписан протокол споразума са Француском и Енглеском по коме Краљевини СХС припада шест делова на сваких осамдесет шест које добија заједнички из репарационог фонда, до суме од 150 милијарди.¹⁴⁷

6.7. Финансијске клаузуле

Дана 29. маја 1919. године Економско – финансијска и Саобраћајна Секција је Финансијској комисији послала примедбе односно пројектованих финансијских клаузула прелиминарног уговора са Аустријом.¹⁴⁸

1. У члану 2. израз „у валути земље“ замењује се „у златним крунама“; на тај начин текст би био у складу са чланом 249. уговора са Немачком. Делегација не види разлог због којих би нову Аустрију требало третирати другачије него Немачку.

2. Други параграф 7. члана предвиђа да ће стопа „прве размене“ служити као основа за конверзију аустроугарске валуте у односу на своје предратне валутне вредности државе пријема. Термин „прва промена“ је нејасан и може довести до

¹⁴⁴ АЈ, 336. ф. 46. Контрибуција и преговори од 6%.

¹⁴⁵ АЈ, 336. ф. 46. Извештај о преговорима око процента контрибуција.

¹⁴⁶ АЈ, 336. ф. 46. Посета престолонаследника Западу и отплата контрибуција.

¹⁴⁷ АЈ, 336. ф. 46. О контрибуцијама, проценту од 6% и путу за Београд.

¹⁴⁸ АЈ, 336. ф. 40. Пројект финансијских клаузула уговора о миру са Аустријом.

бескрајних дискусија. Пошто државе цесионарке¹⁴⁹ морају или су већ кренуле да размењују аустроугарске валуте у односу на своју националну валуту, делегација сматра да би израз „прва размена“ требао (нечитка реч). У сваком случају (нечитка реч), у Краљевини СХС, делегација може само као основу базирати стопу по којој ће аустроугарска валута бити замењена за аустријску националну валуту.

3. Исти члан ће Репарационој комисији дати право да на државу примаоца наметне, у односу на аустроугарске предратне вредности, стопу која је виша од оне на којој је размењена Аустроугарска валута према националној валути у самој земљи. Недозвољено је наметнути држави примаоца (за власнике хартија од вредности) већу стопу од оне коју је наметнула својим држављанима. Овај процес би представљао привилегију у корист власника хартија од вредности у односу на власнике аустроугарске валуте.

4. Други параграф 7. члана уговора о миру, који се односи на репатријацију дуга аустроугарске државе, не показује јасно да су Босна и Херцеговина ослобођене плаћања тог дуга. Секција сматра да би требало да више инсистира на посебној финансијској ситуацији ових крајева у границама старе Аустроугарске монархије. Они су били са финансијског становишта, потпуно одвојени и независни од монархије. Зато предлаже да, како је речено у 2 параграфу 8. члана, они сами сноси своје дугове и изричито се наводи да су искључени из било каквог учешћа у дугу Аустроугарске државе. У члану 7. треба додати и нов параграф који гласи: „Босна и Херцеговина, због њиховог посебног положаја у односу на бившу аустроугарску монархију, ослобођене су владавине права и обавеза да не сnose део у свом заједничком дугу.“

5. Израз „прва размена“ у 5 параграфу Анекса 2 замењује се „званична конверзија“.

6. Истовремено према правима Репарационе комисије која се налазе у 5 параграфу 1 анекса да би се тражила модификација стопе конверзије, Секција помиње бр. 3 (модификација)

¹⁴⁹ Државе којима се уступа нека ствар или право.

7. Чланови 8. и 10. предвиђају временске рокове у којима се од држава подносиоца захтева да новчанице Банке Аустроугарске замене властитим валутама или новом валутом. Ова мера утиче на односе који су у домаћем домену сваке суверене државе и то у мери која се не користи у међународном праву, на коју делегација не може приступити. Истовремено, техничке потешкоће које би њихово извршење могле учинити нереалним у одређеним временским роковима нису узете у обзир. Можда је прикладно да се било која „толеранција“ одобри изван дозвољеног времена све док се сматра да је препоручљиво да наметне сличне обавезе савезницима.

8. Члан 12: Понавља се захтев да се не плаћа накнада за добра и имовину која припадају јавном домену и која се налазе на окупираној територији. У случају да Конференција не усвоји овај принцип, мора се одбити откуп јавне и приватне имовине које су подигнуте путем фискалних ресурса или ресурса добијених из државних кредита. У случају да треба да се плати откупна цена за хартије од вредности у државном власништву поменуте у претходном тексту, тражиће се да се јасно разјасни да ће морати да се плати само откупна цена за продуктивна добра и имовину који припадају приватном домену државе и налазе се на окупираној територији. Секција је непријатељски расположена према идеји да Репарациона комисија утврђује вредност државних добара и имовине јер не може прихватити дуг без познавања износа. Због тога је важно утврдити износ дуга преношењем државне имовине у сам уговор о миру. Што се тиче Босне и Херцеговине добра и имовина пре него што их је Аустрија купила од Османског царства Конвенцијом од 26. фебруара 1909. године за суму од 2,5 милиона турских лира, која је постављена под надлежношћу ове покрајине, с правдом је изузето од свих нових плаћања. Стога се тражи да се последњи параграф члана 12 измени и замени следећим текстом: „Добра и имовина државе које се налазе у Босни и Херцеговини остају у поседу тих покрајина и ослобођена су свих трошкова оптужби.“ Међутим, ако се утврди да је нова Аустрија на било који начин учествовала у овим исплатама, суме које је она уствари исплаћивала у том погледу сноси Босна и Херцеговина.

9. Члан 2. гарантује Србији право отплате новчаница аустроугарске банке коју је непријатељ наметнуо свом становништву, учешћем у имовини Банке, са поменутим државама у 2 параграфу члана 2. Постоји, међутим, битна разлика

између процеса који је српско становништво ставио у посед ове валуте из параграфа 2 – аустроугарске власти су српском становништву наметнуле номиналну стопу која је знатно већа од оне на слободном тржишту. Делегација инсистира да новчанице аустроугарске банке треба прогласити једнаким боновима за реквизију и да се крећу између штете коју је непријатељ дужан да надокнади.

10. Секција се враћа на своје тврдње, које је претходно поднела; да је Аустрија, која је тако брутално и нагло напала Србију, обавезна да Србији надокнађује ратне трошкове, баш као што је Немачка била одговорна за исте трошкове за Белгију.¹⁵⁰

Делегат Велизар Јанковић је 30. маја известио Николу Пашића да је исте вечери од министра иностраних послова Трумбића примио извод финансијских клаузула/пројектованог прелиминара мира са Аустријом, предат од стране савезника. Јанковић је приметио да је имао свега три стране (19, 20 и 21), био је лоше састављен, није одговарао тексту који је Финансијска комисија послала прексиноћ (28. маја 1919. године – В.К) и да је чак имао и неких нових одредби којих нема у горепоменутом оригиналном тексту. Тако пред последњи параграф на 21. страни утврђује принцип да *силе мандатарке не примају на себе никакав дуг Аустрије, нити ће ову кредитовати ни за колику суму, за добивена добра* (Подвучено у оригиналу). Пашића је замолио да од Великих сила покуша да отклони ако се принцип плаћања за аустријске дугове и за добијена добра осталих земаља задржи и затражи обавештење да ли се овај принцип неплаћања за мандаторку односи само на територију за коју се мандат неке даје или се он односи и на целу територију уопште коју дотична сила мандаторка буде добила од Аустрије. Јанковић је сматрао да је у интересу Краљевине СХС да се овај изузетак неплаћања сведе само на територију за коју се мандат даје.¹⁵¹

Дана 6. јуна 1919. године Финансијска комисија је доставила одговор на примедбе односно пројектованих финансијских клаузула за прелиминарни уговор са Аустријом.¹⁵²

¹⁵⁰ АЈ, 336. ф. 40. Пројект финансијских клаузула уговора о миру са Аустријом, 1-5.

¹⁵¹ АЈ, 336. ф. 40. Извод из финансијских клаузула уговора о миру са Аустријом.

¹⁵² АЈ, 336. ф. 40. Финансијска комисија о уговору о миру са Аустријом.

Члан 2 – Разлика у изради између текста последњег параграфа нацрта уговора са Аустријом и текста последњег става одговарајућег члана нацрта споразума са Немачком је намерна.

Члан 7 и Анекс 1 – Финансијска комисија не верује да израз „прва размена“ може довести до потешкоћа. Поред тога, она је истакла да је Репарациона комисија признала различите одредбе уговора о правима контроле над многим мерама које су предузеле или које ће их предузети савезничке или придружене силе. Право које јој је дато да утврђује основе за конверзију аустроугарске круне у нову валуту по којој ће бити означене хартије од вредности чини се у потпуности оправданим. Одредба враћања на првобитно стање је примењива на све заинтересоване државе.

Члан 7 – Финансијска комисија слаже са делегацијом Србије да мисли да Босна и Херцеговина не може бити одговорна за део аустријског предратног дуга. Сматра да је правило о отпису дуга искључило Босну и Херцеговину од ове накнаде, пошто та покрајина није допринела ресурсима Аустроугарске. Ради јасноће предлаже да се у 7. члану после речи „доприноси одговарајуће контрибутивне способности на овим територијама“ убази: „приходи у Босни и Херцеговини неће доћи у обзир приликом обрачуна.“

Члан 10 – Финансијска комисија примећује да решавање монолитног питања није унутрашња ствар за сваку државу која преноси територије бивше Аустроугарске монархије; питање има међународно подручје. Комисија је одлучила да предложи одредбе члана 10. тек након веома пажљивог истраживања ситуације описане у меморандуму српске делегације.

Члан 12 – Након детаљног испитивања запажања које је поднела српска делегација, Финансијска комисија верује да не може изменити члан 12 у односу на следећи Анекс у коме предлаже да се на крају уметне израз „(недостаје реч) вреди изнад износа за репарације.“ Међутим, након одобрења Репарационе комисије, заинтересоване државе на њиховим територијама на рачун нове Аустрије без потребе за плаћањем или кредитирањем, могу стицати сва непокретна имовина или другу имовину која су претходно била у власништву

Краљевине Бохемије, Пољске и Србије или Венеције и епископских кнежевина Трента и Бресанона.¹⁵³

Секција није била задовољна одговором Финансијске комисије. Председник Секције Коста Стојановић је 10. јуна био извештен да је једино разматрано питање дугова Босне и Херцеговине док је по осталим питањима и примедбама, изнетим 29. маја Финансијска комисија остала при свом гледишту. У мемоару који је делегат поднео Стојановићу, било је речи о домену нових крајева. О овом питању је дискутовано на Конференцији главних делегата када је одлучено да се независно од представке Финансијској комисији добије пристанак од представника Пољске, Румуније и Чехословачке да би се учинио колективни демарш код Савета Четворице.¹⁵⁴ То је и учињено истог дана.¹⁵⁵

Делегације Пољске, Румуније, Чехословачке и Краљевине СХС имају част да скрену пажњу Врховном савету Конференције на следеће чињенице које се односе на финансијске клаузуле које ће се наметнути Аустрији а које још нису дефинитивно утврђене. Из докумената које су ове делегације примиле, следи да се намеравају укључити у Уговор о миру финансијске клаузуле, чији главни принцип може бити сумиран на следећи начин:

1. Обавеза наших земаља да преузму одговорност за део дуга бивше Аустроугарске, установљен 1. августа 1914. године (члан 7. параграф 1).
2. Обавеза наших земаља да преузму одговорност за део Аустроугарског јавног дуга представљеног хартијама од вредности, како је установљено 14. августа 1914. године, и израчунава се на основу просека три финансијске године, према односу између те категорије прихода на подељеној територији и у целини одговарајућих прихода бивше Аустроугарске, које су најпогодније дати фер меру одговарајућих новчаних средстава на овим територијама (члан 7. параграф 2).
3. Обавеза наших земаља да плате имовину која припада владама бивше Аустроугарске или нове Аустрије и која се налази на територијама која ће бити додељена нашим земљама или ће се формирати независна држава као резултат распада бивше Аустроугарске.

¹⁵³ Исто, 1-2.

¹⁵⁴ АЈ, 336, ф. 40. Финансијске клаузуле прелиминарног уговора са Аустријом.

¹⁵⁵ АЈ, 336, ф. 40. Заједничка нота о финансијским клаузулама у уговору са Аустријом.

4. Обавеза наших земаља да плате владама САД, Велике Британије, Француске и Италије у износу од 25% од вредности издатих кредита од стране бивше Аустроугарске од 1. августа 1914. године. Износи се плаћају по вредности аустријске круне у Женеви 2. јуна 1914. године.
5. Обавеза Краљевине СХС да о свом трошку преузме круне на територијама које су јој уступљене или формира нову државну круну чија је покривеност скоро безначајна и заменити их у року од 12 месеци од потписивања уговора о миру према сопственим валутама.

Према условима који су нам послати, такође је речено да имаоци новчаница Аустроугарске Банке неће имати никаква права на повраћај у односу на Владе нове Аустрије и нове Мађарске, нити у односу на било коју другу Владу, из разлога (нечитко до краја реченице). Оптерећења наметнута горе наведеним тачкама, која нису ослобођена наше моћи финансијског и економског отпора, једнако су неправична. Заправо, слободна националност бивше Аустроугарске није и не може бити одговорна за ратна дејства која је починила, нити за финансијске оптужбе које је овај рат наметнуо. Али, ако је неправедно учинити да плати толико као ратни дуг Аустроугарске, још је неправедније да уплати – заправо, као ратни дуг – суму која далеко превазилази њихов удео у овом дугу. Након објашњења, наше делегације се надају да ће доказати тачност ове изјаве. Уствари, из одредби чланова 4. и 5. јасно је да не само да смо обавезни да платимо 25% ратних зајмова бивше Аустроугарске од 1. августа 1914. године, него смо обавезни и да преузмемо све круне које се налазе на нашим територијама. Али ове круне немају озбиљно покриће. Сви знамо да је имовина аустроугарске банке веома мала, што значи да ликвидација ове банке – ликвидација предвиђена у финансијским клаузулама – део који би повратио своју имовину носиоцима круна би био минималан. Због тога ће наше земље бити обавезне да замењују вредну валуту оне робе која нема скоро никакву вредност. С друге стране, круне које се налазе у оптицају на нашим територијама представљају највећи део емитовања Аустроугарске Банке за потребе рата. Ове круне су добијене не само по основу кредита које је направила за потребе рата, него и за предмете који су јој били потребни, али су и они добијени од зајмова Аустроугарске Банке и стављају се у оптицај за исте циљеве рата. Оне представљају у стварности ратни дуг Аустроугарске. Обавезати ослобођене земље да не плате само 25% ратних зајмова

које је издала Аустроугарска, већ и да преузму све ове круне, које су готово безвредне, да их приморавају у стварности да плате сав ратни дуг који се односи на њихове територије монархије, а такође и 25% поред тог дуга. Наше делегације верују да је сасвим непоштено увођење таквих и тако великих оптерећења. Али ако је ово неправедно и немогуће поднети, свакако је још неправедније и теже носити обавезу да смо приморани да платимо сва добра и имовину која су припадала Влади бивше Аустроугарске или новој Аустрији, добра и имовину која се налази на нашим земљама. Ово је неправедно јер ова роба није припадала садашњој Аустрији, већ свима нама, свим крајевима бивше Аустроугарске. Ово је још више истинито ако се мисли на природна својства јавног власништва: шуме, рудници, итд. која су увек постојала на нашим територијама и пре оснивања двојне монархије за чије је стварање Аустрија морала да доприноси. Штавише, а посебно за друге категорије добара и јавних имовина, морамо додати да они нису створени само новцем и делом садашње Аустрије, већ и радом и порезима, порезе и све остале трошкове које су популације, много више наших земаља, платиле. Ми кажемо да не можемо поднети овај терет, јер ће, додајући другим горенаведеним оптерећењима, створити терет који ће знатно надмашити финансијске ресурсе наших земаља. Не смемо заборавити, заправо, да ће без обзира на то колико ће се суме које ће непријатељске земље морати платити као ратне штете, економски опоравак ће бити спор и дуго ће наши људи осећати патњу рата.

У наведеном смо желели дати општи преглед великих трошкова који ће нас надувати ако се одрже све ове клаузуле; али нисмо пописали све терете са којима ћемо морати да се суочимо. Напоменимо као пример штету нашим националним економијама узроковане губитком наших држављана који живе на нашим ослобођеним крајевима, пошто су хартије од вредности које представљају ратне зајмове Аустроугарске безвредне. Нити треба заборавити сва тешка унутрашња оптерећења – природне последице рата које ће земље неизбежно имати. Због свих ових разлога апелујемо на дух правде Врховног савета Конференције мира и нарочито га позивамо да нам не у сваком случају наметне

терет плаћања добара и имовине која су припадала бившој Аустроугарској и која се тренутно налазе на нашим територијама.¹⁵⁶

Дана 11. августа (?) 1919. године, Економско – финансијска Секција је Николи Пашићу доставила примедбе на контрапропозиције аустријских делегата у погледу уговора о миру са Аустријом. Међутим, од свих делова, овде се налазио само део 9 финансијских клаузула у коме су обрађена три члана, 199, 200 и 202.¹⁵⁷

Члан 199: Противно одлуци Конференције мира по којој се предратни дуг Аустрије дели између заинтересованих држава по кључу пореске снаге сваке од њих констатоване разрезом пореза за 1911, 1912. и 1913. годину, аустријска делегација предлаже да се за кључ поделе узме стање пореске снаге која се констатује после рата, не рекавши у ком периоду би то имало да се заврши као ни главне услове за извођење те мере. Секција је имала разлог да избегне кључ утврђен уговором о миру који је био веома неправичан, због тога што су Аустријски порески органи са уобичајеним анимозитетом према југословенском становништву примењивали своје пореске законе. Међутим Секција је увидела да кад би се кључ утврђен уговором о миру оставио по страни, изгубила би се свака иоле употребљива база за репартицију аустријског државног дуга пре рата. Код предложеног кључа има једнообразну базу услед једнообразности пореског система а то је најважније код пореског кључа. Поједине заинтересоване државе ће после рата приступити изради својих пореских система на различитим основама, да би изналагање пореске снаге сваке од њих са тако разноврсним основама било немогуће. Међутим, главни аргумент против аустријског предлога јесте да би се на ликвидацију аустријског дуга чекало још најмање три године, што једино Аустрији не би ишло у прилог.

Члан 200. параграф 2: аустријска делегација предлаже да се у уговор унесе одредба којом би се дугови Босне и Херцеговине прогласили за важеће према Аустрији и Мађарској. Секција налази да је ова допуна потпуно бескорисна пошто је у уговору јасно утврђено да Босна и Херцеговина одговарају за цео свој дуг, наравно уколико његова основа не подлеже никаквој сумњи. Секција је у неколико наврата изјављивала да је готова да Аустрији и Мађарској плати суме за

¹⁵⁶ Исто, 1-6.

¹⁵⁷ АЈ, 336. ф. 40. Финансијске клаузуле уговора о миру са Аустријом.

које се буде доказало да су употребљене за откупљаваних домена на основу Конвенције од 26. фебруара 1909. године. Ако Аустрија намерава да тиме даје обавезну снагу потраживањима која је она могла по својој вољи и ван контроле народа из Босне и Херцеговине фиктивно да бележи а она је и за време рата то радила, Секција се противила таквом захтеву. Конференција мира не може да потврђује неисправне манипулације Аустријских органа по књигама заједничког Министарства финансија у којем народ у Босни и Херцеговини и његови органи нису имали приступа.

Члан 202. параграфи 1 и 2: аустријска делегација тражи да се одлуком Конференције мира продужи живот Аустроугарској Банци зато што је она веома потребна Аустрији и осталим националним државама. Секција не види какве користи остале националне државе могу имати од Аустроугарске Банке која је још 27. октобра 1918. године постала чисто Аустријска и Мађарска банка, штампајући новчанице искључиво за њихову употребу. Аустрији је мало што се скоро годину дана од распада Аустроугарске монархије користи једном заједничком институцијом него хоће да јој продужи живот. То је катастрофа за народ у чијим се рукама налазе банкноте – ликвидација завода који их је лимитовао али је она већ одавно наступила за све заинтересоване државе осим за Аустрију и Мађарску. Поједине су предузеле читав низ мера ради санирања последица те катастрофе за коју су криви искључиво Немци и Мађари, служећи се Банком за вођење рата. Конференција мира заступала је гледиште да распадом Аустроугарске монархије, свака национална држава треба сама да решава свој национални проблем. Ликвидација Аустроугарске Банке не само да је природна и правна последица нестанка Аустроугарске монархије, иностранције њених новчаница од стране заинтересованих држава већ је она неизбежна и по тексту саме привилегије чак и да је она у важности. И најзад, због тога што Краљевина Србија као поверилац Аустроугарске монархије и која је својство добила насиљем Аустријских војних власти, више неће да чека на њену ликвидацију, захтевајући да се изврши ликвидација Аустроугарске Банке, онако како је предвиђено у уговору о миру са Аустријом, Секција је морала да укаже на контрадикторност аустријске делегације, подржавајући тезу потребе Аустроугарске Банке с обзиром на њен економски живот. У свим осталим питањима аустријска делегација тражи да се наследство Аустроугарске монархије прошири на све заинтересоване државе

док код овог питања тражи да се одржи ова институција која је искључиво њој потребна а према којој никакав интерес немају националне државе.¹⁵⁸

У опширном извештају Економско – финансијске Секције о финансијским клаузулама уговора о миру са Аустријом од 29. октобра 1919. године, обрађен је 9 део, почевши од 137. па све до 716. члана. Био је подељен у пет поглавља: Осигурање савезника на добрима и приходима Аустрије, Јавни дугови Аустрије, Питање банкнота у државама цесионаркама, Јавна добра и специјалне одредбе.¹⁵⁹

6.8. Економске клаузуле

Председник Владе Стојан Протић је у телеграму од 22/25. јуна јавио да се не пристаје на последњи параграф члана 49. економских услова мира са Аустријом по коме се не могу ликвидирати имања оних непријатељских поданика који се и без поданства настане на територију једне од савезничких држава. Италија ће на тај начин изиграти и ту једину озбиљну залогу коју Краљевина СХС има у својим рукама и из које се може давати наканда оштећенима.¹⁶⁰

Коста Стојановић је 2. јуна 1919. године преко Шефа Канцеларије послао депешу министру трговине и индустрије Војиславу Вељковићу. У њој је јавио да му је тог дана саопштена измена члана 49 економских клаузула уговора са Аустријом, коју је одлучио Највиши савет (Савет четворице – В.К). Она гласи: „Без обзира на одредбу члана 32. и анекса четврте секције X дела (економских клаузула) права својине и интереси аустријских поданика или друштава, која исти контролишу, који се налазе на територији бивше Аустроугарске монархије не могу се задржати ни ликвидирати, како је то предвиђено у уговору. У ова права својине и интересе не спадају они из члана 12 дела IX (финансијских клаузула). Овим чланом не мењају се одредбе из VIII дела (репарације), секција I, анекс III односно својине бродова аустријских поданика.“¹⁶¹

¹⁵⁸ Исто, 1-4.

¹⁵⁹ АЈ, 336. ф. 41. Извештај финансијске секције о финансијским клаузулама уговора о миру са Аустријом.

¹⁶⁰ АЈ, 336. ф. 40. Наша влада не прихвата члан 49 економских одредаба уговора о миру са Аустријом.

¹⁶¹ АЈ, 336. ф. 40. Измене економских клаузула уговора о миру са Аустријом.

Секција је 3. јула 1919. године Жоржу Клемансоу доставила примедбе на нову редакцију члана 48 економских клаузула уговора о миру са Аустријом.¹⁶²

У члановима 296. и 297. уговора са Немачком, наведено је да ће савезничке и придружене силе имати право да ликвидирају и задрже (материјална – В.К) добра, права и интересе држављана непријатељских држава. Та добра, односно производ њихове ликвидације, заједно са дуговањима служиће као залог заинтересованој држави за потраживања њених грађана према било којој непријатељској држави, и као одштета за учињену од стране непријатеља, ако се она не може наплатити на неки други начин.

Исти принцип је предвиђен у уговору са Аустријом. Међутим, Врховни савет је одлучио. Дана 23. јуна, лишавају савезничке и придружене силе овог права, које су се ослободиле аустроугарског јарма. Овом променом, савезници се одричу надокнаде за део аустријског наслеђа који се може реализовати брже и са најмањом штетом за економски живот непријатеља. Истовремено, то представља изузетак од немачког статута, у корист земље која је била угњетавач многих нација и прогласила светски рат њеним издајничким нападом на Србију. Ако горенаведени амандман на члан 49. није имао друге последице за Краљевину СХС, прихватио би се без коментара. Међутим, у два аспекта угрожава виталне државне економске интересе.

Аустроугарска је била немачко – мађарски колонизатор народа који је живео под њеном доминацијом. Управљано је апсолутистичким путем, заснованим на бирократском и војном режиму док је путем небројених средстава остварен принцип примарности немачко-мађарских народа. Економска активност Аустроугарске, с аспекта трговине, банкарства и индустрије, заснована на систему посебних ауторизација, концесија и привилегија, све три привредне гране монархије били су концентрисани у рукама Немаца и Мађара. У њиховим рукама била су индустрија и банке у Босни и Херцеговини у Словенији и Далмацији као и већина ових предузећа у другим регијама бивше монархије. Аустријска делегација на Конференцији мира није оклевала да призна ову чињеницу у напомени председнику Конференције, и то:

¹⁶² АЈ, 336. ф. 40. Наше примедбе на нову редакцију члана 48 економских клаузула са Аустријом.

Беч је, по правилу, седиште корпоративних банака, чије су централне канцеларије у том граду, док су газдинства у другим деловима монархије. Напомињући да су индустрија и банке били у рукама Беча, аустријска делегација признаје да Беч води политику експлоатације. И док су се чланови Секције радовали када су чули ово признање од представника Аустрије у последњем сату, нису били нимало изненађени када су открили да је код савезника донео потпуно супротан ефекат. Члан 50. економских клаузула мировног уговора са Аустријом прописује да, супротно општем правилу, концесије које је бивша монархија доделила својим држављанима на територији Краљевине СХС морају остати на снази. Када је од Економске комисије затражено да измени овај захтев, речено је да непријатељски држављани уопште не могу имати користи од уговора који признаје право на задржавање и ликвидацију свих непријатељских интереса, укључујући и оне који се придржавају концесије. Уклањање права на задржавање и ликвидацију имовине, права и интереса непријатеља, ставља Краљевину СХС у знатно неповољнији положај у односу на који је била. Од ње се захтева да настави да испуњава све привилегије и концесије чији су носиоци, пре ослобођења, били њени суграђани а који су тренутно страни држављани и непријатељи. Другим речима, тражено је да, чак и у будућности, већина индустрије и банака остане у рукама странаца. Чак и ако се прихвати таква одредба, која је неправедна и штетна за интересе земље, секција ни на који начин не гарантује да ће је она извршити. Ово је први разлог због којег се не може прихватити нови текст члана 49.

Други разлог није мање важан. У тврдњама да је Беч средиште индустрије и банака у монархији, аустријска делегација је пажљива да не додају да капитал који је уложен у њих, не припада Бечу, већ експлоатисаним народима. Према аустријском праву, чак и вршење банкарског пословања било је предмет претходног одобрења централне администрације. Захваљујући систему филијала и контроли домаћих банака, депозитара националне штедње, банке Беча и Будимпеште су покренуле све банке у земљи. Захваљујући овом капиталу које је сама популација обезбедила, Беч је успео да оснује предузећа широм земље. Беч је био само администратор националног покретног капитала, стога су само формално били власници ових предузећа економски припадници покрајине. Као резултат мера које је предузела влада у Бечу, овај процес концентрације капитала

достигао је висину током рата. На дан распада бивше Аустроугарске монархије, све штедње народа Краљевине СХС, као и укупност њихових покретних вредности, биле су у Бечу, где су и данас. Садашње стање аустријских дугова, имовине, права и камата на територији земље износи 500 милиона, док захтеви према Аустрији нису мањи од 1.300 милиона. Измењена садржина члана 49. лишава земљу природног права које је, међутим према мировним уговорима гарантовано свим савезничким и придруженим силама: да се задрже непријатељска добра, права и интересе на својој територији, макар као залог за интересе земље у односу на непријатеља. Неприхватљиво је приморати да се непријатељу врате његова добра, права и интереси без исплате потраживања. Услед несрећних последица које би секција морала да истрпи услед новог садржаја члана 49. нада се да ће Врховни савет усвојити тај члан у првобитном облику.¹⁶³

Коста Кумануди је Кости Стојановићу 7. септембра 1919. године послао примедбе Економско – финансијске Секције на коначну редакцију економских клаузула о миру са Аустријом.¹⁶⁴ Најважније измене тичу се специјалних диспозиција (део VIII економских клаузула). Цео VIII део је у својој старој редакцији регулисао приватноправне односе између нових грађана који су пре били аустријски, угарски односно хрватски држављани или босанско – херцеговачки припадници с једне стране и Аустрије односно њених држављана с друге стране.

У новој редакцији у члану 263. и следећим, израз „*Ressortissants de l'ancienne Monarchie austro-hongroise y compris les ressortissants de la Bosnie-Herzegovine*“. из старе редакције замењен је изразом „*Ressortissants de l'ancien Empire d'Autriche, y compris les ressortissants de la Bosnie-Herzegovine*“. Повод овој новој редакцији био је протест аустријске делегације против назива „*Ressortissants de l'ancienne Monarchie Austro-Hongroise*“ јер у бившој монархији није постојао појам Аустроугарског држављанства, него је постојало држављанство или аустријско или угарско односно хрватско или босанско – херцеговачко припадништво. Да би удовољила овом протесту, Конференција је донела ову нову редакцију. Она јасно показује непознавање политичке и

¹⁶³ Исто, 1-3.

¹⁶⁴ АЈ, 336. ф. 40. Економско – финансијске клаузуле уговора о миру са Аустријом.

економске структуре бивше Аустроугарске монархије. Док је прва редакција била само формално правно погрешна јер је садржала израз „Аустроугарски држављани“, ова друга редакција је недовољна и непотпуна јер се њоме регулишу само односи између држављана Краљевине СХС из Словеније, Далмације и Босне и Херцеговине с једне стране и Аустрије односно њених држављана с друге стране. Према томе остају потпуно нерегулисани односи између држављана Краљевине СХС из Хрватске, Славоније, Војводине, Бачке и Баната с једне стране и Аустрије с друге стране. Ако у Уговору о миру са Угарском буде унета слична редакција, биће регулисани приватноправни односи између држављана Краљевине СХС из Хрватске, Славоније, Војводине, Бачке и Баната с једне стране и Угарске, односно њених поданика с друге стране док ће остати нерегулисани односи између држављана Краљевине СХС, бивших аустријских поданика с једне стране и Угарске односно њених поданика с друге стране.

Према садашњој редакцији пошто се не помињу бивши угарски односно хрватски а сада поданици Краљевине СХС у диспозицијама VIII дела, онда за однос између њих с једне стране и Аустрије, односно њених поданика с друге стране требало би да буду само генералне одредбе X дела. Ако би се тако протумачило Краљевина СХС би овом променом могла бити задовољна пошто не би важила за нове држављане који су пре били угарски односно хрватски поданици, врло неповољне рестрикције специјалних диспозиција Секције VIII дела X. Користи које су одатле по њих настале су ове: а) Да се уговори који су склопљени између њих и Аустрије односно аустријских поданика пониште а да се у случају општег интереса могу на захтев Краљевине СХС одржати на снази; б) да би се за њих могла основати Канцеларија за верификацију и компензацију. Ако Конференција под изразом „*ressortissants de l'ancien Empire d'Autriche*“ буде подразумевала и бивше држављане Угарске односно Хрватске, делегација је сматрала да је такво тумачење тог израза потпуно произвољно и да никако не одговара правном и законском појму тог израза.¹⁶⁵

Члан 267 – Према првој редакцији члан 49. економских услова о миру са Аустријом било је остављено право Владама савезничких и придружених држава да задрже и ликвидирају сва добра, права и интересе које су на дан 1. новембра

¹⁶⁵ Исто, 1-3.

1918. године имали поданици данашње Аустрије на уступљеној територији. На протест аустријске делегације, тај члан је поново редигован у смислу њених захтева да се права, својине и интереси о којима је реч не могу ни задржати ни ликвидирати. Сазнавши за ову нову редакцију, делегација Краљевине СХС је упутила 3. јула 1919. године председнику Конференције мира ноту у којој је тражила да остане првобитна редакција члана 49. Та нота није имала успеха. Делегација је у својој ноти од 19. јула 1919. године којом је тражила да се и за Краљевину СХС уврсте нови чланови који одговарају члановима 41. и 42. уговора о миру са Аустријом, поново истакла штету по нас од промене претходне редакције члана 49. Ни ова представка није имала успеха. Чак штавише нова редакција члана 49. (члан 267. дефинитивног уговора) садржи нов параграф по којој се сва добра, права и интереси не само враћају онима који имају право на то, већ се поништавају све диспозиције у погледу присилне администрације и секвестра, које су предузете после 3. новембра 1918. године и то тако да се та добра морају вратити у стању у коме су се налазила пре примене ових мера.

Члан 268 – Овај члан замењује члан 262. претходне редакције. Према њој Краљевини СХС било је признато право, да у општем интресу поништи сваки уговор, склопљен између њених грађана, бивших поданика Аустроугарске монархије с једне стране и администрације бивше монархије, Аустрије, Угарске и Босне и Херцеговине или аустријских поданика с друге стране ако то јави Аустрији у року од 6 месеци после склопљеног мира. Делегација Краљевине СХС је тражила, да се допуни претходна редакција утолико да важи и за концесије. На ово није добијен никакав одговор. Чак штавише члан 268. (стари 262.) је измењен а да о томе Секција није ни обавештена. За његов садржај сазнала је тек из ове дефинитивне редакције. Према том члану на снази остају сви уговори између држављана бившег аустријског царства с једне стране и администрације бивше Аустроугарске монархије, Аустрије, Босне и Херцеговине или Аустријских поданика, с друге стране, уколико се исти не тичу продаје робе која се има набавити морским путем од чега користи може да има само Италија. Према одредби овог члана морао би се извршити уговор и у оном случају ако више не постоји друга уговарајућа страна. Надаље би се према овом члану морали извршити уговори и у оном случају, где би према законодавству под којима је уговор склопљен могли наступити случајеви поништавања уговора. Тако нпр.

због прекинутих комуникација није било могуће испунити многе уговоре а данас би према изреченој одредби овог члана и у том случају уговарајуће стране биле дужне испунити уговор или у случају немогућности платити пуну одштету. И у случају када би за Краљевину СХС било од интереса да се одрже уговори којим се аустријски поданици обавезују, да јој доставе робу, могло би се догодити да због инсолвентности аустријских поданика не може реализовати она права, која би јој према овој одредби припадала. Аустријанци би у том случају били у повољнијем положају јер не само да је Краљевина СХС овом одредбом принуђена да испуни све обавезе према аустријским припадницима него би се с обзиром на солвентност грађана Краљевине СХС оне стварно и биле извршене.

Члан 271 – Према овом члану за дугове, контрахиране између аустријских поданика и грађана Краљевине СХС, бивших поданика аустријског царства не вреде диспозиције Секције III (осим члана 248.). Према томе новчане обавезе између споменутих контрахената немају се уређивати посредством Канцеларије за верификацију и компензацију. Тиме отпада и гаранција Аустрије за дугове њених поданика које су везана за ову установу и предвиђена чланом 248. који више не важе за поданике Краљевине СХС. Укидање Канцеларије је по њу штетно зато што ће према сваком стању дужници плаћати индивидуално, а многи аустријски дужници због своје инсолвентности неће ни моћи платити. Штета је тим већа, пошто, према извештајима секције, потраживања Краљевине СХС према аустријским поданицима превазилазе аустријска потраживања. Према 2 параграфу овог члана дугови између аустријских поданика с једне стране и држављана Краљевине СХС, бивших аустријских поданика с друге стране плаћају се у монети која буде имала легални течај у часу плаћања у нашој држави. У претходној редакцији 2 параграф 266. члана било је изрично наведено, да се свота која треба да се плати, претвара у швајцарске франке према просечном курсу од 3. октобра до 3. новембра 1918. године који је курс имала монета у којој је уговор закључен на женевској берзи. Овако израчуната свота у швајцарским францима претвара се у монету заинтересоване Савезничке државе *по курсу дана плаћања* (Подвучено у оригиналу). Ова потпуно и сасвим јасна стилизација сада је замењена овом редакцијом према којој ће се дугови платити „у монети која буде имала законску важност у тренутку плаћања у земљи чији је поданик постао некадашњи поданик Аустроугарске“. Према томе та монета у нашој земљи може

бити или садашњи динар или нека друга која буде установљена. Износ дуга у тој монети ће се израчунати по истом параграфу 271. члана и то на овај начин: „Стопа курса који ће важити за ову погодбу биће средња стопа котирана на женевској берзи за последња два месеца, који су претходили 1. новембру 1918. године“. Другим речима, дуг у крунама ће се претворити у динаре (или у монету која буде важила на дан плаћања) према напред наведеном курсу на женевској берзи. Како динар није био котиран на женевској берзи за два месеца који су претходили 1. новембру 1918. године ово претварање круна у динаре је немогуће извршити, те се ни износ дуга у динарима (или новој монети) не може ни одредити а ни дуг наплатити. Из тога произилази да члан 271. неће моћи да буде примењен на обавезе које постоје у погледу плаћања дугова. Зато треба тражити да се ова нова редакција замени претходном.¹⁶⁶

6.9. Мађарска

Најважнија Економско – финансијска питања у уговору о миру са Мађарском поред репарација тичала су се поништавања приватноправних уговора, посебног положаја Хрватске-Славоније на основу нагодбе са Угарском из 1868. године, повраћаја уметничких, археолошких, научних и историјских предмета из држава бивше Аустроугарске монархије, експлоатације печујских рудника и заштите стечених права српског православног црквеног Сабора и Св. Синода.

Драгутин Дучић је Николи Пашићу 21. новембра 1919. године доставио мемоар Економско – финансијске Секције о основним начелима и клаузулама које требају да буду унесене у уговор о миру са Мађарском.¹⁶⁷

Репарационе клаузуле

Период након примирја обележен је наношењем штете „животу, здрављу и имању“ савезничких поданика на оним деловима територије бивше Угарске, који ће према уговору о миру с Мађарском припасти савезничким државама а од стране режима Беле Куна. Тако се Прекумурје све до почетка августа 1919. године налазило под управом мађарске владе, која је на тамошњем становништву, које се

¹⁶⁶ Исто, 3-7.

¹⁶⁷ АЈ, 336. ф. 82. Мађарска и пројекат репарационих клаузула с њом.

опирало увођењу совјетског режима, чинила разна насиља. Болшевичке трупе су убијале и физички злостављале становништво, палиле им имања и одузимале стоку и животне намирнице, већином без наплате а делом плаћајући за њих противредност у белим, болшевичким крунама, које садашња мађарска влада самовољно замењује по курсу 20% номиналне вредности. Штета нанета на тај начин становништву у Прекумурју је велика и не може да остане без праведне репарације. Секција ради тога предлаже:

1. Да се код члана 177. као други параграф унесе следећа одредба:

La Hongrie est en particulier responsable des pertes et des dommages subis par les Gouvernements allies et associes et leurs nationaux depuis l'armistice du fait des autorites, des troupes et des populations hongroises.

2. Да се у специјалним клаузулама о репарацијама унесе следећи нови члан:

La Hongrie sera tenue a echanger contre la monnaie dont l'espece et le taux de change seront determines par la Commission des Reparations les billets mis en circulation par le Gouvernement de Bela Kuhn sur le territoire de Prekumurje.

У основи репарационих клаузула уговора о миру са Мађарском није уврштена одредба која би одговарала члану 196. уговора о миру са Аустријом и то из разлога јер се Будимпешта није сматрала културним центром као што је био Беч. И ако се ово узме као тачно, ипак се мора нагласити да је Будимпешта за земље угарске круне у погледу уметничких, научних и историјских збирки имала исту важност као Беч за аустријске земље. Тако се у Будимпешти налазе велике историјске и научне збирке које се тичу Хрватске-Славоније и других подручја бивше Угарске, која данас чини део Краљевине СХС. Мора се нагласити да се читав научни материјал услед јаке мађарске централизације данас налази у Будимпешти. Из тога произилази да је потребно, да и у уговору о миру са Мађарском буду унете одредбе сличне члану 196. уговора о миру са Аустријом, па се предлаже да се и оне унесу у тај уговор. Ради веће нејасноће предлаже се да се у првом параграфу тог члана иза речи „*au Gouvernement de la monarchie austro-hongroise*“ уметну речи „*au Gouvernement hongrois*“. Према томе први параграф би гласио:

*En ce qui concerne tous objets ayant un caractere artistique, archeologique, scientifique ou historique et faisant partie de collections qui appartenaient anciennement au Gouvernement de la monarchie austro-hongroise, au Gouvernement hongrois ou a la Couronne lorsqu'ils ne font pas l'objet dispositions du present Traite, la Hongrie s'engage...*¹⁶⁸

Економско – финансијска Секција је делегацији Краљевине СХС доставила предлоге који се тичу економских, финансијских и репарационих клаузула.¹⁶⁹

Финансијске клаузуле

Делегација је још једном уочи склапања уговора желела да упозори Конференцију мира на посебан положај који са гледишта јавног права а нарочито у финансијском погледу заузимају Хрватска-Славонија.

Наиме, она је приметила да су финансијске клаузуле у мировном уговору са Аустријом уређене су на темељу унутрашње структуре аустријске царевине, која у Аустрији не познаје посебних финансијских подручја. Структура земаља Св. Стефана или земаља угарске круне, како је тачан назив државе обично зване „Угарска“ јесте видно различита од аустријске структуре. Из тог разлога сматра оправданим и нужним да се код уређивања финансијских клаузула мировног уговора са Мађарском, у обзир узме њена различита структура, тако да финансијске клаузуле мировног уговора са Мађарском буду у складу са финансијским стањем, какво је постојало у земљама угарске круне. Затим је приказала положај који су имале Хрватска-Славонија у оквиру земаља Угарске круне.

Услед догађаја из 1848. године, када су Мађари желели да створе чисто Мађарску државу и да Хрватској-Славонији наметну мађарски језик, прекинути су односи (правно и фактички). Тај прекид трајао је пуне две деценије, када је 1868. године између Хрватске-Славоније са једне стране и Угарске са друге склопљена нагодба, којом су били уређени међусобни односи, нарочито у финансијском погледу. Она је са мањим изменама била на снази до октобра 1918. године, када је са хрватске стране прекинута свака веза са Угарском. Не желећи да

¹⁶⁸ Исто, 1-3.

¹⁶⁹ АЈ, 336. Ф. 41. Хрватско-Угарски финансијски односи и економске клаузуле Уговора о миру са Мађарском.

се упушта у тумачње нагодбе склопљене 1868. године делегација ипак сматра нужним да за разумевање финансијског односа између Хрватске-Славоније и Угарске наведе главне одредбе те нагодбе: Хрватска-Славонија према нагодби из властитих прихода имају покривати издатке око својих аутономних послова а дужне су према својој порезној снази доприносити за покривање издатака око заједничких послова са Угарском. Тај однос порезне снаге изражен је у проценту који се зове квота а установљује се сваких 10 година посебном нагодбом. Управа финансијских послова била је заједничка за Угарску и Хрватску-Славонију. „Рачунарски“ двор у Будимпешти сваке године саставља закључне рачуне за прошлу прорачунску годину као и нарочити обрачун Угарске са Хрватском-Славонијом у којем се констатују учињени издаци, који заједно терете Угарску и Хрватску-Славонију и затим са којим је износом Хрватска-Славонија дужна законом установљеном проценту покрити те издатке. Из претходно реченог, јасно се види да су постојале различите врсте тих дугова. То су дугови који су ишли на терет заједничких прихода Угарске и Хрватске-Славоније и теретили су Угарску и Хрватску-Славонију на темељу заједничких послова. Осим тих дугова постоје и други који нису ишли на терет заједничких прихода Угарске и Хрватске-Славоније него на терете одређеног подручја Угарске или Хрватске-Славоније. Они су теретили приходе Угарске или Хрватске-Славоније и зато је важно да се код поделе угарских дугова на њих нарочито обрати пажња. Осим тога, њима би требало да се оптерете само она подручја која су у оквиру финансијске нагодбе између Угарске и Хрватске-Славоније била са њима од раније оптерећена и из чијих се прихода тај дуг увек исплаћивао. У вези дугова, који терете Хрватску-Славонију Краљевина СХС преузима као своје властите дугове јер је читава Хрватска-Славонија постала саставни део Краљевине СХС. Хрватска-Славонија немају никакве везе са дуговима који су теретили и који терете Угарску. Међутим, Угарска те дугове није стављала на терет Хрватске-Славоније већ их је сама подмиривала, као што је Хрватска-Славонија сама подмиривала своје аутономне дугове. Делегација из тог разлога сматра да није могуће пренети финансијске клаузуле мировног уговора са Аустријом у мировни уговор са Мађарском, првенствено због појединих врста дугова, који у једном делу терете заједничке приходе Угарске и Хрватске-Славоније а у другом делу само приходе Угарске. Тако је на пример дуг познат под именом „4% угарска крунска рента“ у једном делу заједнички угарско-хрватски а у другом делу само угарски. У редовном

случају раскидања односа између Хрватске-Славоније и Угарске, свака од страна имају право да траже да им се поврати део издатака који је уложен у неку инвестицију. Предложено је да се поводом прекида односа између Угарске и Хрватске-Славоније примени тотални прекид тог односа која би доказала како је Хрватска-Славонија скоро 50 година била финансијски изабљивана од Угарске. Знајући да Финансијска комисија не намерава да спроведе тоталну ликвидацију и држећи се тога да ће она уважити посебан финансијски однос Хрватске-Славоније према Угарској и барем делимично отклонити штету Хрватске-Славоније која настаје напуштањем ликвидације, предлаже се да се у мировни уговор са Мађарском дода одредба према којој ће Хрватска-Славонија од заједничких дугова са Угарском преузети онај део који је учињен за инвестиције на подручју Хрватске-Славоније (железнице, зграде, земљишта, руднике, луке), док онај део тих дугова којима су начињене такве инвестиције у Угарској, терете само Мађарску. Хрватска-Славонија је оштећена јер су неке тзв. заједничке инвестиције потпадале на њен терет (шуме, фабрике дувана). Из тог разлога делегација сматра предложен начин решења јединим оправданим. Онај део заједничких дугова, који нису учињени у инвестиционалне сврхе има преузети Хрватска-Славонија, према својој порезној снази. У односу на размеру порезне снаге између Угарске и Хрватске-Славоније констатује се да постоје угарски и хрватски закони. Они тачно одређују колики проценат Хрватска-Славонија треба да допринесе у заједничким издацима. Зато се предлаже да се деоба заједничких дугова, који се деле по порезној снази обаве по овим законима установљеним у процентима и то тако, да се Хрватска-Славонија оптерети са сваким дугом у оном проценту који је био меродаван у време, кад је дотични дуг фактички начињен.

Што се тиче питања деобе предратних угарских дугова а односи се на Хрватску-Славонију, секција ће предложити Финансијској комисији допуну оног члана финансијских клаузула уговора са Мађарском, који ће одговарати члану 203. мировног уговора са Аустријом и то тако, да се иза првог параграфа тачке 2 тог параграфа која се завршава речима: „*n'entreront pas en compte dans se calcul*“ уврсте нови параграфи. С обзиром на финансијски однос Угарске према Хрватској-Славонији, угарски предратни дугови се имају разделити између те две земље. Краљевину Угарску односно Угарску у ужем смислу не могу теретити дугови који према одредбама финансијске нагодбе између Угарске и Хрватске-

Славоније терете искључиво Хрватску-Славонију. Исто тако угарски дугови не могу теретити Хрватску-Славонију. Од заједничких предратних дугова, коју су теретили Угарску и Хрватску-Славонију а употребљени су за инвестиције (железнице, зграде, земљишта, луке, рудници), Хрватска-Славонија се оптерећује са читавим износом дуга, који је учињен за инвестиције на њеном подручју док остали инвестициони дугови те врсте терете подручје бивше краљевине Угарске односно Угарске у ужем смислу. Од остатка заједничких предратних дугова Хрватска-Славонија се оптерећују са оним процентом у којем је доприносила за покриће издатака заједничких послова и то у оно време када је дотични дуг начињен.¹⁷⁰

Економске клаузуле¹⁷¹

Делегација је обавештена да ће за уговор о миру са Мађарском служити као основа на којој је састављен уговор о миру са Аустријом. Она чврсто верује да ће при томе бити узета за подлогу прва редакција уговора о миру са Аустријом, као што је то вредело за уговор о миру са Бугарском. И у том случају остали би неуважени приговори и предлози које је поднела у погледу прве редакције уговора о миру са Аустријом, за које сматра, да су били оправдани, а који су тим више оправдани када се ради на склапању мира са Мађарском и то због посебне политичке и економске структуре Угарске пре рата, а нарочито због тога што су после примирја услед бољшевичког режима уништени сви досадашњи економски темељи. Ако су савезници сматрали да имају разлога да за Аустрију ублаже оне економске клаузуле уговора о миру које важе за Немачку и да тиме онемогуће њено приближавање Немачкој, они (разлози) не важе за Мађарску. Због њених економских прилика, због њеног географског положаја и због њеног етнографског састава не постоји опасност да ће се ослањати на Немачку. Делегација је поново нагласила да је главни интерес за који су савезници ангажовали животе својих поданика и њихова имања тај да буду потпуно усвојени оправдани захтеви малих народа који су својим жртвама допринели коначном успеху а који су везани са савезницима дубоким везама проливане крви као и захвалности за остварење своје државне независности. По њеном уверењу, које се заснива на искуствима стеченим кроз све време рата и потврђеним разним догађајима после примирја,

¹⁷⁰ Исто, 1-8.

¹⁷¹ АЈ, 336. ф. 82. Мађарска и пројекат репарационих клаузула с њом.

ово треба да буде истина за праведну политику савезника према малим народима; миром требају да се исправе бројне историјске неправде нанете малим и потлаченим народима. Међу свим државама, које су се одликовале безобзирношћу, нескрупулозношћу и гажењем најосновнијих људских права, Мађарској припада прво место. Мађарска влада је сматрала да су јој допуштена сва средства да у држави круне Св. Стефана угуше све народности. На сваком пољу а посебно на привредном, мађарска влада је Мађарима чинила концесије на рачун свих других народности, поготово на рачун држављана Краљевине СХС. Све експлоатације не само у Мађарској него и у новим крајевима служиле су мађарским интересима. Тако је огромни број индустријских предузећа у Краљевини СХС у рукама мађарских фирми, које су биле субвенционисане из државних средстава и на сваком кораку привилеговане, за то, да као пионири великомађарске идеје служе као препрека привредној обнови Краљевине СХС а на основу специјалних закона о потпомагању индустрије. Мађарска влада је последњим деценијама давањем огромних субвенција мађарским индустријским предузећима, хтела да у потпуности угуши привредни полет у земљи и да „убије“ сваку немађарску конкуренцију. Једино кад се има у виду дугогодишњи стални и систематски рад мађарских влада у овом правцу (мађаризације – В.К), може се разумети како је дошло до тога да су у Бачкој, Банату, Барањи и Прекумурју изгубљене огромне територије које су у етнографском погледу биле чисто словенске. Овим миром ће губитак тих насилно мађаризованих, некада чисто словенских територија, добити правну санкцију. Ова историјска неправда нанета од стране Мађара, а из које проистиче огромна национална и привредна штета, никад се више неће моћи исправити али се секција нада да ће друге неправде овим миром бити у најмању руку ублажене. Мађари се нису задовољили успесима постигнутим својом безобзирном националистичком експанзијом у оквиру граница земаља круне Св. Стефана па ни Босне и Херцеговине. Они су искористивши економску утакмицу која је постојала између сеоског света у Србији с једне стране и мађарских агараца с друге стране годинама међу својим становништвом стварали повољно расположење за рат са Србијом, у намери да је оружаном руком понизе и тиме задају „смртни ударац“ сваком националном и економском покрету у Аустроугарској монархији. Чим се прилика за то, они су своју замисао претворили у дело. Неоспорно је, да је мађарски шовинизам био један од главних узрока светског рата. Овај шовинизам који је свој врхунац

доживео у време мира, у рату је дошао до изражаја у беспримерним делима мађарских војника и официра над народом у Србији и у Аустроугарској. Зверства мађарске војске у Србији, Срему, Босни и Херцеговини и свим крајевима где је њихова војска прошла су позната да није потребно посебно се освртати на њих. Довољно је нагласити, да је мађарска војска била највернији извршилац државне девизе Аустроугарске у истребљењу југословенски оријентисаног и насељавању страног становништва у југословенским крајевима.¹⁷²

Делегација је сматрала за потребно да се осврне и на деловање бољшевичке владе Беле Куна после примирја. Српски новчани заводи у оквиру земаља круне Св. Стефана су већ пре рата а поготово за време рата били присиљени да улажу своје депозите у новчане заводе у Мађарској, посебно у Будимпешти. То је била последица економског а за време рата и политичког притиска који је вршила мађарска влада а многобројни мађарски новчани заводи, који су се налазили на територији Краљевине Србије нису ни били друго до политичке економске експозитуре будимпештанских централа, па су услед тога све депозите а међу њима и депозите грађана Краљевине СХС редовно слали у Будимпешту. Услед дугогодишњег трговачког саобраћаја између српских и угарских привредника развила су се многобројна међусобна потраживања и приватно-правне обавезе које још нису извршене. Бољшевичка влада укинула је приватну својину, својевољно располагала имовином новчаних завода као и појединаца а тиме проузроковала њихову инсолвенцију. Она је надаље „поплавила“ не само Мађарску већ и српске крајеве који су до задњег тренутка остали под њиховом управом (Прекумурје) тзв. „белим“ новчаницама без вредности, одузимала стоку и животне намирнице, пљачкала и палила и тиме проузроковала огромне штете народу Краљевине СХС који сада са правом очекује да ће добити сатисфакцију од Конференције мира. Ови разлози који потичу из специјалних прилика које су постојале у Угарској држави, а из поступања после примирја, којим су изиграна приватноправна потраживања поданика Краљевине СХС, делегација сматра да су довољни, заједно са општим разлозима које су изложени у својим опажањима о уговору о миру са Аустријом, да потпуно оправдају захтеве у овим правцима:

¹⁷² Исто, 1-4.

1. У уговору о миру са Мађарском треба да буде јасно изражено да се слично 1 и 2 параграфу 249. члана анекса уговора са Аустријом и параграфа д 177. члана уговора о миру са Бугарском пониште све мере мађарске владе, војничких и цивилних власти које се тичу добара, права и интереса поданика Краљевине СХС, а које су издане после закључења примирја и да се утврди одговорност мађарске државе за све штете, који би отуда произашле по грађане Краљевине СХС. Такође мађарска влада мора да сноси одговорност и за све самовољне поступке својих поданика за време бољшевичке владе, којима је нанета штета добрима, правима и интересима грађана Краљевине СХС.
2. Да се слично члану 249. параграфима б, х и ј уговора о миру са Аустријом уговор са Мађарском унесе диспозиција, којом се дозвољава ликвидација добара, права и интереса мађарских поданика на читавој територији Краљевине СХС. Овом мером би се донекле ублажила неправда, коју је економска политика мађарских влада нанела привредним интересима грађана Краљевине СХС. Оставити мађарским држављанима да и даље искоришћавају привредни и социјални положај, који су протекцијом створиле мађарске владе, значило би не само санкционисати тај неправедни поступак тих влада у прошлости него настављати неправду и у будућности. Резултат ликвидације добара треба да служи Краљевини СХС као залога за поверилачка права њених поданика према непријатељским поданицима. То вреди за Мађарску тим више, јер би услед бољшевичких махинација, потраживања поданика Краљевине СХС сигурно пропала. С друге стране, уништавање треба да служи за накнаду штете, која је поступцима мађарске војске и бољшевичког режима у изванредно великој мери нанесена имању савезничких поданика. Када се не би усвојио овај захтев, дошло би се до парадоксалне појаве, да за огромне штете, које су настале услед бољшевичког режима, гарантује имање немачких и бугарских поданика без разлике да ли се та имања налазе у Србији и Црној Гори или у новим крајевима, док за те штете не би одговарала имовина рођених мађарских поданика, који се налазе у новоослобођеним крајевима. Секција не може довољно да нагласи да би свака гаранција мађарске владе за штете ове врсте била потпуно илузорна, ако не би била санкционисана гаранцијом добара њених поданика у новоослобођеним крајевима, јер у границама Србије и Црне Горе приватна имања угарских поданика не постоје. Према томе би гаранција (ако би била предвиђена слично

члану 248. и анекса 249 у вези са чланом 267. и 271. уговора о миру са Аустријом) за Краљевину СХС била без икакве користи.

3. У уговорима о миру с Немачком, Аустријом и Бугарском предвиђена је Канцеларија за ревизорску и компензацијску службу као посредник за регулисање новчаних обавеза између поданика појединих савезничких сила с једне стране и поданика непријатељских држава с друге стране. Док су у уговору о миру са Аустријом изрично искључена из надлежности ове канцеларије, међусобна потраживања између бивших аустријских а сада савезничких поданика с једне стране и аустријских поданика с друге стране, Секција сматра, да је на сваки начин нужно, да се у уговору о миру са Мађарском споменута канцеларија прошири и на међусобна потраживања између бивших угарских а сада грађана Краљевине СХС с једне стране и угарских поданика с друге стране. Држи да је установа каква је ова канцеларија праведна и корисна за обе стране. Гаранција сваке поједине државе за дугове својих поданика је најбоље јемство за праведно ликвидирање међусобних приватноправних односа. Овај начин регулисања тих односа је потребан нарочито још и из тог разлога, да се избегну све трзавице, које би се неминовно појавиле, кад би се индивидуално морала да се регулишу међусобна приватна потраживања. Особито би инсолвенција појединих дужника, и тиме нанета штета повериоцима имала за последицу, да би се врло тешко успоставило међусобно поверење, које је први услов по повољни развитака каснијих међусобних економских односа између обе државе.

4. Поништавање приватноправних уговора

Сличне генералне одредбе, како су унесене у уговору о миру с Немачком, Аустријом и Бугарском у погледу приватноправних уговора, требало би да вреде и у уговору са Мађарском за све држављане Краљевине СХС без разлике, да ли су они бивши аустријски поданици, угарски поданици, босанско-херцеговачки поданици или не. Секција налази, да је то управо неопходно потребно, пошто је у Мађарској болшевички режим створио такво хаотично стање у свим економским односима, да је искључено да би садашњи мађарски поданици могли испунити обавезе које су преузели. Поданици Краљевине СХС би морали испунити уговоре односно слати робу, а не би могли рачунати на наплату с обзиром на општу

инсолвенцију¹⁷³ привредног света у Мађарској. У најбољем случају би могли бити плаћени у монети, која је услед бољшевичког режима потпуно без вредности. Осим тога, због већ велике диспропорције у ценама робе у време закључења ових уговора и у времену њиховог ефектуирања, испуњење тих уговора могло би довести до руинарања односно неправедног обећања једне или друге уговорне стране. Најзад, цене које су у тим уговорима утврђене нису израз слободне економске утакмице, па често ни израз слободне воље контрахената¹⁷⁴, јер су стране уговорнице биле обавезне продавати робу по максималним ценама, које је бивша Аустроугарска држава једнострано одређивала при томе имајући у виду само интересе ратних циљева против савезника. Секција је налазила да је једино праведно за обе стране, ако се досадашњи неиспуњени приватноправни уговори између поданика Краљевине СХС с једне стране и мађарских поданика, с друге стране, пониште. То је најкраћи и најбољи пут, да се хаотично стање, које у том погледу влада, потпуно среди а да међусобне привредне везе између Краљевине СХС и Мађарске остваре напредак.

- 1) У IV делу (Имовина, права и интереси) одредба слична члану 249. уговора о миру са Аустријом са допуном која одговара последњој реченици члана 177. параграф d уговора о миру са Бугарском као нови параграф д: „*Les memes mesures et toutes autres affectant les biens, droits et interest des Puissances Allies et Associees, notamment les actes de requisition ou de saisie, effectues ou militaires, les populations ou les troupes hongroises, en quelque lieu que ce soit, seront reconnues nulls et le Gouvernement hongrois prendra toutes les mesures necessaires en vue de la restitution de ces biens, droits et interets.*”
- 2) Да се не уноси одредба слична члану 267. уговора о миру са Аустријом, којом би се одузимало право ликвидације добара, права и интереса угарских поданика, која се налазе на премештеним територијама, него да остану у важности у погледу тих добара, права и интереси опште одредбе сличне члану 249. уговора о миру са Аустријом.

¹⁷³ Неспособност плаћања, обустављање плаћања обавеза.

¹⁷⁴ Особе које склапају уговор.

- 3) Да се у специјалним одредбама уместо члана који би одговарао члану 271. уговора о миру са Аустријом унесе члан који би одговарао члану 266. односно члану 54, (Финансијске клаузуле) раније редакције истог уговора. Тиме би по Краљевину СХС отпала штетна диспозиција одговарајућа 1 параграфу члана 271. услед чега би се преко Канцеларије за ревизорску и компензацијску службу обрачунавала сва приватноправна потраживања између мађарских припадника с једне стране и свих савезничких припадника без изузетка с друге стране. Тиме би се у погледу курса донела јаснија одредба.
- 4) Да се у делу VIII (Посебне одредбе) изостави диспозиција, која би одговарала члану 268. уговора о миру са Аустријом а да се према томе члану који би одговарао члану 269. истог уговора овако уреди: „*Seront applicables dans les territoires transférés en matière des contrats, de prescription, forclusion et decheance les dispositions prévues aux articles 251, 252 et 253, etant entendu...*”

као и да се промени диспозиција која буде одговарала диспозицији параграфа д члана 251. истог уговора.¹⁷⁵

Економско – финансијска и Саобраћајна Секција је делегацији Краљевине СХС поднела предлоге који се тичу финансијских, репарационих и економских клаузула.¹⁷⁶

Финансијске клаузуле

Краљевина СХС је била заинтересована на све припале територије у уговору са Мађарском. Међутим, нису све територије једнако третиране.

Босна и Херцеговина

Пошто ће уговор о миру са Мађарском бити основан на истим начелима као уговор о миру са Аустријом, положај Босне и Херцеговине у уговору са Мађарском биће уређен сасвим идентично са уговором о миру са Аустријом. За њу ће се изнети формални предлог о њеном посебном положају као и у уговору са Аустријом.

¹⁷⁵ АЈ, 336. ф. 82. Мађарска и пројекат репарационих клаузула с њом, 4-11.

¹⁷⁶ Исто.

Међумурје, Прекумурје, Бачка, Банат и Барања

И за ове територије важиће општа начела аустријског уговора о миру тако да се неће износити неки посебни предлози приликом преношања споменутих установа у уговор о миру са Мађарском.

Хрватска-Славонија

Овде је однос мало другачији јер је Хрватска-Славонија уговором имала посебан положај који јој је давао карактер држава у оквиру Угарских земаља. Овај посебни положај је разлог да она не може бити третирана једнако као подручја краљевине Угарске, односно како су третиране провинције бивше царевине Аустрије у уговору о миру са Аустријом. У исто време то је и разлог због кога се у погледу на Хрватску-Славонију предлажу неке промене у финансијским клаузулама уговора о миру. Оне се неће односити на остале припале територије јер су ове биле саставни део Угарске. Исте промене се односе на деобу државних дугова (члан 203 уговора са Аустријом) и јавних дугова (члан 208. уговора са Аустријом).

Деоба државних дугова

Хрватска-Славонија је била обавезна да за покриће тзв. заједничких трошкова са Угарском доприноси према својој порезној снази, која се увек установљавала у посебној нагодби. Према истом размеру она је доприносила и за камате државних дугова, али никада не за камате читавог државног дуга, познатог под именом угарски државни дуг. Стога би требало да се најпре приступи деоби дугова између Хрватске-Славоније и Угарске и то тако, да се онај део заједничких дугова који су употребљени за јавне радње у Хрватској-Славонији пренесе на терет Краљевине СХС у односу на пренесену територију Хрватске-Славоније док други дугови такве врсте терете Мађарску. Остали заједнички дугови оптеретиће Краљевину СХС у име Хрватске-Славоније са оним процентом, у којем је Хрватска-Славонија доприносила заједничким издацима у време, кад је дотични зајам учињен. Дугови, који су од увек теретили Мађарску неће теретити Краљевину СХС у име Хрватске-Славоније.

Јавна добра

Постоје три врсте јавних добара у Хрватској-Славонији: 1. Добра, која су била својина Хрватске-Славоније а под управом хрватске владе у Загребу, 2. Добра која су била својина Хрватске-Славоније, а под управом заједничког министарства у Будимпешти, 3. Добра, набављена заједничком трошком Хрватске-Славоније и Угарске а под управом заједничког министарства у Будимпешти. Прве две категорије добара имале би се пренети без наплате на Краљевину СХС по начелима уговора о миру са Аустријом па се предлаже уврштање изречне односне одредбе у уговор само да би се избегла свака сумња и неспоразум, док у погледу треће врсте предлажемо такав пренос с обзиром на то, што Хрватској-Славонији припада право на већи део таквих добара у Угарској, а детаљну ликвидацију је готово немогуће спровести.¹⁷⁷

Репарационе клаузуле

Августа месеца 1919. године на позиве Репарационе комисије, Економско – финансијска Секција је делегацији Краљевине СХС у два наврата послала своје предлоге у делу VIII о Репарацијама на пројект тога дела уговора о миру са Мађарском. Ту је она формулисала своје захтеве у погледу нужног аванса реституције стоке и предмета у природи на рачун репарација, потребног за што бржу обнову Србије, као и у погледу реституције архива, докумената итд. које се односе на територије пренете Краљевини СХС. Делегација, понављајући ове своје предлоге допунила је исте другим предлозима. Овим новим предлозима тражи се: 1. Да се уговор о миру са Мађарском код члана који буде одговарао члану 177. уговора о миру са Аустријом унесе као други параграф одредба којом се изречно констатира, да је Мађарска одговорна за губитке и штете, нанете савезничким и придруженим владама и њиховим поданицима после примирја, кривицом мађарских власти, чета и становништва; 2. Да се унесе у специјалним клаузулама о репарацијама нова одредба, којом би се наложило Мађарској, да замени новчанице стављене у оптицај совјетске владе, а које се налазе у Прекумурју, новцем и према курсу, који ће утаначити Репарациона комисија; 3. Да се у другом параграфу члана 17. дода одредба којом ће бити потпуно осигуран повратак оних списа и докумената, која је осамдесетих година бан Хрватске-Славоније Куен

¹⁷⁷ Исто, 1-4.

Хедервари пренео из хрватског земаљског архива у Загребу у Угарски архив у Будимпешти; 4. Да се у погледу Мађарске унесе одредба слична члану 196. уговора о миру са Аустријом, према којој би се Мађарска обавезала: 1. Да закључи у погледу уметничких, археолошких, научних или историјских предмета, који се налазе у колекцијама Аустроугарске владе, угарске Владе или круне, пријатељски уговор за заинтересованим државама у погледу повраћаја таквих предмета; 2. Да за време од 20 година горе наведене предмете има на располагању.¹⁷⁸

Економске клаузуле

Код уговора о миру са Аустријом, делегација Краљевине СХС поднела је у економским клаузулама предлоге, које је Конференција мира прихватила, а касније, услед приговора аустријске делегације, одбила. Данас делегација у погледу Мађарске ставља сличне предлоге, који су огромног значења по читав економски развитак државе. Истиче се да они разлози, са којих је усвојен приговор аустријске делегације, не постоје у погледу Мађарске, док у корист захтева секције према Мађарској говоре поред свих разлога, које је изнела приликом израде уговора о миру са Аустријом, још и посебни разлози. Она се ограничава да нагласи само ту чињеницу, да је совјетским режимом у Мађарској створено такво хаотично стање у свим економским односима, да је управо немогуће применити економске клаузуле за пренете територије дефинитивног уговора о миру са Аустријом на угарску половину Аустроугарске монархије. Ако би се то учинило, то би значило упропастити велики број поданика Краљевине СХС и државу тиме ставити у несигурну ситуацију. Поданици Краљевине СХС су највише штете претрпели од Мађара па се делегација нада да савезници неће допустити, да поданици сnose веома тешке последице проузроковане од стране владе Беле Куна. Предлози секције у економским клаузулама су следећи: 1. Да се слично члану 249. параграфи 1 и 2 анекса уговора о миру са Аустријом и члан 177. параграф д уговора о миру са Бугарском, пониште све мере мађарске владе, војничких и цивилних власти, које се тичу добара, права и интереса поданика Краљевине СХС, а које су издане после закључења примирја и да се утврди одговорност мађарске владе за све штете, које би отуда произашле по грађане

¹⁷⁸ Исто, 4-6.

Краљевине СХС. Исто тако треба мађарска влада да прими одговорност и за све самовољне поступке својих поданика за време бољшевичке владе, којима је нанета штета добрима, правима и интересима грађана Краљевине СХС; 2. Да се слично члану 249. параграф б, х и ј уговора о миру са Аустријом унесе у уговор са угарском диспозиција, којом се дозвољава задржавање и уништавање добара, права и интереса мађарских поданика на свим савезничким територијама без разлике да се и према томе изостави одредба слична члану 267. уговора о миру са Аустријом, која то право одузима са премештене територије; 3. Да се у специјалним одредбама изостави диспозиција, која би одговарала члану 271. уговора о миру са Аустријом и да се уместо тога успостави за уговор о миру са Мађарском прва редакција тог члана каква је била она била у члану 266. првог пројекта. Тиме би и за Краљевину СХС важиле опште одредбе сличне члану 248. уговора о миру са Аустријом које установљавају, да се сва приватноправна потраживања могу обрачунавати преко Канцеларије за ревизију и компензацију а у погледу курса донела би се јаснија одредба; 4. Да се у специјалним одредбама изостави диспозиција слична члану 268. уговора о миру са Аустријом, и да се према одредби сличној члану 251. уговора о миру са Аустријом изврши поништавање приватноправних уговора између мађарских и поданика Краљевине СХС; 5. Да се у диспозицији сличној последњем параграфу члана 266. уговора о миру са Аустријом унесе нова одредба, којом би се фондови заједнички Угарској и Хрватској-Славонији а чија се делатност протезала на читаву територију земаља круне Св. Стефана, поделила између обе јединице, које су сачињавале земље круне Св. Стефана, према законском кључу, према коме су обе јединице учествовале у заједничким издацима.¹⁷⁹

Политичке клаузуле

Анекс Ф

1. Многа су се лица, становници подручја бивше монархије, који ће припасти Краљевини СХС, борила у српској или другим савезничким војскама, а многа су лица, која живе на поменутих подручјима била из политичких разлога затворена, интернирана или евакуисана. Да се од таквих особа отклоне штете, које су произишле због пропуста разних правних и процесуалних рокова у цивилно-

¹⁷⁹ АЈ, 336. ф. 41. Економско – финансијске клаузуле уговора о миру са Угарском, 4-6.

правном погледу, предлаже се да се за њих уврсти члан, који ће бити сличан са чланом 37. уговора о миру са Аустријом.

2. Да би се што брже успоставиле нормалне прилике у судству и у управи подручјима која су припала Краљевини СХС као и у сврху цивилно-правне заштите особа, осуђених по угарским судовима ради политичких чина, предлаже се да се у уговор уврсти члан, који ће бити сличан члану 45. уговора о миру са Аустријом.¹⁸⁰

Драгутин Дучић је 26. новембра 1919. године доставио Николи Пашићу предлоге нових експерата из Војводине, Милоша Бокшана и Миљивоја Шићаревића да би их он поднео политичкој делегацији. По њиховом предлогу Мађарска је била у обавези да Краљевини СХС врати задужбину Саве Текелије и да не смета у слободном располагању епископија, манастира и црквено-школских општина од стране српског православног народно-црквеног сабора и Св. Синода у оквиру законом одређеног делокруга.¹⁸¹

Заступник председника Економско – финансијске и Саобраћајне Секције Драгутин Дучић је 27. новембра 1919. године замолио Николу Пашића да нареди да се у Београд пошаље телеграм у коме се наводи да је делегација предала опширну ноту Врховном савету са свим захтевима за уговор о миру са Мађарском а један од основних захтева у економским клаузулама ове ноте односи се на ликвидацију добра угарских поданика на територији која је припала Краљевини СХС. Тражен је исти начин ликвидације који је усвојен у уговору о миру са Немачком. Поред општих разлога који су у своје време истицани у погледу Аустрије, наведени су и специјални, који се односе на Мађарску и нарочито оправдају ликвидацију имања мађарских поданика на уступљеној територији.¹⁸²

Дучић је Пашићу четири дана касније, 30. децембра 1919. године проследио представку коју му је поднео заступник делегата Војислав Бесаровић. У њој је речено да је према извештају експерта ове секције Миљивоја Шићаревића мађарска влада недавно дозволила држављанима Краљевине СХС да подигну своје депое, који леже код новчаних завода у Мађарској и да их пренесу у земљу.

¹⁸⁰ Исто, 8.

¹⁸¹ АЈ, 336. ф. 41. Питање Текелијанума и других културних установа у Угарској.

¹⁸² АЈ, 336. ф. 41. Економске клаузуле уговора о миру са Угарском.

Њихова вредност је износила неколико стотина милиона круна. Међутим, када су државни изасланици дошли у Будимпешту да подигну депое, тамошњи новчани заводи су им саопштили да мађарски поданици имају својих потраживања код нас и да неће издати депое док се то не среди. То је значило да је та дозвола била фиктивна. Ти депои су од раније били заплењени од стране совјетске владе и сада губе на вредности из дана у дан. Зато се предлаже да се замоли Врховни савет да по овом питању интервенише код угарске владе. Предлаже се и да се о овоме обавести влада у Београду како би преузела реторзионе мере. Једна од њих била би обустава извршења уговора од 2. септембра 1919. године који се односи на снабдевање Угарске животним намирницама из земље.¹⁸³

Након прегледавања финансијских, економских, репарационих и политичких клаузула у пројекту уговора о миру са Мађарском, који је достављен 15. јануара, Економско – финансијска и Саобраћајна Секција је 16. јануара 1920. године поднела извештај првом делегату Николи Пашићу.¹⁸⁴

Финансијске клаузуле

У ноти упућеној Врховном савету 27. новембра 1919. године уједно са анексима А до Ф изнети су посебни предлози са акцентом на Хрватску-Славонију с обзиром на посебни положај који је заузимала у земљама круне Св. Стефана. Ти су се предлози тicali деобе државних дугова и преноса државних добара. У погледу државних дугова предложено је: 1. аутономни дугови Хрватске-Славоније у целини преузима Краљевина СХС, док посебни мађарски дугови остају искључиво на терету Мађарске; 2. од заједничких дугова Краљевина СХС преузима све гажиране дугове, за које јамче објекти у подручју Хрватске-Славоније а негажирани се дугови имају делити према својој нарави на два начина: дугови, који су употребљени за извођење јавних радњи, деле се према томе, на чијој се територији налазе дотичне јавне радње, а остали се дугови деле према порезној снази, узевши као базу порезне снаге Хрватске-Славоније квоту, установљену нагодбама. Поводом деобе јавних добара предложено је буду без наплате пренесена на Краљевину СХС сва јавна добра, која се налазе на подручју Хрватске-Славоније. Та су добра: хрватска добра под хрватском управом,

¹⁸³ АЈ, 336. ф. 41. Наши депозити у Будимпешти.

¹⁸⁴ АЈ, 336. ф. 41. Извештај Економско – финансијске Секције о пројекту уговора о миру са Угарском.

хрватска добра под заједничком управом и заједничка хрватско-угарска добра. Ови предлози нису унети у обзир. Последица тога јесте да ће Краљевина СХС морати да преузме и део мађарских дугова који никада нису теретили Хрватску. Код јавних добара постаје двојбено питање крајишких шума, па се може догодити да ће се за њих платити откупнина, јер ће ово питање решавати Репарациона комисија, која ће га решавати уз најразније упливе. Краљевина СХС ће сем тога платити откупнину за заједничка добра на подручју Хрватске-Славоније из ових разлога: У уговору не долази до израза сувласност Хрватске на свим заједничким добрима на подручју Хрватске и Угарске, која је сувласност била последица посебног финансијског односа између ових земаља. Услед тога ће сва та добра бити третирана као угарска добра, а ствар се ни пред Репарационом комисијом неће моћи исправити јер параграф III члана 191. уговора са Мађарском искључује сваки захтев на јавна добра, која леже изван подручја Краљевине СХС.¹⁸⁵

Економске клаузуле

Предлози економских клаузула тицали су се: 1. Поништавања свих мера које је предузела мађарска влада после примирја, које се тичу права, добара и интереса савезничких поданика и одговорности угарске владе за све штете, које су биле начињене овим добрима, правима и интересима поступком мађарске владе, њених органа и становништва; 2. Задржавања и ликвидације добара, права и интереса мађарских поданика на територији Краљевине СХС, 3. Установе Канцеларије за ревизију и компензацију као и промене диспозиције о курсу, 4. Поништавање приватно-правних уговора, 5. Поделе фондова, заједничких Мађарској и Хрватској-Славонији према нагодбеном кључу. Од ових предлога вођено је рачуна само о предлогу 1 те су у члану 232. пројекта по уговору о миру са Мађарском (одговарајућем члану 249. уговора о миру са Аустријом додане три нове тачке II, III и IV) којим се углавном поништавају све мере мађарских власти после примирја, а које штете добрима, правима и интересима савезничких држава и њихових поданика те се овим последњима даје право на одштету. Остали предлози нису уважени. У овом пројекту члан 250. је остао непромењен какав је био члан 267. уговора о миру са Аустријом. Члан 254. овог пројекта потпуно одговара члан 271. уговора о миру са Аустријом а члан 251. пројекта исти као

¹⁸⁵ Исто, 1-2.

члан 268. поменутог уговора о миру. Важнију разлику овог пројекта од уговора о миру са Аустријом чини члан 249. (одговарајући члан 266. уговора о миру са Аустријом) утолико, уколико су члану 249. додана два нова последња параграфа, тичући се породичних записа. Тако исто је додан у пројекту нови члан (259.), којим се установљује да се одредба секције VIII (специјалне диспозиције) прошири и на односе између бивших аустријских, сада припадника Краљевине СХС, а са друге стране, да се одредбе исте секције уговора о миру са Аустријом прошире и на односе између бивших угарских сада припадника Краљевине СХС са једне стране, и аустријских припадника са друге стране. Овом диспозицијом хтео је редакциони одбор испунити празнину, која је настала услед нетачне и непотпуне редакције члана 263 уговора о миру са Аустријом.¹⁸⁶

Репарационе клаузуле

У погледу репарационих клаузула, у поменутој ноти поновљени су предлози из августа 1919. године да се Краљевини СХС од Мађарске додели изван аванс у стоци и алату, као и предлог у погледу реституције архива, докумената итд. који се односе на пренесене територије Краљевине СХС. Осим тога изнети су и специјални предлози: 1. У погледу одговорности Мађарске за штете нанете бољшевичким режимом, 2. У погледу размене белих новчаница протураних у Прекумурју, 3. У погледу архива, које је дао пренети бивши бан Куен Хедервари у Пешту, 4. На уношење у уговор о миру са Мађарском одредбе сличне члану 196. уговора о миру са Аустријом у погледу предмета уметничких, археолошких, историјских итд. Посебним нотама је тражено да се Краљевини СХС да експлоатација Печујских рудника. Од свих ових предлога уважен је само делимично предлог у погледу Печујских рудника. Одредба у том погледу ушла је као последњи параграф 1 анекса 5 о репарационим клаузулама.¹⁸⁷

Политичке клаузуле

У ноти од 27. новембра 1919. године изнети су предлози: 1. и 2. Да се унесу диспозиције који би ишли у корист Краљевине СХС а сличне онима које су у члановима 37. и 45. уговора о миру са Аустријом унете у корист Италије; 3. У

¹⁸⁶ Исто, 3-4.

¹⁸⁷ Исто, 4-6.

погледу српско-православне цркве (епископија, манастира и црквено-школских општина у Мађарској); 4. У погледу Текелијевог завода.

Ниједан од предлога није уважен. У прилог Италије у пројекту уговора о миру са Мађарском унете су одредбе које одговарају члановима 37. и 45. уговора о миру са Аустријом. Ове су одредбе ушле у пројект као чланови 39 и 40. Уместо предложене диспозиције у погледу српско-православне цркве у Мађарској ушао је у члан 58. пројекта уговора о миру са Мађарском (одговарајућем члану 66. уговора о миру са Аустријом) нови (последњи) параграф, који гарантује верским мањинама иста права као свим осталим припадницима Мађарске, а нарочито им даје право оснивати, управљати и надзирати о свом трошку добротворне црквене или социјалне институције, чиме наравно ни из далека није удовољено захтеву који је поднет. Разлике између уговора о миру са Аустријом и овог пројекта о миру са Мађарском које би требало истакнути, постоје у анексу 4, параграф 3. У репарационим клаузулама даље је битна разлика у 6 параграфу истог анекса. У члану 176. пројекта који одговара члану 192. уговора о миру са Аустријом, уметнут је нови параграф. Диспозиција члана 196 уговора о миру са Аустријом изостала је потпуно у овом пројекту уговора о миру са Угарском.

Клаузуле о воденим путевима

Заступник председника Економско – финансијске и Саобраћајне Секције, експерт Драго Марушич предао је један примерак пројекта уговора о миру са Мађарском експерту Аврамовићу с тиме да у што краћем року поднесе извештај о воденим путевима и железницама.¹⁸⁸

Дана 31. децембра 1919. године Коста Стојановић је Николи Пашићу доставио извештај Економско – финансијске и Саобраћајне Секције који је обухватао период од 8. новембра до 31. децембра 1919. године.¹⁸⁹ Секција се у том периоду бавила следећим питањима: 1. Печујски рудници¹⁹⁰ и 2. Повраћај возног парка – Резултат акције по овом питању је следећи: 1. Обећано је да ће се послати препорука Д'Епереу, Команданту Источне војске да се возни парк ослободи; 2.

¹⁸⁸ Исто, 6.

¹⁸⁹ АЈ, 336. ф. 82. Извештај Економско – финансијске секције нашој влади о уговору о миру са Мађарском и Аустријом.

¹⁹⁰ Видети извештај о раду Економско – финансијске и Саобраћајне Секције од 31. марта 1920. године (стр. 120. и 121.).

Повраћај возног парка, алата и инвентара из железничке радионице у Нишу које су однели Бугари, може бити само по извршеном ратификовању уговора са Бугарском, пошто то другачије није предвиђено примирјем са Бугарском. Савезници ће ургирати код Бугара да то врате али препоручују секцији да и она ступи у преговоре; 3. Рад Секције на саставу финансијских, економских, репарационих и политичких клаузула за предлог уговора о миру са Мађарском; 4. Нота о депозитима грађана Краљевине СХС у Мађарским новчаним заводима; 5. Рад чланова Секције на клаузулама за водене путеве за предлог уговора о миру са Угарском.

Делегација Краљевине СХС је 15. јануара 1920. године (готово у исто време када и Мађарска делегација) примила уговор о миру са Мађарском. Када је у својој ноти од 27. новембра 1919. године поднела своје предлоге Врховном савету у погледу нацрта уговора о миру са Мађарском, делегација је била уверена да ће Врховни савет поклонити ону пажњу коју су заслужили. Међутим, из пројекта уговора о миру са Мађарском види се, да изузев једног делимично уваженог предлога о ниједном није вођено рачуна.

Делегација је била вољна да достави разлоге који би натерали Врховни савет да предлоге садржане у споменутој ноти поново узме у претрес и уважи их. Сматра да је потребно истаћи следеће:

1. Код финансијских клаузула предложене су (с обзиром на посебан јавноправни положај Хрватске-Славоније у држави угарске круне а нарочито нагодбом уређен финансијски положај Хрватске-Славоније) промене у вези са деобом државних дугова и јавних добара у Хрватској-Славонији. Ови предлози нису уважени. Једна од последица овог била би да би према основи уговора Краљевина СХС имала за Хрватску-Славонију да на себе преузме један део угарских дугова, који до сада нису теретили Хрватску-Славонију већ су увек до сада зарачунати на темељу постојећих закона искључиво на терет Мађарске. Поред тога, у мировном уговору са Аустријом и у основи уговора са Мађарском је код деобе државних дугова призната законом установљена квота у погледу доприноса за покриће заједничког дуга. На истом темељу законом установљена квота између Хрватске и Мађарске у основи уговора са Мађарском није призната. Пошто се од Краљевине СХС не може тражити да сноси дугове, којима њена подручја никада нису била

оптерећена као и да се законом односно нагодбом уређени финансијски однос између Аустрије и Мађарске уважава а однос Хрватске-Славоније не уважава, делегација остаје при свом предлогу и моли, да се ти предлози поново узму у претрес и уваже.

2. У својим предлозима делегација је навела да је одредба другог параграфа члана 271. мировног уговора са Аустријом неповредива јер не постоје битне претпоставке те одредбе. Наиме, динар Краљевине Србије односно круна Краљевине СХС нису били котирани у септембру и октобру 1918. године на берзи у Женеви. Стога је делегација молила или да се прихвати њено тумачење те одредбе или да се у уговор о миру са Мађарском унесе одредба „прве основе аустријског мировног уговора“. У основи уговора о миру са Мађарском уврштена је као други параграф члана 254. дословно одредба члана 271. аустријског мировног уговора а нема обавештења да је можда тумачење ове делегације прихваћено.
3. Делегација је у својим нотама од 4. октобра и 11. новембра 1919. године као и додатним помоћним мемоарима и у личним интервенцијама доказала оправданост захтева да се влади Краљевине СХС да експлоатација печујских рудника на 5 година. Мађарска може без штете по своје саобраћајне и индустријске потребе да уступи ове руднике за поменуто време, док би за Краљевину СХС а посебно за њен саобраћај значило катастрофу ако би била лишена експлоатације тих рудника. У ноти од 22. децембра 1919. године делегација је смањила своје захтеве тражећи минимум 60% целокупне продукције печујских рудника. У последњем параграфу 5 анекса пројекта уговора о миру са Мађарском налази се диспозиција о печујским рудницима која не може да задовољи захтеве Краљевине СХС. Тенденција Конференције мира била је готово у свим случајевима, само не у онима који су ишли у прилог Краљевини СХС, да бар донекле успостави равнотежу која је била поремећена посебно у економским односима сломом Аустроугарске монархије. С друге стране све савезне државе које су овим ратом биле директно оштећене а које немају довољно сопственог угља за реконструкцију својих земаља, добиле су уговорима о миру додељене извесне количине угља. Само за Краљевину СХС није ништа дефинитивно одређено иако је Србија три године била под непријатељском окупацијом и сви њени угљени

рудници били су порушени. Делегација се нада, да ће Врховни савет ово питање поново узети у претрес и да ће удовољити захтеву из ноте од 22. децембра 1919. године. Премда се не може мислити на успостављање саобраћаја док се не буде знало са коликом количином угља ће држава располагати.

4. Међу предлозима о Репарационим клаузулама уговора о миру са Мађарском, делегација је предложила да се у тај уговор унесе одредба слична члану 196. уговора о миру са Аустријом у погледу археолошких, уметничких, историјских и сличних предмета. Нема никаквог разлога, да се у том погледу не поступа једнако према Мађарској као према Аустрији. Наравно, познато је да је услед империјалистичког централизма Мађарске све шта год је могло послужити мађарској политици (па и научни и уметнички предмети) било сакупљено у Будимпешти и да је Будимпешта за Мађарску била центар какав је Беч био за Аустрију. Из ових разлога делегација сматра да је неопходно уврстити члан сличан 196. уговора о миру са Аустријом.
5. Међу предлозима о политичким клаузулама делегација је предложила да се Мађарска обавезе да на свом подручју неће ометати извршење одлука Српског православног црквеног Сабора и Светог Синода, изданих у законом одређеном делокругу. Тај предлог је био стављен, да би се избегла могућност да Мађарска спречава делатност ових црквених области. Установе о правима мањина не дају у том правцу никакве гаранције да ће Мађарска поштовати стечена права поменутих црквених власти. С друге стране, није неоправдано, ако се тражи, да се овим мировним уговором црквеним властима зајамчи правни положај који им је био гарантован законима кроз векове.¹⁹¹

Прегледајући пројекат услова мира са Мађарском експерти Драгољуб Јоксимовић и Ранислав Аврамовић су констатовали (19. јануар 1920. године) да део XII садржи исте одредбе које су усвојене у уговору са Аустријом а који је ступио на снагу. Пријемом уговора са Аустријом примљене су и одредбе уговора са Угарском. Нове одредбе које се тичу Краљевине СХС су: 1. Члан 289. односи се на Ђердап. Привременог је карактера и предвиђа да Интернационална Дунавска комисија за израду статута о Дунаву донесе коначну одредбу и о

¹⁹¹ АЈ, 336. ф. 82. Угарска добра и њихова ликвидација на нашој територији.

Ђердапу. Делегација је пристала на ову одредбу и она ће се примити као привремена; 2. Члан 303. којим се дају олакшице у железничком саобраћају у вароши и срезу Гола. Остало је нерешено питање о каналима и хидротехничким објектима у Банату и Бачкој изложено у ноти Врховном савету од 1. децембра 1919. године, као допуна члана 293. уговора са Мађарском. Енглески делегат генерал Менс је тим поводом усвојио гледиште делегације и дао пројекат одредбе која би је могла задовољити. Пошто је решење овога питања одложено до одговора Мађарима на њихове противпредлоге на услове мира, Јоксимовић и Аврамовић налазе да је сада тренутак да политичка делегација донесе одлуку о истом питању. Из усмених разговора са генералом Менсом произилази да он очекује одговор делегације Краљевине СХС на пројекат његовог предлога о каналима. Сматрају да је потребно споразумети се генералом Менсом пре него што изнесе „последња редакција“ о овом питању.¹⁹²

Драго Марушич је 25. јануара 1920. године поднео извештај Николи Пашићу где је навео да су претходног дана, 24. јануара експерти Спевец и Костренчић срели Сержана, бившег државног подсекретара у министарству финансија. Он их је питао како стоје финансијски захтеви за мир са Мађарском и поново нагласио да их сматра оправданим. Рекао је и да се догодила грешка јер је Комитет за израду нацрта своје предлоге доставио Врховном савету а не финансијској секцији, која би га свакако упозорила на нетачности датог мишљења. Он је сматрао да би требало да предложимо господину Фромажеу нека Комитет за израду нацрта саслуша господина Шејсона, генералног секретара финансијске секције, који је упућен у целу ствар.¹⁹³ Спевец је 16. марта 1920. године разговарао са Шејсоном а акценат је био на питањима деобе дугова и преноса јавних добара на Краљевину СХС са Хрватске и Славоније. Шејсон му је саопштио да је Финансијска комисија расправљала о овим питањима и закључила да Врховном савету поднесе следеће предлоге:

1. Дугови – У члану 186. уврстиће се Анекс по коме ће Репарациона комисија моћи, уколико ће то сматрати оправданим у вези негажираних дугова узети у обзир финансијске уговоре, који су постојали у погледу тих дугова.

¹⁹² АЈ, 336. ф. 83. Примедбе наших експерата на пројекат уговора о миру са Угарском.

¹⁹³ АЈ, 336. ф. 41. Наши економски захтеви у уговору о миру са Угарском.

2. Добра и имовина – Врховни савет би делегацији упутио писмо по коме нема разлога било шта мењати у члану 191. а највише због: Добра која су била хрватска својина и налазила се под аутономном хрватском или заједничком управом, спадала би под тачку 1. тог члана као провинцијална добра, пошто је Врховни савет изјавио, да Хрватска-Славонија није била држава, па би према томе Репарациона комисија имала да одлучи о евентуалном преносу без наплате. Исто тако, Репарациона комисија може одлучити и о такозваним заједничким добрима на основу параграфа II члана 191. па да за то и у том погледу није потребна посебна установа у уговору.¹⁹⁴

У извештају о раду Секције који је достављен Кости Стојановићу 27. јануара 1920. године и обухватао период од 15. до 27. јануара 1920. године било је речи о уговору са Мађарском.¹⁹⁵

Пројекат уговора о миру са Мађарском је од стране делегације достављен 15. јануара. Након прегледања сва три текста тог пројекта, Секција је поднела свој извештај. На седници политичке делегације 17. јануара на којој је претресан дошло се до закључка да се понове само неки од предлога: 1. Предлози о финансијским клаузулама; 2. Предлог на уношење јасније одредбе о правцу по којем ће се платити приватно-правни дугови; 3. Предлог да се у уговор унесе одредба слична члану 196. уговора о миру са Аустријом; 4. Предлог о Српско православним црквено-школским општинама које остају под Мађарском; 5. Предлози у погледу Печујских рудника. Према таквом решењу политичке делегације Секција је саставила нацрт ноте за Врховни савет и поднела га писмом 18. јануара првом делегату Николи Пашићу. С обзиром на то да су изасланици Краљевске Владе за време свог боравка у Паризу интервенисали у погледу задржавања и ликвидације мађарских добара која се налазе на територији Краљевине СХС, секција је сматрала да треба да скрене пажњу политичкој делегацији на ту акцију Изасланика Краљевске Владе, да политичка делегација може предузети потребне кораке. Секција је 25. јануара, извештавајући делегацију о разговору који су имали чланови секције Костренчић и Спевец са Сержаном,

¹⁹⁴ АЈ, 336. ф. 41. Финансијске клаузуле уговора о миру са Угарском.

¹⁹⁵ АЈ, 336. ф. 83. Извештаји о раду Економско – финансијске и Саобраћајне Секције.

искористила прилику и поново писмено упозорила исту на преку потребу личних интервенција.¹⁹⁶

Драго Марушич, заступник председника Економско – финансијске и Саобраћајне Секције је преко Општег Секретаријата 4. марта 1920. године послао депешу председнику владе Стојану Протићу. У њој га је известио да Конференција мира није усвојила захтев делегације у нотама од 27. новембра и 12. децембра 1919. године који се тичао ликвидације мађарске имовине на територији Краљевине СХС. Она је упозорила да у погледу уговора о миру са Аустријом и Мађарском Репарациона комисија може ликвидирати права и интересе аустријских и мађарских држављана који су ангажовани у предузећима општег интереса као и у свим концесијама у новим крајевима Краљевине СХС. Конференција констатује да нема сметње да Краљевина СХС на основу свог сувереног права потпуно слободно уреди питање неутуђиве имовине али под условом, да то уређење не буде прикривена конфискација тих добара.¹⁹⁷

У извештају о раду Економско – финансијске и Саобраћајне Секције који је 31. марта 1920. године Влади у Београду поднео Коста Стојановић помиње се и уговор са Мађарском.¹⁹⁸ Конференција мира је 15. јануара 1920. године предала Мађарској делегацији дефинитиван предлог уговора о миру. У прошлом извештају секција је пренела Влади које је предлоге делегација изнела у погледу репарационих, економских, политичких и саобраћајних клаузула уколико оне обухватају питања економске природе. Дефинитиван предлог уговора о миру са Мађарском није водио рачуна о предлозима Секције. Она је о томе поднела делегацији свој извештај и замолила је за одлуку, да ли и које од неуважених захтева да понови. На седници од 17. јануара, којој су присуствовали чланови Секције, донета је одлука да се понове само ови предлози који се односе: 1. На финансијске клаузуле у погледу Хрватске-Славоније с обзиром на њен посебан државно-правни положај у оквиру бивших земаља круне Св Стефана; 2. На јасну ситуацију одредбе другог параграфа члана сличном члану 271. уговора о миру са Аустријом, који говори о течају по коме се имају гласити међусобна

¹⁹⁶ Исто, 1-2.

¹⁹⁷ АЈ, 336. ф. 41. Ликвидација мађарских добара.

¹⁹⁸ АЈ, 336. ф. 78. Извештаји о раду Економско – финансијске Секције.

приватноправна потраживања између мађарских и поданика Краљевине СХС; 3. На минимуму захтева о експлоатацији печујских рудника; 4. На уношење у уговор о миру са Мађарском одредбе сличне члану 196. уговора о миру са Аустријом у погледу археолошких и других предмета; 5. На признање од стране Мађарске стечена права српско-православног Црквеног сабора и Св. Синода у погледу црквеношколских општина, манастира итд. који остају под Мађарском.¹⁹⁹

Ликвидација добара у Мађарској

За време свог боравка у Паризу у децембру 1919. године и у првој половини јануара 1920. године, изасланици Краљевске Владе Коста Стојановић, Милорад Драшковић и Драгутин Протић, повели су акцију у погледу ликвидације добара мађарских поданика у новим крајевима Краљевине СХС које су биле саставни део земаља круне Св. Стефана. Ова акција је имала за циљ да се у уговор о миру са Угарском унесе одредба која ће регулисати начин ликвидације исто као уговор о миру с Немачком. Акција је наишла на велике тешкоће. Резултат поновних писмених и усмених захтева био је тај да је обећано да савезници неће чинити сметње, ако Краљевина СХС буде ликвидирала добра извесних категорија (добра „мртве руке“ и концесинирана индустријска предузећа). После дужег времена, на поновне интервенције ове секције, Врховни савет је 1. марта 1920. године послао писмо. У њему се наводи да је Врховни савет пренео на Репарациону комисију, да у крајњој инстанцији решава питања о ликвидацији добара поменутих категорија. О овоме је био обавештен Матеја Бошковић, делегат Краљевине СХС у Репарационој комисији.²⁰⁰

Печујски рудници

У прошлом извештају ове Секције напоменуто је, да је приликом преговора изасланика Краљевске Владе са Моклером и Лушером по питању аванса Краљевини СХС на седници 20. децембра 1919. године, Лушер повољно примио к знању да Стална Репарациона комисија овлашћује Краљевину СХС у експлоатацији печујских рудника под контролом савезника. Међутим, у дефинитивном предлогу уговора о миру с Мађарском није усвојен предлог Секције у ноти од 22. децембра 1919. године. Због тога је секција прво у својим

¹⁹⁹ Исто, 1-2.

²⁰⁰ Исто, 5-6.

примедбама на дефинитиван предлог уговора о миру са Мађарском, а и у одговору на мађарске контрапропозиције енергично захтевала да се усвоји предлог од 22. децембра 1919. године који је означила као минимум захтева делегације у овом питању. Писмом од 23. марта 1920. године Генерални Секретаријат Конференције мира тражио је делегацији Краљевине СХС податке о производњи угља у печујским рудницима 1913. године и о количинама угља које су добиле железнице и приватна лица и предузећа на садашњој територији Краљевине СХС и на садашњој територији Мађарске. Пошто Секција није имала при руци податке о количинама угља, замолила је депешом Краљевску Владу, да јој што пре пошаље те податке. У исто време она се обратила преко војног изасланика у Паризу шифром на Команданте места у Печују, Загребу и Суботици да прикупе те податке од дирекције рудника у Печују, односно од железничких дирекција у Загребу и Суботици. На ургирање Главног Секретаријата Конференције мира за што хитнији одговор на горња питања секција је нотом од 27. марта 1920. године дала тражене податке, задржавајући право, да их допуни чим добије тражени одговор. У исто време по споразуму са делегатима Андријом Радовићем и Отокарком Рибаржом, секција је наредила нарочиту ноту као допуну претходним нотама по овом питању и 30. марта 1920. године је упутила Врховном савету.²⁰¹

Питање заступништва Краљевине СХС у међусавезничкој комисији у Моравској Острави

У међусавезничкој Комисији за поделу угља у Моравској Острави и данас Краљевина СХС нема заступника, иако су тамо заступљени Чеси и Словаци. С тога је по захтеву Министарства иностраних послова секција саставила нацрт ноте Врховном савету.²⁰²

Питање о Јужној Железници

Услед критичног стања у коме се налазе Јужне Железнице, а да би се избегао могући стечај, у Париз су дошли делегати управног одбора Јужне Железнице у Бечу да преговарају са представницима држава, преко чијих територија прелази ова железница (Аустрија, Мађарска, Италија, Краљевина

²⁰¹ Исто, 6-8.

²⁰² Исто, 10.

СХС) као и са заступницима приоритетних облигација, који су већином Французи, и са француском владом, која је услед тога заинтересована у овом питању. Циљ преговора је био да се склопи аранжман, према коме би државе преко којих пролази Јужна Железница давале извесне субвенције док се не приступи дефинитивном уређењу овог питања у смислу члана 320. уговора о миру са Аустријом. Преговоре у име Краљевине СХС водио је делегат министра саобраћаја Ранислав Аврамовић. Али, како су питања о којим се расправљало нису била само чисто техничке, већ и економске и финансијске природе, делегација је тражила од Секције да и она изнесе своје мишљење по овом предмету, да би о томе известила Краљевску Владу.²⁰³

6.10. Печујски рудници

Председник Економско – финансијске и Саобраћајне Секције Коста Стојановић је 23. септембра 1919. године Миленку Веснићу, заступнику првог делегата пренео депешу министра саобраћаја. У њој је речено да се настоји у добијању експлоатације Печујских рудника на 5 година после потписивања мира са Мађарском. Скреће се пажња надлежнима да сви рудници у Краљевини СХС дају 800 вагона дневно а од тога 300 долази из трифаљског рудника у Словенији. Међутим трифаљски угаљ се може употребити за локомотиве само у мешавини са печујским. Секција нема могућности да се обрати Врховном савету који је једини компетентан да решава ово питање те моли да политичка делегација Краљевине СХС предузме кораке и издејствује експлоатацију Печујских рудника према тражењу министра саобраћаја.²⁰⁴

Међутим, у писму министра финансија од 20. септембра 1919. године се наводи да није ни тражено право на експлоатацију Печујског рудника, првенствено због слабих шанси за успех али је напоменуто да би ипак требало покушати не би ли се добило то право.²⁰⁵

Министарство иностраних послова је 20. септембра 1919. године делегацији доставило препис писма министра саобраћаја по предмету експлоатације Печујских рудника. Он је министра иностраних послова поново

²⁰³ Исто, 10-11.

²⁰⁴ АЈ, 336. ф. 41. Тражимо експлоатацију рудника у Печују.

²⁰⁵ Исто.

замолио да делегацији изда налог у тражењу експлоатације Печујских рудника на 5 година од дана потписа уговора са Мађарском. Ово уступање треба да буде независно од решења питања коме ће они на крају припасти. Два су разлога да је експлоатација неопходна: 1. Док се у пуној мери не оспособе рудници у земљи које је непријатељ при повлачењу уништио; 2. Трифаљски угаљ из рудника у Словенији се сам не може употребити за ложење локомотива, већ га железнице користе у мешавини са Печујским угљем. Одузети Печујски угаљ, значило би одузети могућност да се искористи и трифаљски угаљ, а то би даље довело до слома железнице.²⁰⁶

Општи Секретаријат делегације за мир доставио је Председнику Економско – финансијске и Саобраћајне Секције Кости Стојановићу акт Министарства иностраних послова од 14. октобра 1919. године у коме министар саобраћаја поново захтева да се поред ноте коју је делегација упутила 4. октобра 1919. године Врховном Свету односно експлоатације Печујских рудника, предузму и „лични енергични кораци“ како би се спречило одузимање тих рудника. Тим поводом али и поводом комуника у париским листовима, да су и неке друге делегације по истој ствари поднеле своје представке Врховном савету које је он већ упутио надлежној Економској комисији, Стојановић је Пашићу скренуо пажњу на то да би по овој ствари требало неодложно интервенисати и код чланова Врховног савета и код чланова Економске комисије, којој је та нота упућена.²⁰⁷

Дана 8. новембра 1919. године делегација Краљевине СХС се поново обратила Врховном савету (након ноте од 4. октобра 1919. године) са истим питањем али и изнела нове разлоге, који у пракси потврђују оправданост тражења.²⁰⁸

1. Неоспорно је, да су потребе Краљевине СХС у угљу веће него 1913. године, пре свега због територија које сада чине нову државу, поготово услед неопходне обнове Србије, која је била потпуно уништена. С друге стране, продукција угља у истим територијама је далеко мања него што је била 1913. године, због непријатељског разарања рудника.

²⁰⁶ АЈ, 336. ф. 41. Печујски рудници.

²⁰⁷ Исто.

²⁰⁸ АЈ, 336. ф. 41. Нота о експлоатацији рудника у Печују.

2. Уговорима о миру са Немачком и Аустријом на рачун репарација није добијена ни најмања количина угља, а уговором о миру са Бугарском количина од 50.000 тона годишње била би недовољна. Преостаје једино да се тражи да се у уговору са Мађарском узму у обзир и потребе и право Краљевине СХС на репарације. Наглашава се да Мађарска може да без великих тешкоћа задовољи најпрече потребе Краљевине СХС.
3. На крају ће бити наведени разлози који доказују да се потреба Краљевине СХС у угљу не би могла обезбедити тиме, што би се уговором о миру са Мађарском осигурао континуитет угља, мада би тај контингент одговарао и квантитету и квалитету продукције печујских рудника, каква је била 1913. године. Разлози су следећи: Печујски угаљ због свог квалитета и квантитета је неопходан за редовно одржавање саобраћаја у земљи, и ако се не жели дискредитација читавог система саобраћаја, не сме се допустити могућност да се остане без тог угља. Од такве могућности Краљевину СХС не би могла обезбедити ни најпријатељскија влада, јер свака влада мора да рачуна са својим унутрашњим приликама. У случају застоја рада у рудницима не може употребити, у интересу стране државе она средства, која може и мора употребити она влада која врши експлоатацију да би подмирила своје потребе. Из тога несумњиво произилази да би експлоатација Печујских рудника од стране Мађарске владе за рачун Краљевине СХС наишла врло често на сметње које она не би могла отклонити, ни поред добре воље. Будућност ће показати колико се може рачунати на ту добру вољу мађарске владе. Међутим, може се тврдити (с обзиром на чињеницу да Мађарска располаже са већим богатством и у аграрним и у индустријским производима него Краљевина СХС а с обзиром и на привредну утакмицу која је постојала и која ће постојати између две државе) да неће моћи да се рачуна на њену добру вољу с таквом сигурношћу с каквом би се желело, и неће моћи да је присили да испуни своје обавезе, а да се и не помиње и несређено стање у Мађарској које је настало услед болшевичког режима. Секција се нада да је доказала оправданост свог захтева и понављаа своју молбу, да се у уговор о миру са Угарском о одељку за репарације, унесе текст који је предложила у својој првој ноти од 4. октобра.²⁰⁹

²⁰⁹ Исто, 1-2, 5-6.

Драгутин Дучић, заступник председника Економско – финансијске и Саобраћајне Секције је у телеграму министру саобраћаја Милораду Драшковићу од 18. новембра 1919. године јавио да су у разговорима између делегата са савезничким експертима по питању експлоатације Печујских рудника енглески експерти истакли да би Мађарска без Печујских рудника остала без каменог угља и да би имала само угаљ лошијег квалитета. Пошто секција има само незваничне податке и то једино о квантитету угља у Мађарској, најхитније су јој потребни подаци о томе да ли у данашњој Мађарској поред Печујског каменог угља има још каменог угља, у којим местима и у којим количинама.²¹⁰ Дучић је у другом телеграму Драшковићу од 20. новембра 1919. године тражио да им се што пре саопште подаци да ли су у рудницима у Барањи, чија је производња пре рата износила педесет осам хиљада тона месечно садржани и други угљени рудници поред Печујских. Ако то није случај, онда да ли и поред директних ратних последица има и неких других разлога за смањење производње угља у Барањи на 19 хиљада тона месечно, односно на трећину предратне производње.²¹¹ Драшковићев одговор је уследио веома брзо. Телеграм из Београда послат је 22. а у Париз је стигао два дана касније, 24. новембра. У њему се каже да Мађарска има прву врсту мрког угља, са калоричном моћи од 5.800 (која је веома близу каменог угља). Таквим угљем само два њена рудника, у Татабањи и Шалготаријану достижу производњу око 500 вагона дневно, не рачунајући остале руднике слабије калоричне моћи. С друге стране мрки угаљ у Краљевини СХС има у просеку 4.500 калорија. У земљи нема рудника каменог угља, јер оно мало што се добија, 10 – 15 вагона дневно, не треба озбиљно ни рачунати. Мађарима је Печуј много мање потребан него Краљевини СХС. Када се у септембру састала Међународна Комисија у Моравској Острави а поводом поделе угља у Европи у којој су учествовали Немци, Чеси, Пољаци, Аустријанци и Италијани, Мађари који су били присутни, изјавили су да им угаљ не треба. Имају га довољно и без Печујског рудника, који је тада као и сада у експлоатацији Краљевине СХС. Међутим, камени угаљ у Печују није најбољи, пошто му је калорична моћ око 7.000 калорија у комаду кога има 5%. Мађарска ће и поред Печуја стајати са угљем боље него Краљевина СХС.²¹² Дана 25. новембра 1919. године стигла су

²¹⁰ АЈ, 336. ф. 41. Камени угаљ у Печују.

²¹¹ АЈ, 336. ф. 41. Производња у рудницима угља у Печују.

²¹² АЈ, 336. ф. 41. Камени угаљ у рудницима у Печују.

још два Драшковићева телеграма. У првом је јављено да је производња угља у Барањи смањена поред ратних прилика али и због тога што је у Печујском пределу било 9 окана од којих су 2 исцрпљена и на њима се више не ради док су од осталих 7 окана, 4 на територији Краљевине СХС а 3 на мађарској. Од та 3 окна, 1 је у угарским рукама а 2 у приватним рукама. Сва 3 окна везана су државним железницама.²¹³ У другом телеграму је објашњено да евакуација Печујске области представља скоро потпуни престанак експлоатације рудника. Немогућност снабдевања угљем из Печуја значи обуставу свих возова у Бачкој, Банату и Барањи и смањивање саобраћаја на прузи Љубљана – Загреб – Београд, која је сада постала међународна. Како разлози унутрашњег тако и међународног саобраћаја у Краљевини СХС налажу да се Печујски рудници нипошто и ни под којим условима не евакуишу, јер одузимањем Печујских рудника није погоршан само унутрашњи саобраћај већ и међународни. Ако до тога дође, прво ће се обустављати међународни а онда унутрашњи возови.²¹⁴

Кости Стојановићу је у име Репарационе секције поднет нацрт ноте коју је делегација упутила Врховном савету Конференције мира према тражењу министра саобраћаја од 15. септембра 1919. године са молбом да овај нацрт спроведе политичкој делегацији. Нота садржи и текст који би требао да буде унесен у уговор о миру са Мађарском.

Делегација је известила Стојановића да према једногласном мишљењу Секције, има врло мало изгледа, да би се могла постићи експлоатација Печујских рудника, како је тражено у овој ноти. Прво, Мађарска оскудева у угљу јер се већина њених рудника налази у Трансилванији, која ће уговором о миру припасти Румунији а друго, у последње време се у печујским рудницима ангажовао скоро искључиво енглески капитал па ће Енглези хтети да експлоатишу ове руднике за свој рачун. Ако се не би добили Печујски рудници, није искључено да би Врховни савет пристао на то, да се од Мађарске на рачун репарација добије извесна количина угља истог квалитета какав је Печујски за време од 5 и више година. Овим компромисом би се постигло, да се бар донекле очувају интереси државе и да се у првом реду омогући нормално функционисање железнице. У ту сврху је, према мишљењу ове секције потребна лична интервенција Опумоћених

²¹³ АЈ, 336. ф. 41. Производња угља у Барањи.

²¹⁴ АЈ, 336. ф. 41. Печујски рудник.

делегата приликом предаје приложене ноте, како би се на тај начин могли довести у склад интереси које имају савезници (нарочито Енглези), на Печујским рудницима и интереси државе на одржавању железничког саобраћаја, индустрије итд.²¹⁵

У ноти делегације од 22. децембра 1919. године изнети су минимални захтеви у погледу Печујских рудника:

1. Печујски рудници служили су пре рата и за време рата искључиво за потребе железница Хрватске-Славоније, Барање, Баната и Бачке, дакле крајева који ће уговором о миру припасти Краљевини СХС. Везу која је постојала између железнице на територији Краљевине СХС и печујских рудника треба сачувати јер ће у супротном доћи до поремећаја саобраћаја у Краљевини СХС.
2. Делегација је на основу најновијих статистичких података о становништву Печујског округа тражила да се уступи Краљевини СХС. Ово би било најједноставније и према етнографском саставу ове територије, и најправедније решење питања, које је не само у политичком, него и у економском погледу од огромне важности за државу. Али иако Конференција мира није усвојила захтев делегације, Печујски рудници ће бити 40-50 километара удаљени од границе са Краљевином СХС и везани железницом Печуј – Осијек, тако да транспорт угља не би имао никакве потешкоће. Треба имати на уму да Славонија, Барања, Бачка и Банат не производе угаљ а Хрватска незнатне количине лигнита, који је за железнички саобраћај неупотребљив. Угаљ (лигнит) који производи Словенија и Босна је не само врло удаљен, него је и по квантитету и квалитету недовољан и за железнице се може употребити само помешан са Печујским антрацитом.
3. Делегација је у ноти од 11. новембра 1919. године изнела став да ће Мађарској остати довољно доброг угља, који се може употребити и за железнице и за индустријска предузећа.
4. Наглашава се да би једино управа од стране органа Краљевине СХС могла осигурати рационално и редовно добијање угља из Печујских рудника. Мађарска

²¹⁵ АЈ, 336. ф. 41. Подаци наших експерата у вези нашег захтева за експлоатацију рудника у Печују.

не само да не би могла гарантовати сталну продукцију Печујског угља (због својих несређених радничких прилика), већ не би имала интереса у томе да експлоатише те руднике за туђи рачун и у туђу корист. Страхује се да би могла да на кратко време обуставити испоруку угља из печујских рудника и онемогућити сваки железнички саобраћај у земљи.

5. Ако се упореди дужина железничких пруга Краљевине СХС и Мађарске, ако се узму у обзир одлични путеви, канали и пловне реке којима Мађарска располаже а Краљевина СХС оскудева, површина, број становништва и економски задаци обе државе и на крају важност Краљевине СХС за међународни превоз, делегација се нада да ће одлука у погледу Печујских рудника ићи у њену корист.²¹⁶

Својом нотом од 31. марта 1920. године делегација Краљевине СХС обратила се Врховном савету Конференције мира са молбом да се Краљевини СХС призна право да има свог заступника у Међусавезничкој комисији за поделу угља у Моравској Острави.²¹⁷

Делегација је већ у својим ранијим нотама по предмету Печујских рудника, повраћаја возног парка од стране Бугара и Мађара као и по питању међусавезничке комисије за поделу угља у Моравској Острави детаљно образложила катастрофално стање саобраћаја у држави. У овим нотама је утврђена чињеница да је главни разлог свих потешкоћа у саобраћају недостатак угља. Угаљ, који се налази у Краљевини СХС укључујући и угаљ из Печујских рудника, који се још увек експлоатишу, једва је довољан да се главне пруге бар донекле могу одржавати. Међутим већина индустријских предузећа обуставила је рад услед несташице угља, промет на железницама смањен је на минимум тако да је с једне стране Краљевини СХС готово онемогућено да увози материјале који су потребни за обнову земље, за рационално експлоатисање рудника, за отварање нових рудника, за грађење порушених кућа и других зграда, за рационално обрађивање и експлоатисање поља, ливада и шума, за оправку вагона и локомотива итд. а са друге стране материје посебно намирнице (дрво и др.) не могу се извозити већ се кваре. Путеви се налазе у ужасном стању и не могу се поправити, пошто нема потребног алата а они се не могу добити због

²¹⁶ АЈ, 336. ф. 41. Печујски рудници.

²¹⁷ АЈ, 336. ф. 83. Питање снабдевања угљем.

саобраћајних прилика. Резултат свега тога је то да се Краљевина СХС налази у најгорој финансијској ситуацији од свих савезничких земаља. Ово критично стање траје већ годину и по дана. Иако су се Краљевска Влада и делегација у више махова обратили Врховном савету и Међусавезничкој комисији за поделу угља у Моравској Острави, како би се донекле олакшао тежак положај у коме се налази Краљевина СХС, све представке су до данас остале без резултата. Положај, који је тиме створен утолико је гори пошто држава још увек нема ни пристаништа ни лађа, да би морским путем могла ступити у трговачке односе са савезницима. Штета која се наноси Краљевини СХС је огромна. Две жетве, из 1918. и 1919. године су биле само делимично извезене а остатак се квари и то у време, када је оскудица у намирницама највећа. Ни у 1919. и 1920. години поља нису могла бити обрађена у толикој мери нити тако интензивно, како би се то могло учинити када би био омогућен увоз потребних алата. Са реконструкцијом Србије и Црне Горе се није могло почети. Штета коју има држава услед неповољних саобраћајних прилика, не одржава се само на њој. Наиме, може се рећи да је у интересу савезничких држава, да се омогући извоз намирница из Краљевине СХС, дрва али и других материја, којима она располаже а којима Савезничке државе оскудевају и увоз фабрика које су јој неопходни за реконструкцију и економску обнову.

Делегација је сматрала да је овиме довољно образложила потребу да се што пре поправе саобраћајне прилике у држави а то се може постићи само ако јој се на располагање стави довољна количина угља. Према статистичким подацима Европске комисије за угаљ, увоз угља у земље које данас сачињавају Краљевину СХС 1913. године износио је просечно 103.910 тона месечно а извоз само 17.000 тона лигнита месечно. То значи да је мањак износио просечно 86.910 тона. Према истим подацима месечна продукција угља у земљама које сачињавају нашу државу је 1913. године износила просечно 292.720 тона, док је 1919. године спала на 208.100 тона. Према томе мањак је износио просечно 84.620 тона месечно. Из тога произилази да садашњи месечни дефицит износи 171.530 тона, чак и онда када би се узело да потребе, упркос реконструкцији не превазилазе потребе из 1913. године. Што се тиче испоруке угља из моравско-шлезејског басена, делегација је напоменула да је Међусавезничка комисија за поделу угља у Моравској Острави на основу података у којима није учествовала и који не одговарају фактичком стању, у септембру 1919. године одредила да се Краљевини

СХС месечно испоручује 12.000 тона. Међутим, чак ни та количина (која је недовољна) није стигла. Само је у септембру 1919. године добијено обећаних 12.000 тона што већ није био случај у октобру (3875 тона), новембру (1651 тона) и децембру (961 тона) исте године. Делегација је апеловала на Конференцију мира да нареди Међусавезничкој комисији у Моравској Острави да железницама у држави испоручује 20.000 тона месечно све дотле, док се не донесе коначна одлука колика се количина угља и кокса месечно издаје за „прометне потребе“.²¹⁸

Николи Пашићу је 15. маја 1920. године достављен извештај Економско – финансијске и Саобраћајне Секције у погледу репарационих, финансијских и економских клаузула у дефинитивном пројекту уговора о миру са Мађарском. Секција је прегледала текст дефинитивног пројекта уговора о миру са Мађарском и нашла је да је једино уважен предлог који се тицао уметничких предмета и ушла је диспозиција у уговор о миру као параграф 2, 3 и 4 члана 177. Вођено је рачуна о предлозима у погледу Хрватске-Славоније али ће о њима решавати Репарациона комисија. Остали захтеви нису дошли до изражаја у дефинитивном пројекту уговора о миру са Мађарском. Секцији није познато да ли је још увек могуће изнети предлоге на измену овог пројекта али мора нагласити да је питање печујских рудника поново било претресано после доставе првог пројекта уговора о миру са Мађарском. То се види из тога да је Конференција мира од делегације тражила податке о продукцији и подели печујског угља за 1913. годину. Пошто је питање експлоатације Печујских рудника за Краљевину СХС једно од најважнијих, Секција је сматрала да се овај предлог мора поновити.²¹⁹

6.11. Бугарска

Најважнија Економско – финансијска питања у уговору о миру са Бугарском поред репарација тицала су се повраћаја депозита у Бугарској народној банци, локомотива и вагона и испоруке угља.

Коста Стојановић, председник Економско – финансијске и саобраћајне секције је 13. јуна 1919. године био заједно са Велимиром Бајкићем и Драгутином Протићем у Репарационој комисији а поводом уговора о миру са Бугарском. Поред њих позвани су само представници Грчке и Румуније. Од њих и Грка је у

²¹⁸ Исто, 1-4.

²¹⁹ АЈ, 336. ф. 83. Питање експлоатације Печујских рудника угља.

Репарационој комисији тражено обавештење о капацитету плаћања Бугарске. Држећи се својих ранијих али и Грчког мемоара о томе, бранили су тезу да је Бугарска у стању да плати 5 милијарди франака, колико је најмање узела од три државе (Краљевине СХС, Грчке и Румуније). Овом приликом Жуасе, француски експерт у Репарационој комисији показао им је чланове, који говоре о сталној Репарационој комисији како је она предвиђена по дефинитивном пројекту уговора о миру са Аустријом. Они нису знали када ће овај део уговора бити предат Комисији, да ли ће им се саопштити или не. Сем горња два члана нису знали шта тај уговор даље садржи али оно што су сазнали из та два члана садржи велики губитак по интерес Краљевине СХС. По уговору са Немачком, Белгија и Краљевина СХС су од малих држава добили право на представништво у сталној Репарационој комисији. Овај члан је био преписан у првобитни текст пројекта уговора са Аустријом који је представницима Краљевине СХС био саопштен 26. маја 1919. године. Румунија и Грчка су на седници истог дана тражили да им се обезбеди једно место у сталној Репарационој комисији, која би се бавила питањима која се тичу њихових интереса. Позивали су се на обезбеђено право Србије на шта је Лушер изјавио да све државе не могу бити заступљене у тој Комисији, јер сем Белгије и Србије ниједна друга држава није била уз савезнике од почетка до краја рата. По новој редакцији све велике силе са Белгијом имају по једног представника у сталној Репарационој комисији док пет држава (Србија, Румунија, Пољска, Чехословачка и Грчка) имају право да изаберу само једног члана за сталну Репарациону комисију чији мандат траје годину дана. Да би се колико толико изашло у сусрет овим државама уведена је једна секција која иде уз сталну Репарациону комисију у коју и свака од ових пет малих држава има право на једног представника. Из искуства које су представници Краљевине СХС стекли у последњих три месеца а тиче се Репарационе комисије (да зове мале државе на саслушање једном месечно па им саопшти или не саопшти већ завршене послове), може се унапред предвидети да је рад у горњој Секцији поред сталне Репарационе комисије раван нули. За Пољску, Чехословачку али и за Румунију и Грчку то могу бити неке накнаде да буду у њеној Секцији (кад нису у сталној Репарационој комисији) јер Чехословачка и Пољска немају никакво право накнаде ратних штета. Чак штавише, оне се осуђују на плаћање накнаде ратних савезничких штета а Грчка и Румунија које су бирале кад ће ући у рат и прилично искористиле време док нису биле у рату, могу бити сасвим задовољне, да не буду ни у једној

ни у другој Комисији. Краљевина СХС, чија се тек питања по репарационим потраживањима имају да решавају у сталној Репарационој комисији, кад је из ње избачена, нема могућности, ни да учини протест против неправедних одлука ове комисије.²²⁰

У акту који је доставио председник Економско – финансијске и Саобраћајне Секције Коста Стојановић, од првог делегата Николе Пашића је тражено да се заједно са осталим пуномоћним делегатима ангажује не би ли се Секцији у Комисијама које припремају Економско – финансијске клаузуле у уговору са Бугарском осигурало једно место са истим правима који имају заступници Великих сила. После последње седнице, одржане 13. јуна 1919. године и која је „рђаво руковођена“ од њеног председника, Стојановић је био уверен да без сталног учешћа у комисији нема могућности да траже дискусију и да исправе евентуалне грешке Савезника на штету њихових ревандикација према Бугарској. Њихова очекивања да пројекат уговора о миру са Бугарском који су они предложили, буде база тог уговора и да се већина одредба из њега (ако се он неће усвојити у целини) задрже су сасвим нереална. Разлог је тај да Репарациона комисија не мења свој метод рада и он је исти какав је био при склапању уговора с Немачком и Аустријом. Једини пут посредним начинима и методима преко оних који су надлежни да склопе уговор са Бугарском јесте да опуномоћени делегати и усменим и писменим радњама учине све што је могуће да њихови интереси буду обезбеђени.²²¹

Делегат Економско – финансијске и Саобраћајне Секције Велизар Јанковић је 30. јула 1919. године председнику владе Стојану Протићу поред телеграма послао пројекат текста финансијских и репарационих клаузула за уговор са Бугарском (добитен 27. јула од стране Савезничке Финансијске комисије) и примедбе који су били дужни да доставе у року од 24 часа, очекујући даље инструкције.²²² У телеграму је рекао да је пројекат веома неповољан по државу. Главни проблеми по питању репарација су ови: Бугари у заједнички фонд требају да плате 2 милијарде и 250 милиона франака у року од 37 година али савезници задржавају право да продуже рокове „према приликама“. Репарациона комисија

²²⁰ АЈ, 336. ф. 43. Комисија за репарације и пројекат уговора о миру са Бугарском.

²²¹ Исто, 4.

²²² АЈ. 336, ф. 80. Бугарска и економске клаузуле уговора о миру.

преноси надлежност за репарације са Бугарске на комисију коју чине представници Италије, Енглеске и Француске а без учешћа Краљевине СХС. Повраћај стоке је безначајан и увредљив. Уместо тражених сто хиљада волова, дају нам две хиљаде. Румунији дају више а и то враћање стоке везује се за ветеринарске резерве. О пољопривредним справама, железничком материјалу и намештају није било речи. Једино се гарантује испорука угља наредних 5 година по 10 хиљада тона годишње. Међутим то је условна гаранција у случају да то Бугарској дозволе економске прилике. Није обезбеђена ни рекултација украдених ствари. У финансијском тексту се тражи учешће Краљевине СХС у ратним дуговима Бугарске у припојеним територијама што важи за плаћање домена на њима. Од Врховног савета је тражено да пре предаје текста Бугарима саслушају представнике Краљевине СХС како би евентуално побољшали њену ситуацију. Бугарски ратни дуг Немцима преноси на савезнике која га уносе у суму од 2 милијарде и 250 милиона на име репарације. Отуда и закључак да савезници ослобађају Бугарску њених ратних трошкова, стављајући је тиме у положај који има Белгија. Јанковић сматра да се уговор не потписује ако се не измени јер пружа само неколико милиона реституције а његово непотписивање не омета Бугарско плаћање репарација у заједнички савезни фонд, нити међународну санкцију Краљевине СХС која је постигнута другим уговорима.²²³

Дана 21. августа 1919. године Министарство иностраних послова је известило делегацију да је представка која је послата 15. маја допуњена овом накнадном изјавом:

1. Да су Бугари, који су били општински часници у крају окупираном од Бугара приликом поласка однели општинску готовину и књиге. Познато је и то, да су бугарске власти на бугарској територији чекали своје рачунополагаче и од њих одузимали и књиге и готовину. Све те готовине према бугарској администрацији депоноване су код Бугарске народне банке.
2. Да су комитети за снабдевање грађана сву робу продавали скупље него што су је куповали, и да се та зарада као депозит налази код бугарске народне банке. Ово је вршено по закону по ком су комитети имали депозите у Банци. Зато је

²²³ Исто, 1-2.

невероватно да би бугарска Влада у данашњим приликама, а с обзиром на поменути закон могла да буде толико дрска, да ову чињеницу пориче за комитете са српских територија.

3. Да су Бугари за реквирирану летину из 1918. године дали реквизиционе признанице, које у већини случајева нису стигли да исплате. У једном листу прочитано је да је у Бугарском министарству војном образована једна комисија за уништавање ове реквизиције. Налазећи се да у свим овим случајевима не ради о накнади штете већ о питањима: 1. Да Бугарска народна банка депозите који се налазе код ње изда онеме коме припадају; 2. Да се од бугарске владе тражи да исплати свој дуг и своје реквизиционе признанице.²²⁴

Председник Економско – финансијске и Саобраћајне Секције Коста Стојановић је 9. септембра 1919. године преко шефа кацеларије послао депешу министру финансија Војиславу Вељковићу у којој јавља да је текст уговора са Бугарском дефинитивно утврђен и да су сви захтеви да се измене услови о накнади штете одбијени. Одредба о рекуперацији је измењена на штету Краљевине СХС тиме што је покрадена стока изузета од предмета чији се повраћај може тражити када им се идентичност утврди.²²⁵

Дана 22. септембра 1919. године председнику владе Љубомиру Давидовићу достављен је кратак извод из главе о репарацијама бугарског уговора предатог 19. септембра 1919. године бугарским делегатима.²²⁶ У њему је јављено да је Бугарска Општем Репарационом фонду дужна да плати 2,5 милиона франака у злату на које од 1. јануара 1920. године до краја 1920. године плаћа 2% интереса а у наредних 37 година када се дуг по 5%. Прво плаћање почиње 1. јула 1920. године, остала су полугодишња. Установљена је нарочита Савезничка комисија у којој су представљене само Енглеска, Француска и Италија и која је главни орган за извршење целог уговора и служи као посредник између сталне Репарационе Комисије и Бугарске као дужника. Главне функције су јој: 1. Да оцени капацитет плаћања Бугарске; 2. Одређује број бонова; 3. Може ограничити све бугарске приходе ради одужења горњег дуга; 4. Одобрава плаћање Бугарске у натури док

²²⁴ АЈ, 336. ф. 43. Наши депозити у Бугарској народној банци.

²²⁵ АЈ, 336. ф. 42. Депеша Стојановића о уговору о миру са Бугарском.

²²⁶ АЈ, 336. ф. 42. Економско – финансијске клаузуле уговора о миру са Бугарском.

Србија добија: 1. Контигент стоке аконто а не на рачун горњег плаћања Бугарске (2,5 милијарде): 50 бикова, 6.000 крава музара, 2.250 коња и кобила, 1.000 мазги, 4.000 волова за вучу и 12.000 овнова. После две године Међусавезничка комисија може повећати овај контигент по свом нахођењу али на рачун плаћања Бугарске; 2. За 5 година по нахођењу Савезничке комисије 50.000 тона угља из Перника али не на рачун горњег плаћања. У току од 4. месеца Србија треба да поднесе Међусавезничкој комисији спискове свих однетих објеката с потребним објашњењима ради рекулпације. У случају спора ова Комисија одређује арбитра. Ова рекулпација не обухвата стоку. Економске и финансијске клаузуле остају као што су раније предвиђене. Међусавезничка комисија може образовати одбор, у коме би Србија имала свог заступника, само за архиве, заробљенике и извиђање злочина.²²⁷

Коста Стојановић је првом делегату Николи Пашићу 24. новембра 1919. године доставио нацрт ноте састављене према акту Министарства иностраних послова од 16. септембра 1919. године за Врховни савет и препис спроводног писма које су Стојановићу упутили експерти Секције а који су израдили нацрт поменутог ноте.²²⁸

У нацрту ноте коју би политичка делегација требала да упути Врховном савету а према акту Министарства иностраних послова од 16. септембра 1919. године тражи се:

1. Повратак заплених вагона које савезници стално реквирирају чим ови стигну у Солун.
2. Повратак железничког материјала, који је приликом повлачења српске војске 1915. године спасен и предат савезницима на чување.
3. Предаја свих српских локомотива и вагона у Пироту које су Бугари запленили при српском повлачењу.

²²⁷ Исто, 1-2.

²²⁸ АЈ, 336. ф. 43. Нота о локомотивама и вагонима које су нам савезници однели у Солун а које нам Бугари нису вратили.

Ранислав Аврамовић је скренуо пажњу у свом акту који је он у својству делегата министра саобраћаја упутио првом делегату Николи Пашићу, у коме га је замолио за интервенцију делегације Краљевине СХС код Врховног савета, да се задржани возни парк и возно особље на Солунском и бугарском фронту преда Краљевини СХС. По мишљењу експерата поступак савезника по питању саобраћаја у држави је више него коректан али с обзиром на искуства до сада, подношење саме ноте не би уродило плодом. Зато сматрају да је од преке потребе и лична интервенција делегата и то не само код Врховног савета него и код надлежних Комисија, односно експерата, којима ће њихови захтеви бити поднети на извештај и евентуално на извршење. Приликом те личне интервенције, требало би свакој надлежној Комисији предати по један примерак поменуте ноте. Напомиње се још да је потребно скренути пажњу првог делегата на то, да је прека потреба, да се у што краћем времену предузму предложени кораци.²²⁹

У нацрту ноте за Врховни савет на српском језику наведено је да су саобраћајне прилике у Краљевини СХС, при свим огромним напорима веома неповољне, са чиме су и савезници добро упознати. Познати су и разлози који су ово стање проузроковали. Наиме, приликом српске офанзиве у септембру 1918. године непријатељ је при повлачењу потпуно уништио сва саобраћајна средства у Србији. Уништени су мостови и железничке пруге, разорени друмови, тако да је уз недостатак радне снаге, као последице огромних губитака у рату, требало надљудског напора, да се бар делимично успоставе најнеопходније саобраћајне линије. Услед трогодишње окупације, нестало је свих најважнијих инструмената за одржавање саобраћаја. Непријатељ је за три године однео и алате и сва друга помоћна саобраћајна средства а нарочито опустошио и опљачкао једину радионицу у Нишу, тако да и најпотребније оправке железничког материјала наилазе на огромне тешкоће. Оскудица вагона и локомотива и немогућност да се поправи садашњи врло оскудни парк који се због преоптерећења стално квари, довела је дотле да су неки крајеви посебно због оскудице саобраћајних средстава остали без хране, иако је у држави постојао вишак производње намирница, које би се могле извозити у иностранство а с друге стране иако је земља богата шумским површинама, због саобраћајних проблема читави крајеви остали су без огрева. У градовима је владала страховита оскудица у огреву, које ће се неминовно

²²⁹ Исто, 1-2.

повећати када наступи зима. Саобраћај се налази у најгорем положају од свих савезничких али и непријатељских држава а посебно долази до изражаја када се упореди са Аустријом, Мађарском и Бугарском, које никада нису осетиле непријатељске инвазије у којима су саобраћајна средства остала недирнута а које су из Србије извукле локомотиве и вагоне, стоку и кола, машине и алате. Положај је тиме тежи јер не постоје могућности ни да се успоставе ни најпримитивнија саобраћајна средства са колима и стоком, јер је непријатељ то однео.

У овом тешком стању делегацији не преостаје ништа друго него да се обрати савезницима не би ли јој они помогли и спасли земљу од саобраћајне и опште економске катастрофе. Брза помоћ била је преко потребна. Зато се апелује на савезнике да задовоље три захтева на које Краљевина СХС има пуно право. Они су:

1. Приликом офанзиве 1918. године на територији Србије заплењена је извесна количина непријатељских вагона и локомотива. Они су отпремани у Солун по робу потребну за обнову земље, али чим они тамо стигну савезничке власти их реквизирају за себе. Краљевини СХС се тиме наноси огромна штета с обзиром на потпуну оскудицу у роби у земљи. Зато се моли да се такви вагони убудуће више не одузимају а да се они вагони који су већ одузети одмах врате.
2. Приликом повлачења 1915. године спасен је изванредан број вагона и локомотива са српским особљем. То је одвучено у Солун и тамо предато савезницима да њима управљају у ратне сврхе. У том парку се поред српских вагона налазе и страни вагони, на које се полаже право по томе што су као ратни плен остали на територији Србије после повлачења непријатеља крајем 1914. године. Ти вагони и локомотиве су од преке потребе за саобраћај у држави, услед чега се моли да се у што краћем времену ставе на располагање.
3. Бугари су приликом повлачења запленили већи део локомотива и вагона. Према закљученим уговорима о примирју од 29. септембра 1918. године Бугарска је била обавезна да врати ове локомотиве и вагоне. Пошто тада пруга Ниш – Пирот – Цариброд још увек није била успостављена а пошто се желело да Бугарска што пре испуни ту обавезу, одређено је, да Бугари морају да врате те вагоне и локомотиве преко Дrame. Међутим, Бугари не само да до данас нису испунили

ову обавезу наметнуту примирјем (иако је од тога прошло више од годину дана) него су од преко 80 заплених локомотива вратили само 2 у Скопље где је било место примања. Сада је пруга Ниш – Цариброд успостављена и Бугарима ће моћи да најкраћим путем и са најмањим тешкоћама изврше своју обавезу. Зато се од савезника захтева да у Софији предузму све потребне кораке да Бугари што пре предају локомотиве и вагоне које су дужни да предају према условима о примирју. Намера је да се ова предаја обави у Пироту а не у Скопљу које је примирјем било предвиђено за предају јер је у међувремену била успостављена железничка пруга Ниш – Пирот – Цариброд.²³⁰

Мирослав Спалајковић је у телеграму који је послао 25. а у Париз стигао 28. фебруара 1920. године пренео да Бугари по уговору требају да врате 86 локомотива и 1.500 вагона, колико су за време окупације однели из српског возног парка. Иако је генерал Д'Епере обећао да ће се сав материјал вратити, Бугарска је вратила свега 6 локомотива. Министар саобраћаја апелује да се интервенише да Бугарска врати сав одузети возни материјал.²³¹

Дана 12. фебруара 1920. године Министарство иностраних послова је делегацији проследило представку Министарства саобраћаја у којој се тражи да Бугарска почне са испоруком угља и то 50.000 тона годишње према уговору о миру. Министарство је од Команде савезничких трупа добило одговор да услед разних потешкоћа у бугарском руднику у Пернику неће бити могућа испорука угља предвиђена уговором.²³²

Бугарска делегација је сматрала за потребно да изнесе своје приговоре и против минимума обавеза који је одређен тим уговором. Зато је Економско – финансијска Секција поново треба приказала како је Бугарска оваквим уговором о миру фаворизована у односу на Краљевину СХС.

Члан 121 – Бугарима би било лакше да своје обавезе плаћају у левима уместо у францима у злату. И Краљевини СХС би било лакше кад би

²³⁰ Исто, 1-4.

²³¹ АЈ, 336. ф. 43. Наше локомотиве у Бугарској.

²³² АЈ, 336. ф. 43. Угаљ који је дужна да нам изда Бугарска.

подмиривала своје обавезе према савезницима у крунама али нема штампарије за штампање банкнота какву имају Бугари.

Чланови 121, 126 и 127 – Бугари тврде да су после примирја предали Србији 22.000 коња и 66.000 волова. „Овакав пример великодушне предаје не познаје историја ратова“. Реч је о стоци коју је у Србији покрала бугарска војска а због наглог напредовања српске војске није имала времена да је пребаци преко своје границе. „Чудимо се само да не траже, да им се и све оно (па и куће и земљишта) што нису могли украсти и однети из земље, упише на рачун репарације“. Када је реч о њиховој примедби о мазгама зна се да у Бугарској има више мазги него што их је било у Србији и зато се тражи извештај број у истој вредности, за друге врсте стоке која је одузета. Уговор о миру даје тек 1% оне стоке коју је Бугарска однела а 1/2 % целокупног броја њене стоке. Секција поново апелује на савезнике, да одреде да Бугарска врати онај минимум стоке који је тражен. Тим пре што нам је према члану 125. рекултација призната свим савезницима у уговору о миру са Аустријом и Немачком.

Члан 128 – Захваљујући поступцима Бугарске и њених савезника, сви рудници угља у Србији су намерно и систематски упропашћени, потпопљени водом или запаљени. Данас за то Бугари сваљују сву кривицу на своје савезнике. Секција сматра да би било недостојно савезника, да се упуштају у испитивање међусобног окривљавања. Због велике важности, коју угаљ има за привредни живот земље, а нарочито за саобраћај секција о томе се мора изнети засебно гледиште. Питање би се морало свести на то, да ли ће Србија, којој је Бугарска упропастила руднике, морати да купује угаљ на страни или ће то чинити Бугарска. Одговор на то би морао бити јасан. Стога се тражи да јој се, с обзиром на признату неспособност Бугара, да експлоатишу руднике, јер су експлоатацију уступали странцима (Немцима) призна право на експлоатацију рудника у Пернику. Секција се оглађује против рестрикције у 2 параграфу 128. члана, који право Краљевине СХС у 1 параграфу истог члана чини бесмисленим, а може само да шкоди њеним захтевима према осталим непријатељима. Они могу указивати на ово њено право мада оно нема веће вредности. Саобраћај у Краљевини СХС је и после годину дана реконструкције у огромној кризи и још много времена ће проћи док буде дошао у стање у коме се налазио почетком рата. Ово садашње стање директна је последица поступка Бугара и њихових савезника.

Чланови 134 и 141 – Приговор Бугарске да цесионарске власти бугарских територија, треба да сnose сразмерни део дуга, који је постојао 11. октобра 1915. године или чак на дан потписа мира, не само да је потпуно неоправдан, него би требало да Бугарска сама сноси све дугове закључене после 16/29 јуна 1913. године т.ј од напада на Србију и Грчку. То у потпуности одговара 2 параграфу 255. члана уговора о миру са Немачком, пошто треба сматрати све јавне дугове, које је од овог дана Бугарска скупљала као припрему за рат против Савезника. Што се тиче Краљевине СХС, понавља се да се ту ради само о незнатним ратификацијама граница а према досадашњој међународној пракси, такве ратификације никада са собом не повлаче ратификације у јавним дуговима. У случају Краљевине СХС то је оправдано пошто се на уступљеној територији не налазе никакве државне инвестиције.

Чланови 162 – 175 (Део 9) – Треба оставити онако како је редигован у предлогу уговора о миру са Бугарском. Међу међународним уговорима које је Бугарска потписала, има оних, чија је примена, после рата, или постала немогућа или да би постала могућа морају изменити. Има и оних који би, услед промењених прилика било штетно вратити у живот. То све позване су савезничке и придружене силе. Стога је потребно задржати листу међународних уговора који су оне саставиле. Што се тиче двостраних уговора, правда захтева да се оним државама које је Бугарска напала, остави да се саме одреде који је за њих корисније да задрже а који да пониште.

Члан 176 и анекс – Установљен је ради правилнијег и бржег регулисања новчаних обавеза између зараћених страна. Без те канцеларије према нередовним приликама, међународни новчани односи остали би у анархистичном стању, ако би се оставили непосредном додиру између дужника и поверилаца. Једино је канцеларија, која стојећи изнад парничних страна и не припадајући ни једној од држава, може дати гаранције како у погледу правичности тако и у погледу непристрасности. Што се тиче мораторијума, то је ствар Бугарског законодавства, које са гледишта међународног права, нема обавезни карактер. Осим тога, представници Бугарске, коју за разлику од Србије, непријатељ није окупирао а која је за време целог рата остала у врло повољним материјалним приликама, у могућности су да одговоре својим обавезама.

Члан 177 – Приговор Бугарске делегације овом члану није економске већ политичке природе са циљем уношења „клице дезагрегације и будућих евентуалних трзавица“. Секција сматра да је чудно да Бугарска данас поставља ово питање и „да јој је толико на срцу судбина оних лица, који нису њени поданици, него турски“. Краљевина СХС ће као што је у прошлости и у будућности удесити своје деловање према принципима праведности и законитости. Уосталом ово питање је већ добило своју међународну потврду уговорима о миру, којима су завршени балкански ратови.

Чланови 193 – 203 – Нема никакве контрадикције између лица која, припајањем територије, постају припадници једне савезничке државе и лица о којима говори члан 156. Код лица прве категорије измењено је њихово правно стање и она се налазе у једном изузетном положају, те се њихов лични статус мора регулисати на посебан начин, док лица из друге категорије задржавају исти статус какав су раније имала и за њих морају важити општи принципи, које је тај члан само прихватио.

Чланови 216, 221 и 234 (Део 10) – Бугарска делегација у својим противпредлозима тражи, да се ова три члана, која се односе на пристаништа, водене и железничке путеве укину. Како ти чланови регулишу питања која се тичу свих савезничких и придружених држава онако како то налажу њихови интереси, и интерес Краљевине СХС је да они буду одржани. Не усвајајући бугарске противпредлоге, став Секције је да горњи чланови треба да остану како су предложени.²³³

7. Пропаганда

7.1. Брошуре, материјали и књиге

Посланик Краљевине СХС у Хагу Милан Ђ. Милојевић је 29. јуна 1919. године Посланству у Паризу послао седам чланака које је холандски новинар Г. Нијпелс објавио у врло угледном листу „*Algemeen Handelsblad*“. Веома лепо је приказао народ у Краљевини СХС, нарочито у Словенији. Међутим, иако својим суграђанима препоручује да ступе у тешње трговинске везе са Краљевином СХС,

²³³ АЈ, 336. ф. 42. Опсервација економско – финансијске и саобраћајне секције о уговору о миру са Бугарском; АСАНУ, 13623/13, 9-11, 13, 17-20.

сматра да требају да буду обазриви. Као доказ за то наводи искуство Немца Штрауса.²³⁴

Делегација Краљевине СХС је 8. јула 1919. године Министарству иностраних послова послала сандук са географским картама Јована Цвијића како би се чувале у архиву Министарства. Осим карата у сандуку се још налазиле следеће књиге: *Revue de Balkans* (25 примерака); *Les Intractions au lois et Regles de la guerre* (25 примерака); *Les Serbes et leur epopée nationale* (20 примерака).²³⁵

Делегација Краљевине СХС је Посланству у Вашингтону 12. јула 1919. године послала шест сандука књига и брошура за пропаганду са молбом да их раздели тамошњим установама и угледнијим политичким личностима. Књиге су: 1. *The Psychology* Богдана Поповића (1.300 примерака); 2. *La Macedoine* Тихомира Ђорђевића (450 примерака); 3. *Dalmatia* (400 примерака); 4. *Report of the Interallied Commission* (350 примерака); 5. *Documents tome I, II, III* (15 примерака).²³⁶ Поред ових књига (у другачијем тиражу) Посланству Краљевине СХС у Лондону послате су још две: *The Enemy in Serbia* и *Le Requisitoire contre la Bulgarie*.²³⁷

Делегација Краљевине СХС је 28. јула 1919. године Посланству у Лондону послала књиге Економско – финансијске и саобраћајне секције: 50 примерака: *Rapport sur les dommages causes a la Serbie et au Montenegro*; 50 примерака: *Rapport sur les dommages de guerre causes au Pays du Royaume des S.C.S. (Serbes, Croates et Slovenes) qui faisaient partie de la Monarchie Austro-Hongroise avant la guerre*; 25 примерака: *To the Commission for Reparation of damages at the Peace Conference*; 300 примерака: *The Kingdom of the Serbians, Croats and Slovenes*, 25 примерака: *La Serbie et la liquidation de la guerre Européenne*; 25 примерака: *The Commerce of Serbia a historical sketch and survey* Косте Стојановића и *The Psychologie of an Upstart Nation: The Bulgars*.²³⁸ Исте књиге су такође послате Посланству у Вашингтону.²³⁹

²³⁴ АЈ, 336. ф. 63. бр. 2580.

²³⁵ АЈ, 336. ф. 63. бр. 2554.

²³⁶ АЈ, 336. ф. 63. бр. 2719.

²³⁷ АЈ, 336. ф. 63. бр. 2718.

²³⁸ АЈ, 336. ф. 63. бр. 2843.

²³⁹ Исто.

Делегација је Посланству Краљевине СХС у Лондону 2/9. августа 1919. године послала сандук књига у коме се налазило 350 примерака Албума о бугарским зверствима. Посланство је имало задатак да се исте разделе тамошњим установама.²⁴⁰ Иста је послата и Посланству у Вашингтону али у два сандука и у 700 примерака.²⁴¹

Дана 23. августа 1919. године Министарство иностраних послова је доставило делегацији брошуре и исечке из „Дела“ са молбом да их проследе шефу Секције за штампу Гргуру Јакшићу.²⁴²

Посланик Краљевине СХС у Вашингтону Славко Грујић је у септембру 1919. године замилио делегацију да пошаље три књиге докумената бугарских зверстава на енглеском језику јер тамошњи политичари нису знали француски и 20 примерака на француском језику.²⁴³

Председник Владе Љубомир Давидовић је 17/19. новембра 1919. године од шефа Црногорске Секције Андрије Радовића тражио да по првом куриру пошаље још пет хиљада брошуре „Никола Петровић и његов двор“.²⁴⁴

Посланство Краљевине СХС у Хагу је у телеграму од 19. новембра 1919. године од посланика у Паризу и делегата на Конференцији мира Миленка Веснића тражило да се пошаље што више информативних публикација ради сузбијања непријатељске пропаганде али и због све већег интересовања установа и појединаца у Холандији.²⁴⁵

Делегација Краљевине СХС је 25. новембра 1919. године замолила Посланство Краљевине СХС у Паризу да учини све што је потребно како би први диплоамтски курир који иде у Београд могао да прими пошиљке делегације које садрже око 7.000 брошура и материјал штампарије „Уједињења“.²⁴⁶

Отправник послова Посланства Краљевине СХС у Паризу је 16. децембра 1919. године известио делегацију да се Лијешки Универзитет обратио Посланству

²⁴⁰ АЈ, 336. ф. 63. бр. 2972.

²⁴¹ АЈ, 336. ф. 63. бр. 2971.

²⁴² АЈ, 336. ф. 63. бр. 3440.

²⁴³ АЈ, 336. ф. 63. бр. 3548.

²⁴⁴ АЈ, 336. ф. 63. бр. 4526.

²⁴⁵ АЈ, 336. ф. 63. бр. 3915.

²⁴⁶ АЈ, 336. ф. 63. бр. 4637.

са молбом да му се пошаљу публикације које Посланство нема у комплетној количини. Зато моли делегацију да пошаље тражене публикације и о учињеном извести Посланство.²⁴⁷ Те публикације су: 1. *Одговор на коминике црногорске владе у „Тану“* 24. Јануара; 2. *Одговор на коминике црногорске владе*; 3. *Одговор на белешку у „Тану“ – Политичке тенденције Југословена*; 4. *Белешка о нашим претензијама у Банату у „Тану“* 3. Фебруара; 5. *Белешка о нашим претензијама у Банату у „Тану“* 5. Фебруара; 6. *Званичан коминике о доласку Престолонаследника* 16. фебруара; 7. *Писмо Лансинга министру Трумбићу (признање Краљевине СХС у „Тану“* 9. фебруара); 8. *Писмо Трумбића Лансингу у „Журнал де Деба“* 13. фебруара; 9. *Одговор на чланак у листу „Салк Пиблик“ (Лион), око* 8. фебруара; 10. *Одговор на белешку у „Тану“ о тобожњим нередима у Босни*; 11. *Белешка о прослави Св. Саве у „Тану“* 10. фебруара; 12. *Белешка у „Тану“ о одговорности Аустроугарске за светски рат, око* 10. фебруара; 13. *Нацрт за чланак о нашој источној граници, за више листова*; 14. *Белешка о одликовању маршала Фоша и Тардијеа, у свим листовима од* 11. фебруара; 15. *Коментар Самоуправе у питању о Банату, дато агенцијама и Пти Журналу*; 16. *Депеша о организацији бугарског комитета за пропаганду у Македонији, дато агенцијама и Пти Журналу*; 17. *Одговор на писмо у „Тану“ о Ријеци, писмо члана ријечке општине од* 13. фебруара, дато у редакцију „Тана“; 18. *Белешка да је Норвешка признала Краљевину СХС, „Пти Журнал“ око* 16. фебруара; 19. *Чланак о нашим аспирацијама на Јадрану*; 20. *Информације о арбитражи председника Вилсона, „Журнал“,* 18. фебруара; 21. *Одговор на чланак у „Интранзижану“ о нашим и савезничким правима, упореду са правима Италије*; 22. *Белешка о српским захтевима, „Тан“, око* 19. фебруара; 23. *Белешке и коментар о српским ревандикацијама у „Журналу“, „Пти Журналу“ и „Рапелу“ око* 15. фебруара; 24. *Чланак и информација о српским захтевима, „Журнал“,* 19. фебруара; 25. *Чланак и информација о српским захтевима, „Журнал“,* 20. фебруара; 26. *Чланак о арбитражи нашег спора са Италијом, „Журнал де Женев“,* 20. фебруара и 27. *Арбитража председника Вилсона, „Газет де Лозан“,* 21. фебруара.²⁴⁸

Шеф рачуноводства просветног одељења Миливоје Николић је 10. јануара 1920. године известио Николу Пашића да му је професор Универзитета на

²⁴⁷ АЈ, 336. ф. 63. бр. 8009.

²⁴⁸ АЈ, 336. ф. 63. бр. 8018.

Сорбони Денис у својој кући уступио две собе. Планирао је да ту направи библиотеку са књигама које су до тада преведене са српског на енглески и француски језик али и оне које тек требају да буду преведене. Тражио је да му се пошаљу све књиге које су донете ради пропаганде а које нису издате.²⁴⁹

Шеф секције за штампу је делегацију Краљевине СХС 10. фебруара 1920. године известио да је приликом последњег транспорта књига и архиве делегације за Београд у дворишту хотела открио пет сандука са делом Луја Војновића: „Далмација, Италија и југословенско уједињење“, које је било намењено националној пропаганди. Војновић је о томе извештен и изразио је жељу да се те књиге пошаљу: свим јавним библиотекама у Паризу, нарочито универзитетским, свим универзитетским и факултетским библиотекама у унутрашњости Француске, свим општинским библиотекама у Француској, свим главним универзитетским библиотекама у Белгији а остатак да се подели књижарама у Београду, Загребу, Љубљани, Сплиту и Дубровнику.²⁵⁰

Овај случај поменут је и у последњем извештају секције за штампу 8. јуна 1920. године. Поред тога, наведене су све публикације које су пренете у ову секцију приликом последње сеобе делегације: 1. *Рапорти Економске секције* (француски језик), 291 примерак; 2. *Економски проблеми Србије*, (енглески језик), 53 примерка; 3. Коста Стојановић: *Трговина Србије*, (енглески језик), 245 примерка; 4. Коста Стојановић: *Трговински промет*, (француски језик), 166 примерка; 5. *Мемоар Парламентарне Делегације Југословенских области окупираних од стране италијанске војске* упућен Клемасоу, 600 примерака; 6. *Рапорт међусавезничке комисије о бугарској окупацији у Србији*, (енглески и француски језик), 1016 примерака на енглеском и 30 на француском језику; 7. *Документи о бугарским зверствима у Србији* (француски језик), 596 примерака; 8. *Албум бугарских зверстава у Србији* (на француском језику у 65 пакета), 195 примерака; 9. *Публикације под бројевима 6, 7 и 8* (24 пакета), 168 примерака; 10. Фердо Шишић: *Кратка историја Ријеке*, 275 примерака на енглеском језику и 68 на француском језику; 11. *Брошура Црногорско питање* (француски језик), 2.080 примерака; 12. *Брошура Краљевина СХС* (енглески језик), 286 примерака; 13. *Румуни у Србији* (енглески језик), 49 примерака; 14. Миленко Веснић:

²⁴⁹ АЈ, 336. ф. 63. бр. 5211.

²⁵⁰ АЈ, 336. ф. 63. бр. 5530.

Југословенски проблем (француски језик), 95 примерака; 15. Дугађин Задах: *Источни свет* (француски језик), 80 примерака; 16. Дугађин Задах: *Независна Албанија* (француски језик), 27 примерка; 17. Лујо Војновић: *Далмација, Италија и југословенско уједињење* (француски језик), 852 примерка; 18. Риста Одавић: *Библиографија* (француски језик), 45 примерака; 19. Родолф Арчибалд Рајс: *Оптужба против Бугара* (француски језик), 87 примерака; 20. Н[икола] Петровић: *Агонија и Ускрс* (француски језик), 212 примерака; 21. Помије: *На Дунаву и Јадрану* (француски језик), 97 примерака; 22. *Брошура Бугарски злочини* (француски језик), 325 примерака; 23. *Брошура Бугарске лажи* (француски језик), 370 примерака; 24. Др. Константиновић: *Третирање заробљеника у Бугарској* (француски језик), 235 примерака; 25. *Југославенске манифестације против талијанског империјализма* (француски језик), 50 примерака; 26. *Брошура о Ријеци* (француски језик), 100 примерака и 27. Јиречек: *Српска цивилизација у средњем веку*.

Шеф Секције за штампу је предложио делегацији да се са поменутих публикацијама, након што се издвоје примерци за библиотеке у Краљевини СХС али и тамошње библиотеке учини следеће:

1. Да се једна половина публикација на енглеском језику пошаље Посланству у Лондон а друга пошаље Посланству у Вашингтон, с наредбом да их поменута посланства разделе тамошњим важнијим личностима и јавним библиотекама.
2. Да се публикације на француском језику пошаљу важнијим јавним библиотекама у Француској, Белгији и Швајцарској.
3. Да се сви оштећени примерци и распарене публикације продају на најбољи начин (као хартија) и да се на тај начин собе и ходници делегације очисте од пакета и књига.²⁵¹

7.2. Боравци савезничких новинара у Краљевини СХС

Народни посланик и технички делегат Драгољуб М. Јоксимовић је у телеграму од 3. марта 1919. године који је био адресиран на Николу Пашића јавио да је усвојен његов предлог да Французе, Енглеze и Американце који би

²⁵¹ АЈ, 336. ф. 63. бр. 8005.

пошли у Краљевину СХС прати неко од људи из земље и буде им на располагању. Вест о томе да ће неколико Енглеза кренути пут Србије и да неко треба да им се придружи сазнао је од једног професора Универзитета. Сматрао је да би шеф финансијске делегације који је требао да се врати на дужност у Београд могао да им буде пратилац. Зато је замолио да се шефу канцеларије нареди да позове Стојиљковића или нађе другог ко би био пратилац али и исто време курир делегације којој је он (Никола Пашић – В.К) председник.²⁵²

Секција за штампу је 17. марта 1919. године известила Николу Пашића да је на седници која је одржана истог дана одлучено да са страним новинарима који путују кроз земљу (да на лицу места констатују стање и прилике) путује и један члан Секције. За тај посао предложен је Вјекослав Јелавић, члан Секције, члан Народног Већа и новинар из Сарајева који је добро познавао прилике у земљи будући да је из ње дошао пре месец дана. Да би му се омогућио одлазак било је потребно да се у погледу трошкова третира као и остали страни новинари који путују са њим т.ј да му се плате путни и остали трошкови.²⁵³

Председник секције за штампу Павле Поповић је 28. марта 1919. године јавио министру просвете да је секција за штампу, по решењу делегације позвала извештај бр. француских, енглеских и америчких листова. Они ће послати своје новинаре, који би на лицу места видели какво је стање у земљи и да ли оно одговара вестима које доноси италијанска и француска штампа. Делегација је решила да се путни и остали трошкови новинара исплате од стране државе. Укупно је требало да дође 10 новинара, од којих су неки већ стигли. Они су: Le comte de Begouen из листа „*Journal de Debats*”; Andre Bertrand из листа „*Oeuvre*”; Prax из листа „*Petit Parisien*”; Pommier из листа „*Petite Gironde*” и „*Petit Marseilles*”; Radcliffe Mouney из листа „*Radio*”; Clover из листа „*Times*”; Ford из листа „*Morning Post*”; Rotnay Reynolds из листа „*Daily News*” и James A. Millg из листа „*Associated Press*”. Председник Секције се нада да ће доћи још два енглеска и два или три америчка новинара али му је познато да су Амерички заузети конференцијом и да се ретко одазивају позиву да иду на пут и напуштају Париз. Секција је одредила да са новинарима путује Вјекослав Јелавић, члан Секције.²⁵⁴

²⁵² AJ, 336. ф. 63. бр. 500.

²⁵³ AJ, 336. ф. 63. бр. 7984.

²⁵⁴ AJ, 336. ф. 63. бр. 8009.

У кратком извештају новинара пратиоца и писара Министарства иностраних послова Велизара Д. Герасимовића о путовању савезничких новинара по покрајинама Краљевине СХС (27. март – 7. мај 1919. године) од 8. маја 1919. године речено је следеће: На основу телеграма и дописа које су новинари послали као и према њиховим изјавама и разговорима које је водио са њима резултат пута у погледу аспирација Краљевине СХС на Јадрану је одличан. Исто важи и за сагласност вероисповести. У погледу унутрашње политике новинари нису добили најбоље утиске, поготово у Загребу и Сарајеву. Међутим, променили су мишљење које су имали о „доминацији и строгости“ Србијанаца, која је подстицала незадовољство код Хрвата и Босанаца. Инсистирао је на добијању што бољих утисака на том унутрашњем плану првенствено због спољне политике. Наиме, веровао је да је њихова намера била оправдати недовољно помагање претензија Краљевине СХС од стране њихових влада чињеницом да Краљевина СХС није довољно сложна и способна за јаку и хомогену државу достојну њихове помоћи. Поред тога, код западњака је и даље био присутан осећај супериорности који су сматрали да народе на Балкану треба саветовати. Због многобројности изнесених чињеница о релативно изненађујућем миру и сразмерно великој снази странака у земљи, новинари су били уверени у унутрашњу живавост државе, нарочито енглески.²⁵⁵

Председник Секције за штампу Павле Поповић је 27. маја 1919. године известио Секретаријат делегације да уредник америчке ревије „*The Outlook*” Грегори Масон путује за Краљевину СХС. Жели да има препоручено писмо при свом путу кроз земљу те Поповић моли да му се оно изда. Он скреће пажњу да је Масон „наш велики пријатељ“ али и објективан писац. Почео је са изучавањем „српске и југословенске ствари“ а када је био у Паризу интервјуисао је Николу Пашића.²⁵⁶

²⁵⁵ АЈ, 336. ф. 63. бр. 1694.

²⁵⁶ АЈ, 336. ф. 63. бр. 1866.

8. Закључак

Економско – финансијским питањима је због већег значаја за Краљевину СХС посвећена већа пажња. То никако не значи да не треба занемаривати пропаганду коју је на Конференцији мира Краљевина СХС водила у своју корист. Делегација Краљевине СХС је заједно са Економско – финансијском и Саобраћајном Секцијом, која је била њено помоћно тело, имала истакнуту улогу у стварању економске политике, сматрајући да треба самостално да одлучује у односу на Владу. Међутим она се тешко мирила са чињеницом да је за разлику од Белгије њен представник искључен из сталне Репарационе комисије, иако је Србија (Краљевина СХС) имала право на представништво у том телу, као земља која је уз Белгију претрпела највећу штету током рата. Било јој је јасно да без присуства у Репарационој комисији неће имати никакву гаранцију да ће њена права на репарације бити заштићена. Делегацији Краљевине СХС је сметало што су се одлуке односиле и на економска питања. Поред тога, уважено је веома мало захтева које је за све време рада Конференције мира Репарационој комисији преко делегације поднела Економско – финансијска и Саобраћајна Секција. То се односило на све уговоре о миру које је потписала. У уговорима са Немачком и Бугарском доминирала су питања везана за повраћај отетог материјала, неопходног за обнову земље као и саобраћајних средстава (вагона и локомотива) и испоруку угља јер се у њему највише оскудевало. Са друге стране у уговорима са Аустријом и Мађарском је, осим ликвидације непријатељских имања (коме је посвећена пажња и у уговору са Немачком) највише речи било о оптерећењу бивших аустроугарских крајева који су ушли у састав Краљевине СХС (Босна и Херцеговина у уговору са Аустријом а Хрватска-Славонија у уговору са Мађарском). На питању снабдевања угљем посебно се инсистирало у уговору са Мађарском (Печујски рудници). Оно је поменуто и у уговорима са Немачком и Бугарском. Међутим, делегација је ипак највише напора уложила у питање експлоатације Печујских рудника. У ноти од 22. децембра 1919. године, када је отпочела за изношењем својих минималних захтева, делегација је тражила да јој се уступе Печујски рудници на основу статистичких података о становништву Печујског округа и чињенице да ће Печујски рудници бити 40 – 50 километара удаљени од границе са Краљевином СХС и везани железницом Печуј – Осијек. Делегација Краљевине СХС је на основу информација о катастрофалном стању

железница у земљи које је редовно добијала од Министарства саобраћаја и грађевине очекивала да ће јој бити испоручена тражена количина угља како би се то стање поправило. То се нажалост није догодило. Одбијени су сви захтеви делегације у свим уговора у погледу испоруке угља.

За разлику од Економско – финансијских питања која су махом одређивале Велике силе, пропагандна делатност директно је зависила од активности делегације Краљевине СХС и Секције за штампу и имала је више успеха на Конференцији мира. Секцији за штампу су из земље углавном слате брошуре, материјали и књиге које су имале пропагандни карактер и најчешће су приказивале уједињење Краљевине СХС са једне и злочине бугарских окупационих власти током Првог светског рата са друге стране. Поред тога, она је примала извештаје о боравцима претежно савезничких новинара (Француза, Енглеза и Американаца) у Краљевини СХС, које је предлагала делегацији.

Кроз призму Краљевине СХС може се пратити положај малих земаља на Конференцији мира. Иако је она сматрала да ће за разлику од других земаља које су дошле у Париз имати повлашћен статус пракса је била нешто другачија. Врховни савет (Савет четворице), који је већ од марта 1919. године, дакле само месец дана од почетка рада Конференције постао њено највише тело, најчешће је доносио најважније одлуке и о томе само обавестио остале учеснике, (међу њима и Краљевину СХС) доводећи их тако пред свршен чин. Ово је значило да су им достављани уговори на потписивање, што је углавном рађено са пораженим земљама. У случају Краљевине СХС ишло се и корак даље. Наиме, неке одлуке економске природе које је донео Врховни савет ишле су у прилог пораженим земљама. Тиме је првенствено учињена велика неправда савезника према Краљевини Србији која је представљала кључни чинилац у настанку Краљевине СХС и која је поред ненадокнадивих људских губитака претрпела огромну материјалну штету током Првог светског рата.

9. Прилози

Прилог 1. Пројекат текста финансијских и репарационих клаузула за уговор о миру са Бугарском²⁵⁷

Репарационе клаузуле

Члан 1.

Бугарска признаје да је учествовала у агресорском рату који су Немачка и Аустроугарска повеле против у против Савезничких и придружених сила. Она је последњим узроковала губитке и жртве сваке врсте за које мора обезбедити потпуну одштету.

С друге стране, савезничке и придружене силе препознају да су ресурси Бугарске недовољни да би омогућили ову одштету.

Сходно томе, Бугарска се обавезује да плати а савезничке и придружене силе обавезују се да прихвате суму од 2 милијарде и 250 милиона (2.250.000.000) златних франака која представља компензацију за коју је Бугарска способна да преузме одговорност.

Исплата ове суме биће подложна следећим одредбама путем полугодишњих плаћања почев од 1. јануара и 1. јула сваке године. Први термин биће одржан 1. јула 1920. године.

Уплата извршена 1. јула 1920. и 1. јануара 1921. године укључује годишњу камату од 2% (два процента) обрачуната од 1. јануара 1920. године, на укупан износ уплаћеног износа од стране Бугарске.

Свака од накнадних полугодишњих плаћања укључује плаћање годишње камате од 5% (пет посто) на неплаћену главницу и одредбу која је потребна за амортизацију за 37 година од 1. јануара 1921. године укупне суме која долази од Бугарске.

Ови износи ће бити исплаћени преко Међусавезничке комисије у складу са чланом 9 овог дела Комисији за репарацију који је уговор успостављен с

²⁵⁷ АЈ. 336. ф. 43. Пројекат репарација од Бугарске.

Немачком од 28. јуна 1919. године, а именован у следећим члановима под именом Репарационе комисије. Ово ће обезбедити наклоност према претходно утврђеним правилима.

Репарациона комисија има право у било ком тренутку да понуди за продају или на други начин искористи било какву врсту плаћања које је извршила Бугарска. Приликом утврђивања номиналног износа ових налога, узимаће се у обзир одредбе чланова 2-3 и 8 овог дела, узети мишљење Међусавезничке комисије и у сваком случају не може прекорачити износ суме које се још дугује Бугарска.

Бугарска се обавезује да у таквом случају повери Репарационој комисији преко Међусавезничке комисије количине потребног добра неопходног у таквим условима облика, броја, износа и начина плаћања који може одредити Репарациона комисија.

Ове обвезнице ће бити директна обавеза бугарске Владе, али све одредбе које се односе на њихову услугу утврђује Међусавезничка комисија. Износ који је Бугарска дужна да исплати, биће уплаћен на рачун Репарационе комисије.

Члан 2.

Међусавезничка комисија ће с времена на време испитати ресурсе и могућности Бугарске и, пошто је њиховим представницима дала могућност да буде саслушани, има пуно овлашћење да предложи Репарационој комисији смањење плаћања које је извршила Бугарска, одлагања уплата или смањења укупног износа које Бугарска треба да плати.

Репарациона комисија има право, већином гласова, и у границама предлога Међусавезничке комисије, да изврши било какво смањење или одлагање дуга.

Члан 3.

Бугарска ће у свако доба имати овлашћење да, поред својих полугодишњих рата, изврши и плаћања која ће бити одбијена од укупног износа њеног дуга.

Члан 4.

Бугарска признаје ваљаност преноса свих захтева савезничким и придруженим силама влада Немачке, Аустроугарске и Османског царства против бугарске

Владе како је предвиђено чланом 261. уговора са Немачком и одговарајућих чланова Уговора са Аустријом, Мађарском и Османским царством.

Међутим, савезничке и придружене владе, узимајући у обзир ове захтеве приликом утврђивања висине суме које Бугарска има да плати према члану 1. обавезују се да неће поднети даље захтеве против ње.

Члан 5.

У складу са исплатама предвиђених чланом 1. овог уговора, Бугарска ће на основу услова наведених у наставку преко Међусавезничке комисије вратити све предмете који су однети са окупираних територија Грчке, Румуније и Краљевине СХС у случајевима када ће их бити могуће идентификовати на територији Бугарске.

Бугарска се обавезује да ће одмах и без одлагања вратити владама Грчке, Краљевине СХС и Румунију све документе и предмете који су уклоњени током рата на територијама ових земаља.

Сви спорови између горе поменутих влада и Бугарске који се тичу власништва над овим различитим имањима ће бити упућени арбитру именованој од стране Међусавезничке комисије, чија ће одлука бити коначна.

Члан 6.

Бугарска се даље обавезала да ће у року од шест месеци од ступања на снагу овог Уговора вратити владама Грчке, Краљевине СХС и Румуније, категорије и количине стоке наведених у Анексу овог уговора.

Испорука ових животиња одвијаће се на местима која су одређене владе.

Они ће бити достављени, пре њиховог испоруке, на инспекцију од стране агената које именује Међусавезничка комисија, која ће морати да се осигурају да су нормално здравље и стање.

На овај рачун неће бити приписана никаква сума Бугарској. Размотриће се повраћај животиња које је Бугарска током рата отела са територија поменутих земаља.

Члан 7.

Као посебну надокнаду за уништавање рудника угља на српској територији окупираној од стране бугарске војске, бугарска Влада обавезује, у складу с коначном одредбом овог члана, да достави Влади Краљевине СХС на 5 година, од дана ступања на снагу овог уговора, 80.000 тона угља годишње од производње рудника у Пернику. Ове испоруке ће се извршити на линији Пирот-Софија.

Вредност ових испорука неће бити призната Бугарској и неће бити наплаћена у односу на дуг наведене у члану 1. овог уговора.

Међутим, ове испоруке ће се извршити тек након одобрења од стране Међусавезничке комисије, која ће одлучити да ли и у којој мери би они могли отежати економски живот Бугарске.

Члан 8.

Приписује се Бугарској, у склопу својих обавеза да надокнади:

Све своје доспеле износе према условима

(Финансијске клаузуле) и (Економске клаузуле)

(Лука, водени путеви и железнице)

Члан 9.

У циљу олакшавања извршења обавеза из овог уговора од стране Бугарске, у Софији ће бити успостављена комисија, што је пре могуће након потписивања Уговора.

Састављена је од три члана које су именовале Владе Велике Британије, Француске и Италије.

Владу Бугарске заступа комесар који се позива на састанке Комисије кад год сматра потребним, али нема право гласа.

Ова комисија се конституише у облику и има овлашћења прописана овим Уговором, укључујући Анекс овог члана.

Комисија остаје на снази све док Бугарска не изврши исплату свих износа у складу са овим Делом овог уговора.

Свака земља у Комисији има право да се повуче од њега након шест месеци обавештења Комисији.

Чланови Комисије уживају иста дипломатска права и имунитете као особље највиших вршиоца дужности бугарске Владе.

Бугарска Влада се обавезује да у року од 6 месеци од ступања на снагу овог Уговора прогласи закон којим се предвиђају сва овлашћења неопходна за функционисање ове Комисије.

Текст овог закона мора прво одобрити сила представљена у Комисији.

Израђује се у складу са принципима и правилима наведеним у анексу овог члана и са свим другим одредбама које су укључене у овај Уговор.

Члан 10.

Бугарска се обавезује да усвоји све законе, прописе и уредбе које би могле бити неопходне како би се осигурала потпуна примена горе наведених одредби.

Анекс члана 9.

1. Комисија бира сваке године председника од својих чланова; она ће одредити сопствене методе рада и поступак.

Сваки члан имаће право да одреди додатну надокнаду за замену у његовом одсуству.

Одлуке ће донети већина, осим ако овај уговор изричито не предвиђа једногласно гласање. Уздржаност се сматра гласом против предложеног предлога.

Комисија ће именовати службенике и запослене који сматра потребним за обављање својих дужности.

Административне трошкове Комисије ће плаћати Бугарска. Плате чланова Комисије утврђују се на разумним основама споразумима који ће се повремено вршити између влада представљених у Комисији.

2. Бугарска се обавезује да члановима Комисије да сва овлашћења неопходна за посету и инспекцију, кад год је то потребно те да обезбеди Комисији све документе и информације које она може затражити.

3. Бугарска Влада се такође обавезује да Комисији на сваку полугодишњу траншу достави довољне износе у златним францима или било коју другу валуту коју Комисија може одредити, како би јој омогућила да изврши потребна плаћања у правом тренутку да испуни своју обавезу да измири и друге обавезе Бугарске према овом Уговору.

Закон који се односи на рад Комисије садржи листу пореза и прихода који су довољни за пружање горенаведених сума.

Ова листа садржи све приходе од концесија који су или ће се одобрити на територији Бугарске ради експлоатације рудника, извршавања јавних радова или било ког монопола производње или продаје.

С времена на време може се изменити једногласна сагласност Комисије.

Ако се у било ком тренутку приход који је тако додељен Комисији изгледа чини неадекватним, бугарска Влада се обавезује да јој додели и друге приходе.

Ако у року од три месеца од дана подношења захтева од стране Комисије бугарска Влада не издвоји довољан приход, Комисија има право да на ову листу упише додатни приход који је доступан или ће бити креиран а бугарска Влада се обавезала да проглашава све законе неопходне за ову сврху.

У случају да Бугарска не изврши обавезе предвиђене члановима 1. и 9. и овим Анексом, Комисија има право да, у мери и у дужини трајања које одреди, обезбеди контролу, управљање и наплату таквих пореза и прихода, задржавање и исплату имовинских користи и, након одбијања административне и накнаде за наплату, исплату нето прихода на кредит од компензације бугарских поверилаца у складу са било којим приоритетним правима предвиђеним овим Уговором.

Бугарска се обавезује, у случају евентуалне интервенције од стране Комисије, да прихвати своја права и овлашћења, да се придржава својих одлука и да следи њена упутства.

4. Комисија има право да, у сагласности са бугарском владом, преузме и без обзира на неуспех задужене извршавање својих обавеза, контролу, управљање и наплату свих пореза

5. Комисија ће такође вршити и друге задатке који му се могу доделити овим уговором.

Ниједан члан Комисије неће бити одговоран, осим у односу на Владу која га је именovala, за било које радње или пропусте који проистичу из његове канцеларије. Ниједна савезничка или придружена влада не преузима одговорност за било коју другу Владу.

Финансијске клаузуле

Члан 1. Репарације

Не доводећи у питање одредбе члана 7. и одступањима која могу бити одобрена на основу једногласне одлуке од стране Међусавезничке комисије предвиђене чланом (није наведен) у овом уговору ће бити успостављен први залог за сву имовину и ресурсе Бугарске у погледу решавања репарација и других трошкова који произилазе из овог Уговора или уговора и допунских конвенција закључених између Бугарске и савезничких и придружених сила током примирја.

До 1. маја 1921. године Влада Бугарске неће моћи да извози или одлаже злато и забрањује да се злато извози или одлаже без претходног одобрења Међусавезничке комисије.

Члан 2. Одржавање?

Укупне трошкове одржавања свих савезничких војски на окупираним територијама Бугарске, како је дефинисано у овом уговору, сноси Бугарска од потписивања примирја од 29. септембра 1918. године.

Одржавање војске обухвата издржавање људи и животиња, становање и закуп, прибор, плате и дневнице, постељину, грејање, расвету, одећу, опрема, наоружање и возни парк, ваздухопловне услуге (?), лечење болесних и рањених, транспортне услуге свих врста (железницом, морем или реком, камионима итд.) и генерално

све административне и техничке службе, чије функционисање је неопходно за подршку трупa, одржавање њиховог броја и војне моћи.

Накнада свих трошкова који спадају у горе наведене категорије, одговара куповини или реквизицијама од стране савезничке владе које ће у окупираним територијама бити плаћене од стране бугарске владе и савезника у свим валутама које имају законско средство плаћања у Бугарској. У свим случајевима када ће Влада свих држава платити такве куповине или захтеве на територији која је окупирана у валути која није бугарска валута, такви трошкови ће бити надокнађени у бугарској валути по курсу који је генерално прихваћен на датум отплате или по утврђеном курсу

Сви остали трошкови наведени горе ће бити надокнађени у валути земље повериоца.

Члан 3. Допринос османском дугу

Као резултат стицања османских територија у складу са Цариградским уговором из 1913. године или територија чија је предаја потврђена овим споразумом, Бугарска се обавезује да преузме део османског јавног дуга пре рата, и обавезује се да плати износ који је неопходан за пружање услуге овом делу османског дуга за време када су те територије биле или су остале под њеном суверенитетом, суму коју ће накнадно одредити Комисија која ће бити именована како би се утврдило у којој мери ће свака од додељених овласти османских територија допринети овом дугу.

Члан 4. Приоритет накнада

Редослед приоритета по коме ће Бугарска испунити финансијске обавезе које произилазе из члана 1-2-3 дела ... (Финансијске клаузуле) овог уговора је следећи:

Прво, трошкови војне окупације како је дефинисано у члану 2. овог уговора.

Друго, предратни османски дуг који се приписује Бугарској у овом уговору или уговорима и допунским конвенцијама у вези са територијама које су припадале Османском царству.

Треће, износ репарација који произилази из овог уговора или из додатних нацрта и уговора.

Члан 5.

Бугарска потврђује предају свих материјала који су достављени савезничким снагама у извршењу примирја од 29. септембра 1918. године и признаје право савезничких сила на овај материјал.

Роба која припада владама савезничких држава или њиховим држављанима биће враћена сходно извршењу уговора о примирју.

Члан 6.

Претходне одредбе неће утицати на право сваке савезничке и придружене силе да располаже непријатељском имовином под њиховом влашћу у тренутку ступања на снагу овог уговора.

Члан 7.

Посебна права и задаци утврђени за кредите уговорене од стране бугарске државе или гарантоване од августа 1914. године ће се одржавати без икаквих измена.

Члан 8.

Што се тиче зајма који је Бугарска уговорила са Немачком у јулу 1914. године, Репарациона комисија може уступити према члановима 235. и 260. уговора са Немачком и одговарајућим члановима уговора са Аустријом и Мађарском, сва права и интересе који су додељени немачким, аустријским и мађарским држављанима уговором и споразумима који се односе на тај зајам. Бугарска влада се обавезује да искористи сва средства у својој моћи да олакша овај трансфер. Она се обавезује да ће у року од 6 месеци од ступања на снагу овог Уговора Комисији пренети сва добра, права и интересе сваке врсте које имају бугарски држављани у складу са истим уговорима и уговором о зајму. Вредност свих права, камата и хартија од вредности које држе бугарски држављани одређује Репарациона комисија и признају их Бугарској против износа који се дају за репарације. У случају преноса права, интереса и хартија од вредности наведених у горњем тексту и под условом да се поштују одредбе горе наведених, Репарациона

комисија има пуно овлашћење да модификује услове уговора и уговора који се односе на задуживање и закључивање било каквих додатних споразума које сматра неопходним под условима: 1. За она права која су одобрена уговорима и уговорима о зајму свим лицима, осим немачких, аустријских, мађарских и бугарских држављана; 2. За сва права власника бугарских државних обвезница издатих у Француској 1912. и 1913. године и отплаћују се на приход од прве финансијске операције коју би Бугарска извршила.

Ниједан аранжман који се односи на зајам и повезане уговоре не може се закључити без консултација са Међусавезничком комисијом. Међусавезничка комисија делује као представник Репарационе комисије у свим питањима која се односе на зајам, кад год Комисија то одлучи.

Члан 9.

Одредбе садржане у овом делу уговора неће на било који начин утицати на залоге или хипотеке који се редовно утврђују у корист савезничких и придружених сила или њихових држављана од стране бугарске Владе или њених држављана у погледу имовине и прихода који припадају њима у свим случајевима у којима су ове залоге и хипотеке конституисане пре постојања ратног стања између Бугарске и сваке од овлашћења, осим уколико су измене ових залога и хипотеке изричито предвиђене у садашњем уговору.

Члан 10.

Савезници који заступају бугарску територију, било у складу са Букурешким уговором из 1913. године, Цариградским уговором из 1913. године или према овом уговору, обавезују се да ће, под условима који ће бити одређени касније, наплаћивати део дела бугарског јавног дуга као што је то постојало у августу 1914. године. Он ће бити наплаћиван од стране Савезних и придружених сила које, делујући кроз Међусавезничку комисију, сматрају то правичним, узимајући у обзир однос између прихода територија и остатка Бугарске за просек 3 финансијске године непосредно пред Балкански рат (1913).

Члан 11.

Државе које заступају бугарске територије стичу сва добра и приходе која припадају бугарској влади и која се налазе на наведеним територијама. Вредност стечених добара и прихода одређује Репарациона комисија и она је призната од стране Бугарске и државе пријема.

У сврху овог члана, сматраће се да добра и имовина бугарске Владе укључују сва својства Круне.

Члан 12.

1. У складу са одредбама члана 292. уговора са Немачком и одговарајућим члановима уговора са Аустријом, Мађарском и Османским царством, Бугарска треба да се одрекне сваке добити која је резултирана из одредаба унетих у Будимпештански уговор из 1917. године.; Брест-Литовски и остале уговоре. Даље се обавезује да ће пренети Румунији или главним савезничким силама све новчане инструменте, готовину, хартије од вредности и преносиве инструменте или робу коју је примила у извршењу наведених уговора.

2. Суме новца и монетарних инструмената, хартија од вредности и роба било које врсте која ће бити слободна, плаћена или пренета на основу одредаба овог члана, користиће главне савезничке и придружене силе у складу с условима које накнадно утврђују наведена овлаштења.

Члан 13.

Бугарска влада се обавезује да неће спречити стицање од стране немачке, аустријске, мађарске и османске владе свих права и интереса немачких, аустријских, мађарских и турских држављана у било којој јавној служби или на било који други начин у Бугарској коју може поднети Репарациона комисија у складу са Мировним уговором између немачке, аустријске, мађарске и османске владе и савезничких и удружених сила.

Члан 14.

Бугарска се обавезује да ће Комисији за репарацију пренети све своје дугове и права на репарације у односу на Немачку, Аустрију, Мађарску или Османско

царство, а нарочито све оно што произилази или је резултат извршења ангажовања између ње и савезника током рата.

Свака сума коју Репарациона комисија може повратити у вези са овим захтевима биће приписана бугарској влади против износа који су дати за репарације.

Члан 15

Свака обавеза плаћања у готовини у складу у овом уговору подразумева плаћање у злату или ако није другачије назначено у овом уговору. Она се плаћа по могућству поверилаца, фунте се плаћају у Лондону, златни долар САД се плаћа у Њујорку, златни франци се плаћају у Паризу а лире се плаћају у Риму.

За потребе овог члана, договорено је да су наведене валуте од законске тежине и имовине од 1. јануара 1914. године за сваку од њих.

Члан 16.

Високе стране уговорнице изјављују да се одрекну свих реципрочних захтева у вези са надокнадом доспелих износа за одржавање ратних заробљеника на њиховој територији.

Прилог 2. Пројекат о генералним одредбама о репарацијама за уговор о миру са Бугарском²⁵⁸

Члан 1.

Савезничке и придружене силе изјављују и Бугарска сматра да су она и њени савезници због својих узрока одговорни за све губитке и штете које су претрпеле савезничке и придружене владе и њихови држављани као резултат рата, наметнутог агресијом Бугарске и њених савезника.

Члан 2.

Савезничке и придружене силе признају да ресурси Бугарске нису довољни, имајући у виду трајно смањење ових ресурса који произилазе из других одредаба овог Уговора, како би се осигурала потпуна репарација свих таквих губитака и штета.

Међутим, савезничке и придружене силе захтевају а бугарска предузима да се надоканде сва оштећења цивилног становништва савезничких и придружених сила и имовине од стране агресије копном, морем и из ваздуха, и на општи начин, сва оштећења као што је дефинисано у Анексу 1.

Поред надокнаде за ратну штету, Бугарска се обавезује да врати све износе које је Србија позајмила од савезничких и придружених влада од 14. октобра 1915. до 29. септембра 1918. године, укључујући камату од 5% годишње од наведених износа.

Такође се обавезује да изврши отплату свих износа које је Румунија позајмила од савезних и придружених влада од ... до ..., укључујући камату од 5% годишње од поменуте суме.

Висина ових износа у којима ће бити укључена цена свих артикала који се испоручују у природи Србији и Румунији одређује Репарациона комисија.

Бугарска влада се обавезала да ће одмах издати одговарајућу емисију специјалних потраживања носиоца која се плаћа златним францима наредних 30 година савезничким и придруженим владама Краљевине Румуније и Краљевине СХС.

²⁵⁸ АЈ, 336. ф. 43. Бугарска и пројекат о генералним одредбама о репарацијама.

Образац, рок доспећа и други услови његових добара биће прилагођени од стране Репарационе комисије.

Члан 3.

Вредност овакве штете за коју би Бугарска преузела накнаду одређује Међусавезничка комисија, која ће деловати као Репарациона комисија за и имаће овлашћења која су наведена у даљем тексту и приложеним у Анексима 2 и 3.

Ова комисија ће проучити захтеве и пружити бугарској влади правичну могућност да се саслуша.

Закључци ове комисије, у погледу висине прекинутих штета, биће састављени и достављени бугарској влади најкасније до 1. маја 1921. године.

Комисија ће установити платно стање тако што ће одредити време и модалитете плаћања од стране Бугарске за цео дуг у периоду од 30 година; 1. маја 1921. године. Међутим, у случају да Бугарска у том периоду не плати свој дуг, прописи о неплаћаном стању могу се одложити на наредне године, по вољи Комисије, или могу бити предмет другачијег поступања под таквим условима које могу утврдити савезничке и придружене владе која поступају у складу са поступком предвиђеним у овом делу овог уговора.

Члан 4.

Репарациона комисија ће након 1. маја 1921. године с времена на време проучавати ресурсе и способности Бугарске и, након што је представницима ове земље дала прилику да буде саслушана, она ће имати сва овлашћења да продужи период и промени услове плаћања које треба извршити у складу са чланом 3 али не може платити никакву суму без посебне дозволе различитих Влада представљених у Комисији.

Члан 5.

Да би савезничке и придружене силе омогућиле обнову њиховог привредног и индустријског живота, до коначног утврђивања висине њихових потраживања, Бугарска ће платити током година 1919. и 1921. и првих четири месеца 1921. године у оном броју рата и према условима (у злату, у роби, у хартијама од

вредности или на други начин), које Репарациона комисија може одредити, еквивалентно 1.000.000.000 (милијарду) златних франака по горе наведеним тврдњама. Из ове суме најпре ће се платити трошкови окупационе војске након примирја од 29. септембра 1918. године. Бугарска такође доставља бонове прописане у параграфу 12Ц Анекса 2 који је приложен у овом документу.

Члан 6.

Поред тога, бугарска Влада даје савезничким и придруженим владама права и порезе који су наведени у Анексу 4 овог уговора, чији ће се приходи користити за исплату суме које је Бугарска требала исплатити за репарацију.

Накнадна плаћања, укључујући и она наведена у претходним члановима, како би се задовољиле горње тврдње, раздвајају дотичне савезничке и придружене владе у складу са предлозима који их унапред утврђују и на основу капитала и права сваког од њих.

С обзиром на ову компензацију, вредност пренете робе и пружене услуге, у складу са чланом 13. и Анексом 3, израчунаваће се на исти начин као исплате извршене у истој години.

Члан 8.

Поред горе наведених исплата, Бугарска ће извршити повраћај отетих и заплених животиња, алата и пољопривредних машина, возила, железничке опреме, телеграфа и телефона, чамаца и друге речне опреме и уопште објеката и вредности свих врста које су уклоњене од стране непријатељских цивилних или војних власти у случају да их је могуће идентификовати на територији Бугарске или њених савезника.

Да би извршили овај опоравак, Румунска, Грчка и Влада Краљевине СХС, ће тражити примену овог споразума а мешовита Међусавезничка комисија ће бити одговорна за спровођење извиђање и идентификацију на терену свих ових објеката. Енглеска, Француска и Италија ће имати представника у овим комисијама.

Овлашћења која су додељена Међусавезничким комисијама за ову сврху су веома широка. Бугарска влада је обавезна да им помогне у остваривању своје мисије.

После идентификације предмета коју ће утврдити ова комисија, бугарске цивилне и војне власти одмах предају све идентификоване предмете органима који су именовани за ту сврху ради слања у земљу порекла. Трошкове превоза до одговарајућих граница сноси бугарска Влада.

Члан 9.

Бугарска Влада се обавезала да ће одмах обављати повраћај средстава предвиђен у члану 8, и извршити плаћања и испоруке предвиђене члановима 3-4-5-6

Члан 10.

Бугарска Влада признаје одлуку Комисије предвиђену чланом 3. коју могу формирати савезничке и придружене владе у складу са Анексом 2; она неоспорно признаје положај остваривања права и овлашћења која су јој додељена овим Уговором. Бугарска Влада ће Комисији доставити све информације о њеној имовини, производним капацитетима, залихама, снабдевању и тренутној производњи сировина и предмета њених држављана; такође ће пружити све информације које се односе на војне операције, чије знање Комисија сматра неопходним ради утврђивања обавеза Бугарске како је наведено у Анексу 1. Дозвољава члановима Комисије и њеном особљу све права и имунитете у Бугарској од стране дипломатских представника.

Члан 11.

Бугарска се обавезује да ће спроводити све законе, прописе и уредбе које су неопходне како би се осигурала потпуна примена горе наведених одредби.

Члан 12.

Одредбе овог дела овог уговора се не примењују на имовину, права и интересе у Секцији (економске клаузуле) и делу овог Уговора, или на приход од ликвидације.

Члан 13.

Бугарска је у обавези да надокнади следеће:

А – Свака дефинитивна равнотежа у корист Бугарске односиће се на Секцију и део (економске клаузуле) овог Уговора;

Б – Сви доспели износи према Бугарској за седнице наведене у делу (финансијске клаузуле) и у делу (лука, водени путеви и железнице);

Ц – Све суме које ће морати да сноси Бугарска, имају вредност као било која друга пренесена имовина, права, концесије или други интереси предвиђени овим Уговором.

У сваком случају, повраћај средстава према члану 8. овог члана може бити признат Бугарској.

Анекс 1

1. Штете која је нанета цивилима и преживели који су били одговорни за те цивиле од свих ратних дејстава, укључујући бомбардовање или друге нападе на копну, мору или у ваздуху, и све њихове директне последице за све ратне операције на било којем месту.

2. Штета коју је Бугарска или њени савезници изазвали цивилима који су жртве насиља или злостављања на било ком месту и преживелима који су били задужени за те жртве.

3. Штета коју је Бугарска или њени савезници, на окупираној или нападнутој територији, нанели цивилима који су били жртве дела који који прејудуцира здравље, способност рада или части, као и преживелима који су одговорни за ове жртве.

4. Штета проузрокована било каквим злостављањем затвореника у рату.

5. Штету причињену народима савезничких и удружених сила, све пензије или накнаде исте природе војним жртвама рата (копнена војска, морнарица или ваздушне снаге), осакаћеним, рањеним, болесним или онеспособљеним; износ сваке обавезе савезне и придружене владе биће обрачунат за сваку од наведених влада по капитализованој вредности, на дан ступања на снагу овог уговора наведених пензија или накнада, на основу тарифа на снази у Француској, на горе наведени датум.

6. Трошкови помоћи коју пружају владе савезничких сила и придружених сила ратним заробљеницима и њиховим породицама.

7. Додељивање помоћи од стране влада савезничких и придружених сила породицама чији су чланови мобилисани и свим онима који су служили у војсци за сваку од година у којима се догодила непријатељства биће израчунат за сваку од наведених влада на основу просечне стопе која се примењује у Француској током те године.

8. Штете цивила као резултат обавезе рада без правичне накнаде коју су им Бугарска или њени савезници наметнули.

9. Штета која се односи на било коју имовину на било којем месту која припада савезничким и придруженим силама или њиховим држављанима која је одузета, оштећена или уништена актима Бугарске или њених савезника на копну, на мору или у ваздуху, или на штету која је непосредно проузрокована непријатељствима или ратним дејствима.

10. Штета у виду наплата, новчаних казни или сличних санкција из Бугарске или њених савезника на штету цивилног становништва.

11. Бугарска ће бити обавезна да отплати сва средства изражена у бугарској валути која су се налазила у поседу становништва на територијама које су биле окупиране од стране Бугарске, ратних заробљеника или цивила.

Анекс 2

Члан 1.

Комисија у члану 3. у називу „Репарациона комисија“ у следећим члановима биће наведена као „Комисија“.

Комисија предвиђена чланом 233. уговора са Немачком је иста као ова Комисија; она ће представљати Посебну секцију по питањима која се постављају применом овог уговора.

Члан 2. Резерва

У делегате Комисије биће именовани САД, Велика Британија, Француска, Италија, Јапан, Белгија, Румунија, Србија. Свака од ових сила ће именовати делегата и поставити заменика делегата који ће га заменити у случају болести или присилног одсуства, али који у било којој другој околини има право да присуствује дебатама без учешћа у њима.

Ниједан делегат више од пет или шест од горе наведених овлашћења нема право да учествује у расправама Комисије и даје гласове. Делегати САД, Велике Британије, Француске и Италије увек ће имати ово право. Белгијски делегат ће имати ово право у свим осталим него што се помиње у даљем тексту. Делегат Јапана има ово право уколико се разматрају питања која се односе на штету на мору, као и питања која су предвиђена чланом 9. стране (финансијске клаузуле) у којима су у питању интереси Јапана. Делегације Србије и Румуније имају ово право када се питања односе на Аустрију, Мађарску или Бугарску.

Члан 3.

Заинтересоване савезничке и удружене силе имају право да именују делегата који неће бити присутан и поступити као проценитељ само онда када се разматрају потраживања надлежности. Тада овај делегат неће имати право гласа.

Члан 4.

У случају смрти, оставке или повлачења било ког заменика делегата или проценитеља, његов наследник биће постављен што је пре могуће.

Члан 5.

Комисија има главну сталну функцију и одржаће свој први састанак што је пре могуће након ступања на снагу овог уговора.

Члан 6.

На свом првом састанку Комисија ће изабрати између горе поменутих делегата председника и потпредседника, који ће остати на дужности у трајању од једне године и биће квалификовани за поновно одабирање; ако место председника или

потпредседника остане упражњено током годишњег периода, Комисија ће одмах прећи на нове изборе за преостали део тог периода.

Члан 7.

Комисија је овлашћена да именује службенике и запослене који су неопходни за обављање својих дужности и да утврди њихову накнаду за формирање Комисије, чији чланови нису нужно чланови Комисије и који предузимају све неопходне мере за остваривање њеног задатка.

Члан 8.

Сва расправа Комисије је тајна, осим ако у посебним случајевима Комисија не одлучи другачије.

Члан 9.

Комисија би требало, у временском периоду од које ће с времена на време утврдити и, ако тако захтева бугарска Влада, саслушати све аргументе које је Бугарска поднела о свим питањима везаним за њену способност плаћања.

Члан 10.

Комисија врши овлашћења која су јој додељена у Анексу 4 у вези са администрирањем прихода које је издала бугарска Влада.

Члан 11.

Комисија ће испитати захтеве и саслушати бугарску владу, али она неће бити у могућности да учествује у одлукама Комисије да не буду у могућности да донесу било какав део у одлукама Комисије.

Члан 12.

Комисија неће бити обавезана ниједним посебним законом или кодексом, нити било којим посебним правилом у вези са процедуром. Њене одлуке морају бити у складу са јединственим принципима и правилима у свим случајевима када су ови принципи и правила примењиви. Она ће поставити правила која се односе на методе доказивања потраживања. Може да користи било који легитиман начин обрачуна.

Члан 13.

Комисија ће генерално имати најсвеобухватнија овлашћења у погледу репарација како је решено у овом делу и имаће овлашћење да протумачи своје одредбе. У складу са одредбама овог уговора и његових анекса, све савезне и придружене владе поменуте у члановима 2. и 3. од својих представника, за своје поједине делове, формирају Комисију ради примања, продаје, задржавања и поделе репарација које ће Бугарска извршити у складу са овим делом овог уговора. Мораће да поштује следеће услове и одредбе:

а) Било који део укупног износа неизмирених штета који неће бити плаћен у злату, хартијама од вредности, роби или на било који други начин, Бугарска ће исплатити под условима који ће одредити Комисија путем гаранција, једнаког износа обвезница или других хартија од вредности, да би представљала потврду о делу дотичног дуга.

б) У периодичној процени капацитета за плаћање Бугарске, Комисија ће испитати њен порески систем:

1. Сви приходи Бугарске, укључујући плаћање било ког домаћег зајма требају исплатити доспеле износе као репарације; 2. Да би се уверили да је општи бугарски порески систем прилично тежак, пропорционално, као и било који од овлашћења заступаних у Комисији.

в) У циљу олакшавања и наставка непосредног обнављања економског живота савезничких и придружених земаља, Комисија, како је предвиђена чланом 5. примиће од Бугарске као сигурност и признавање њеног дуга, прву рату од обвезнице у злату, без пореза било које врсте, утврђене највероватније од стране бугарске Владе или од било ког независног органа; такви налози ће се отплаћивати на рате и у три фракције како је описано у наставку (марка се плаћа у складу са чланом 12 стране (финансијске клаузуле) овог уговора).

1. Да се одмах изда 1 милијарда златних франака у обвезницама, најкасније до 1. маја 1921. године, без камате; отплата таквих обвезница примењује се посебно на плаћања која Бугарска преузима да изврши у складу са чланом 5 овог уговора, умањеном за износ који је додељен за надокнаду трошкова одржавања окупационих снага; они од тих рачуна који не би били отписани 1. маја 1921.

године, биће замењени за нове обвезнице истог типа као што су наведени у наставку.

2. Да се одмах изда одмах 2 милијарде (2 милијарде) златних франака у каматним обвезницама на 2 1/2% (два и по процента) између 1921. и 1926. године а затим на 5% (пет процената) са 1% (један проценат), поред амортизације, од 1926. године на укупан износ емисије.

3. Да се изда одмах писмено обавезивање за нову исплату али само када Комисија буде задовољна да Бугарска може да сервисира камату и потоњи фонд поменутих обвезница 2 милијарде (две милијарде) златних франака у обвезницама са носиоцем у износу од 5% (пет посто), време и начин плаћања главнице и камате коју одреди Комисија.

Када је доспела камата, начин коришћења фонда за потоње и сва сродна питања која се односе на издавање, управљање и регулисање издавања налога одређује Комисија с времена на време.

Нова питања, путем признавања и гаранције, могу се захтевати под таквим условима какве Комисија може с времена на време одредити.

г) У случају да материјална добра, обвезнице и друге признанице дуга које је издала Бугарска, као јемство или признање свог дуга на име одштете, дефинитивно и у својству гаранције, донесу већу зараду од раније предвиђене, износ бугарског дуга биће у смислу наведених случајева умањен за износ који одговара номиналној вредности добара која су на овај начин дефинитивно додељена и бугарске обавезе у вези са наведеним обвезницама биће ограничене на овде описане обавезе.

д) Трошкови репарације и обнове некретнина у окупираним и деградираним подручјима, процењују се по трошковима репарације и обнове у време обављања посла.

ђ) Одлуке Комисије које се односе на потпуну или делимичну предају, у капиталу или интересу, било ког потврдног дуга Бугарске мораће бити мотивисане.

Члан 14.

Што се тиче гласова, Комисија ће се ограничити на следећа правила:

Када Комисија доноси одлуку, биће забележени гласови свих делегата са правом гласа или, у недостатку неких од њих, заменика делегата.

Уздржаност се сматра гласом против предложеног предлога.

На следећа питања неопходна је једногласност:

а) Питања која се тичу суверенитета савезничких и придружених сила или у вези с предајом целог или дела дуга Бугарске.

б) Питања везана за износ и услове обвезница које ће Влада Бугарске предати и одређивање времена и начина њихове продаје, преговарања или дистрибуције.

в) Било каква одлагања, у целости или делимично, након 1930. године, рата која доспевају у периоду од 1. маја 1921. до краја 1926. године.

г) Свако одлагање, укупно или делимично, за период који прелази три године, плаћања која се плаћају након 1926. године.

д) Питања која се односе на пријаву, у одређеном случају, методе процене штете другачије од оног што је претходно усвојено у сличном случају.

ђ) Питања тумачења одредби овог дела овог уговора.

Сва друга питања биће решена већином гласова.

Члан 15.

Одлуке које доноси Комисија у складу са овлашћењима која су му додељена ће бити одмах извршна и могу се одмах применити без додатних формалности.

Члан 16.

Комисија ће проследити сваку заинтересованој сили у облику који ће одредити:

1. Уверење у коме се држи у име поменутих добара о горе наведеним питањима, а поменуто уверење треба да се, на захтев савезника, подели на број апоена који не прелазе 5.

2. Уверења која налажу да у име поменуте власти држе било коју другу имовину коју је Бугарска доставила због дуга за репарацију.

Горенаведена уверења могу се, након обавештења Комисији, пренети путем плаћања.

Када се новчанице издају за продају или трговину и када Комисија испоручи робу, одговарајућа сума мора бити повучена.

Члан 17.

Влада Бугарске ће од 1. маја 1921. године плаћати камату на свој дуг утврђен од стране Комисије, након одбитка свих плаћања у готовини или њиховим еквивалентима или у облику обвезница издатих у корист Комисија и сва плаћања наведена у члану 3.

Стопа такве камате одређује се на 5%, осим ако Комисија касније не размотри да околности оправдавају промену ове стопе.

Комисија, утврђивањем 1. маја 1921. године, укупног износа дуга Бугарске, може узети у обзир камату која се односи на износ који се односи на надокнаду материјалне штете од 29. септембра 1918. године до 1. маја 1921. године.

Члан 18.

У случају да Бугарска не изврши било коју од обавеза из дела овог уговора, Комисија ће одмах пријавити ово неизвршење свакој од сила, у прилог било каквих предлога за које сматра да је прикладно предузети мере због овог неиспуњења.

Члан 19.

Мере које савезничке и придружене силе имају право да предузму у случају намерног пропуста од стране Бугарске, могу укључити акте забране и економске одмазде и финансијске мере и, уопштено говорећи, друге околности које одговарајуће владе могу сматрати потребним.

Члан 20.

Плаћања, која се морају извршити у злату могу у свако доба бити прихваћена од стране Комисије у виду покретне и непокретне имовине, роба, права и концесија на немачким територијама или изван ових територија, обвезница, деоница или хартија од вредности било које врсте или валуте Бугарске или других држава, њихова вредност замене у односу на злато утврђена по правичној и правичној стопи од стране саме Комисије.

Члан 21.

Комисија при утврђивању или приступању плаћањима која ће се извршити испоручивањем одређене имовине или права узимају у обзир сва легитимна права и интересе савезничких и придружених сила или неутралних овлашћења и њихових држављана.

Члан 22.

Ниједан члан Комисије неће бити одговоран, ако не и према Влади која га је именовала, за било које радње или пропусте на које припада. Ниједна савезничка и придружена влада не преузима одговорност за било коју другу Владу.

Члан 23.

У складу са одредбама овог уговора, овај Анекс може бити измењен једногласном одлуком влада заступаних у Комисији.

Члан 24.

Када су Бугарска и њени савезници платили све суме које су им доспели у извршењу овог уговора или одлуке Комисије, а када су сви примљени износи или њихови еквиваленти расподељени међу релевантним овлашћењима, Комисија ће бити распуштена.

Анекс 3

Члан 1.

Савезничке и придружене силе захтевају да Бугарска приступи испуњавању својих обавеза дефинисаних овим уговором, а у складу са дефинисаним условима,

своје економске ресурсе примењује директно на физичку рестаурацију окупираних подручја у мери у којој ће то одредити савезничке и придружене силе.

Члан 2.

Владе савезничких и придружених сила односе се на Комисију за репарацију листа која даје:

а) Животиње, машине, опрема и слични производи комерцијалног карактера који су одузети, употребљени или уништени као непосредни резултат војних операција, а које те владе желе, за задовољавање непосредних потреба. и хитно, да их замене животиње или предмети исте врсте који постоје на немачкој територији након ступања на снагу овог Уговора.

б) Материјали за обнову (камен, опека, ватростални материјали, плочице, греде, угаљ, цемент итд.) и сви производи комерцијалног карактера које желе наведене владе биће испоручени за обнову окупираних територија.

Члан 3.

Спискови који се односе на артикле поменуте у члану 2 (а) горе ће бити обезбеђене у року од шездесет дана од дана ступања на снагу овог Уговора.

Спискови који се односе на чланове из тачке 2 (б) износеће се последњи пут 31. децембра 1919. године.

Спискови ће садржавати све детаље о коришћењу у комерцијалним уговорима који се односе на предметне производе, укључујући спецификацију, време испоруке; али неће садржавати ни цену нити процену, ове цијене или процене требају утврдити Комисија, како је наведено у наставку.

Члан 4.

По примању спискова, Комисија ће испитати у којој мери се од Бугарске захтевају материјали и животиње наведене у овим листама.

При утврђивању своје одлуке, Комисија ће узети у обзир домаће потребе Бугарске колико је то неопходно за одржавање њеног друштвеног и економског живота;

такође ће навести цене и датуме на којима се слични производи могу добити у Савезним и придруженим земљама и упоређивати их са онима који се примењују на бугарске артикле; то је такође знак општег интереса савезничких и придружених влада да индустријски живот у Бугарској не би требао бити тако неорганизован да угрози његову способност да изврши друге акте репарације за то.

Међутим, машине, опрема и слични производи комерцијалне природе који су тренутно у употреби у индустрији неће бити потребни, осим ако нема залиха предмета предмета који су на располагању и за продају; с друге стране, захтеви тог трговца не смеју бити већи од 30% количине сваког артикла који је у служби у немачкој установи или било којем немачком предузећу.

Комисија даје немачкој влади могућност да се у одређеном тренутку изложи могућност снабдевања таквим материјалима, животињама и предметима.

Одлука Комисије биће саопштена Немачкој али и савезничким и придруженим владама.

Влада Немачке се обавезује да испоручи материјале, предмете и животиње наведене у овом обавештењу а све заинтересоване савезничке и придружене владе се, у сваком случају, обавезују да прихвате исте испоруке, под условом да су оне у складу са датим спецификацијама.

Члан 5.

Комисија ће одредити вредност материјала, предмета и животиња, као што је наведено горе, а савезничке и придружене владе које ће примати такве снабдевања с којима се слаже да буду задужене за њихову вредност и признају да ће одговарајући износ бити третира се као плаћање које је извршила Бугарска, која ће бити дистрибуирана у складу са чланом 7. дела овог уговора.

У случају да се право на потраживање материјалне одштете под горе описаним условима изврши, Комисија ће се постарати да сума пребачена у бугарски кредит представља нормалну вредност извршеног рада или материјала које она обезбеди и да ће износ потраживања које је учинила заинтересована сила за овако

делимично надокнађену штету бити умањен сразмерно износу овако обезбеђене одштете.

Члан 7.

Као посебна надокнада за уништавање рудника угља на српским територијама окупираних од стране бугарске војске, бугарска Влада се обавезала да ће Краљевину СХС снабдевати 5 година са 100.000 тона угља годишње из рудника у Пернику.

Ова испорука ће се вршити по стопи од 1/12 месечно бесплатне српске границе на линији Пирот-Софија.

На бугарском рачуну за репарације неће се остваривати никакви бонуси, уништавање мина по одласку бугарских трупа је у супротности са чланом уговора о примирју од 29. септембра 1918. године.

Члан 8.

Бугарска Влада се обавезује да ће грчкој Влади 5 година доставити 100.000 тона пшенице годишње.

Члан 9.

У року од 15 дана од дана ступања на снагу овог уговора, бугарска Влада дужна је да грчкој, румунској и влади Краљевине СХС плати 10 милиона франака у злату из готовине Бугарске Банке као надокнаду за злато које су бугарске власти однеле са њихове територије. Висина ове суме биће приписана дугу Бугарске.

Бугарска се обавезује да ће вратити у Грчку оружје, опрему, одећу, храну, сточну храну, аутомобиле, инжењерску опрему, санитарну опрему, животиње, депозите грчке војске који су пали у руке бугарске војске током своје инвазије на источну Македонију у августу 1916. године, без обзира на могућу употребу дела овог материјала од стране једног од савезника Бугарске.

Анекс 4

Параграф 1

Приликом извршења обавезе из члана 6 овог уговора, бугарска Влада ће се посветити да намени исплаћивању сума које дугује на име одштете следећа права, порезе и царине:

1. Сва права од уласка и изласка као и све потребне таксе у смислу општих и конвенционалних тарифа на сву робу, природне и индустријске производе увезене на бугарску територију и извезене
2. Сву зараду од потрошње, акциза на со, колонијалну храну, минерална уља (петролеј и бензин) и алкохолна пића
3. Зараду од сировог дувана
4. Зараду од продаје акциза за индустријски дуван
5. Зараду монопола на продају папира за цигарете, карте за игру и шибице

Параграф 2

У року од шест месеци од ступања на снагу овог уговора успоставља се Административни Савет који је одговоран за администрацију и наплату прихода набројаних у горњем члану.

Овај Савет, који именује Репарациона комисија, састоји се од шест чланова, по један за сваку од следећих овлашћења: Енглеска, Француска, Италија, Грчка, Румунија, Краљевина СХС.

Чланови овог Савета уживају сва права и имунитете који се у Бугарској признају члановима дипломатских мисија акредитованих за бугарску Владу.

Бугарска Влада биће заступљена у раду овог Савета од стране делегата који има право да учествује у расправама без права на гласање.

Параграф 3

Репарациона комисија утврђује регулативом овлашћења Савета и дужности и обавезе бугарске владе. Бугарска Влада предузима унапред да прихвати ову регулативу и проглашава је државним законом.

Параграф 4

Прикупљање царина, пореза и пореза вршиће се према законима, тарифама и прописима од 29. септембра 1918. године, Влади Бугарске је забрањено да уведе било какве измене или промене.

Параграф 5

Репарациона комисија има право да измени методе прикупљања права, пореза и царине, а нарочито да затраже од бугарске Владе да замени право на потрошњу соли, минералних уља (нафте и бензина), сировог дувана и акциза на ове артикле.

Бугарска Влада се унапред предузима да приступи било ком захтеву Комисије формиране за ову сврху.

Параграф 6

Сва права која је одобрила бугарска Влада у вези са приходима од уговора о зајму или на други начин у корист даваоца осигурања кредита или било ког другог лица су и остају неважеће од ступања на снагу овог уговора.

Параграф 7

Приход од продаје производа утиче на следеће трошкове у редоследу наведеном у наставку:

1. Све административне и трошкове прикупљања прихода који су прописани Државним прогнозама расхода.
2. Камата и амортизација хартија од вредности бугарских кредита за услугу чији су приходи дати споразумима о кредиту закљученим пре 1. августа 1914. године, уз кредитне институције савезничких и придружених сила и неутралних земаља, све док су ти називи још увек у рукама држављана савезничких и придружених сила.

Одељак други

Посебне одредбе

Члан 1.

У року од 6 месеци од ступања на снагу овог уговора, бугарска влада ће вратити:

а) Влади Краљевине СХС трофеје из рата 1885-1886, према листи коју је послала влада Краљевине СХС и мошти Св. Краља (српског краља Милутина) које су до недавно чуване у Софијској катедрали.

б) Владама Грчке, Румуније и Краљевине СХС, ратне трофеје, антиквитете, књиге, документе, рукописе, слике, уметничка дела, верске реликвије и историјске сувенире који су углавном уклоњени са територија које припадају Грчкој, Румунији и Краљевини СХС, од балканских ратова до данашњих дана.

Члан 2.

У року од 6 месеци од ступања на снагу овог уговора, бугарска Влада се обавезује да испоручи грчкој Влади рукописе, књиге, иконе, слике, статуе, у принципу, све објекте уметничке вредности које су уклоњене од стране бугарских власти, трупа, или појединаца.

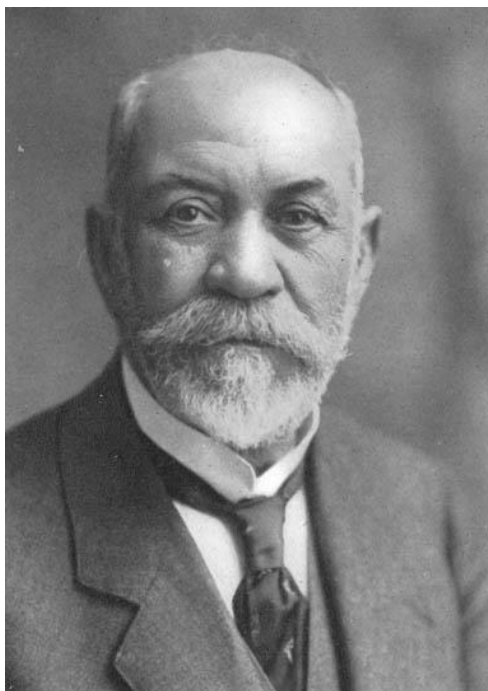
Да би уживали у овој привилегији, власници морају навести да су стекли ове вредносне папире пре 1. августа 1914. године или, у случају накнадне аквизиције, наведене вредносне папире биле су у власништву држављана савезничких и придружених сила или држављана неутралних земаља.

Договор ће се извршити између Репарационе комисије и Савезних и кредитних институција савезничких и придружених или неутралних земаља које су издале такве зајмове или су учествовале у било којем својству у свом питању како би регулисали начин на који ће се ова привилегија остваривати.

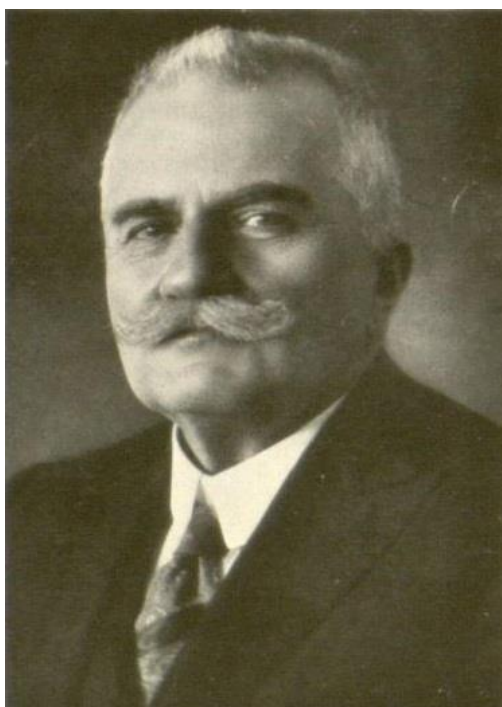
3. Висина компензације која произилази из овог уговора или додатних нацрта или споразума.

Зајмови које је административни савет у том погледу пренео из прихода додељених Репарационој комисији биће признати Бугарској на рачун репарација.

Прилог 3. Сlike непосредних и посредних учесника Конференције мира у Паризу

Слика 1. Стојан Протић, председник Владе Краљевине СХС у два мандата (20. децембар 1918. године – 16. август 1919. године и 19. фебруар 1920. године – 17. мај 1920. године)

Слика 2. Љубомир Давидовић, председник Владе Краљевине СХС (16. август 1919. године – 19. фебруар 1920. године)

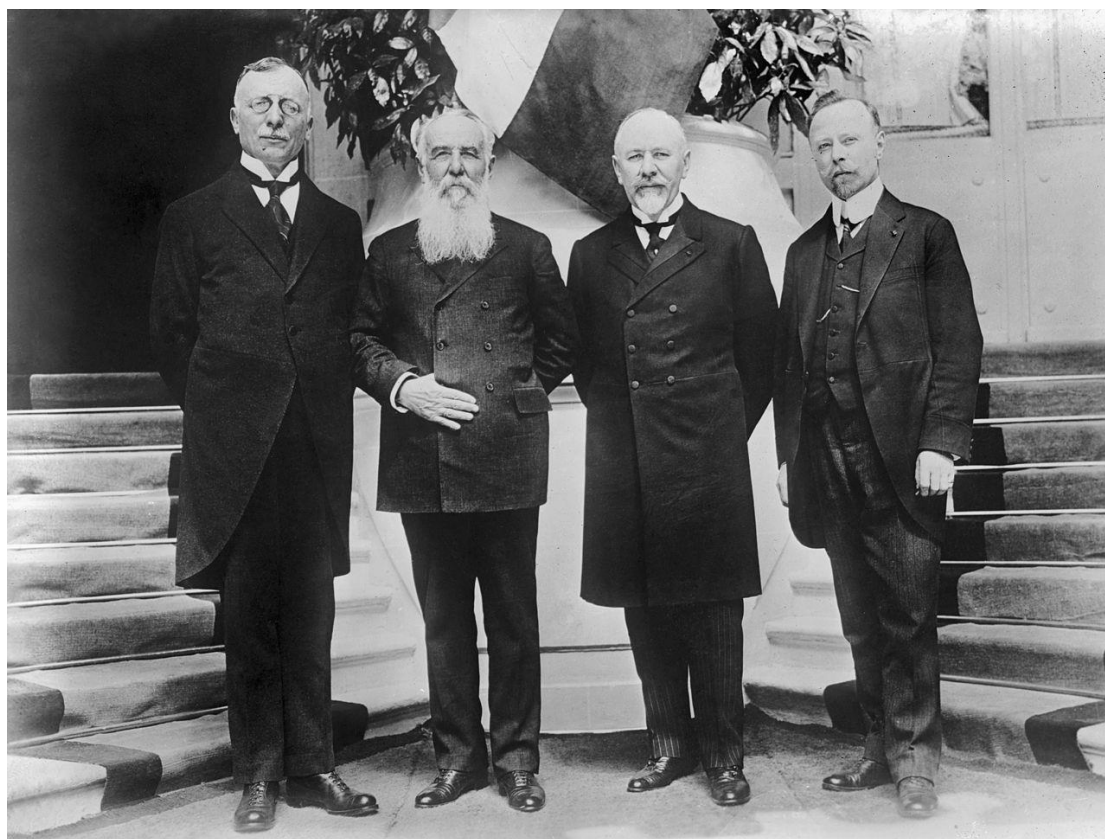
Слика 3. Никола Пашић, председник делегације Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу

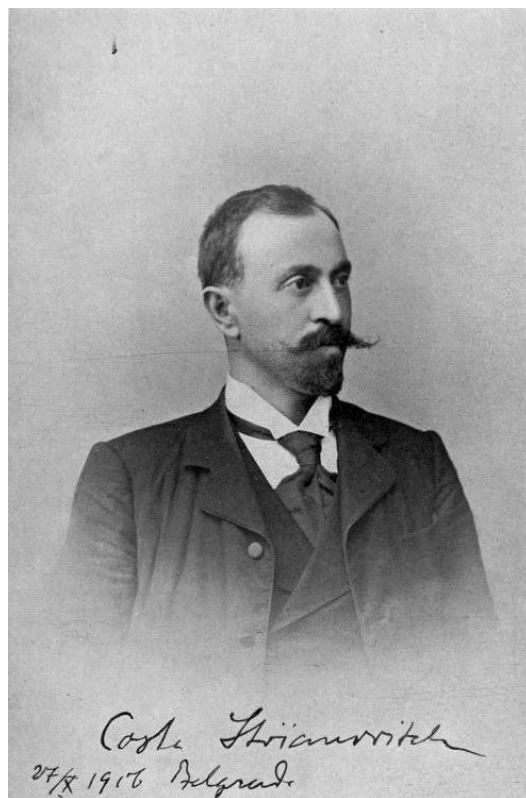
Слика 4. Анте Трумбић, први министар иностраних послова Краљевине СХС, учесник Конференције мира у Паризу

Слика 5. Миленко Веснић, дугогодишњи посланик Краљевине Србије а потом и Краљевине СХС у Паризу (1903-1920), учесник Конференције мира у Паризу

Слика 6. Анте Трумбић, Никола Пашић, Миленко Веснић и Иван Жолгер на Конференцији мира у Паризу

Слика 7. Коста Стојановић, председник Економско – финансијске и Саобраћајне Секције (до 8. новембра 1919. године, формално је остао шеф Секције)

Слика 8. Велизар Јанковић, делегат Економско – финансијске и Саобраћајне Секције

Слика 9. Велимир Бајкић, делегат Економско – финансијске и Саобраћајне Секције

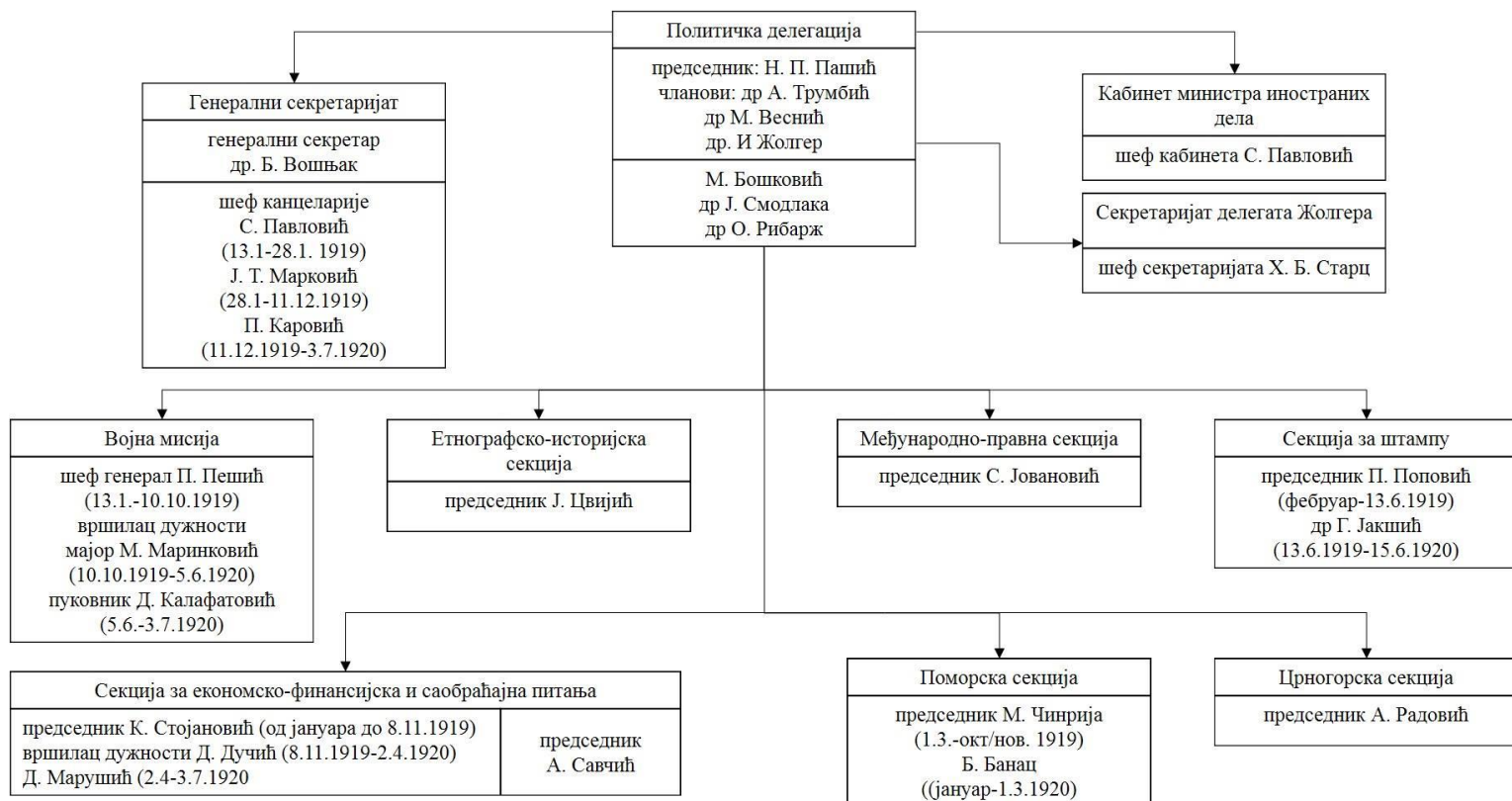
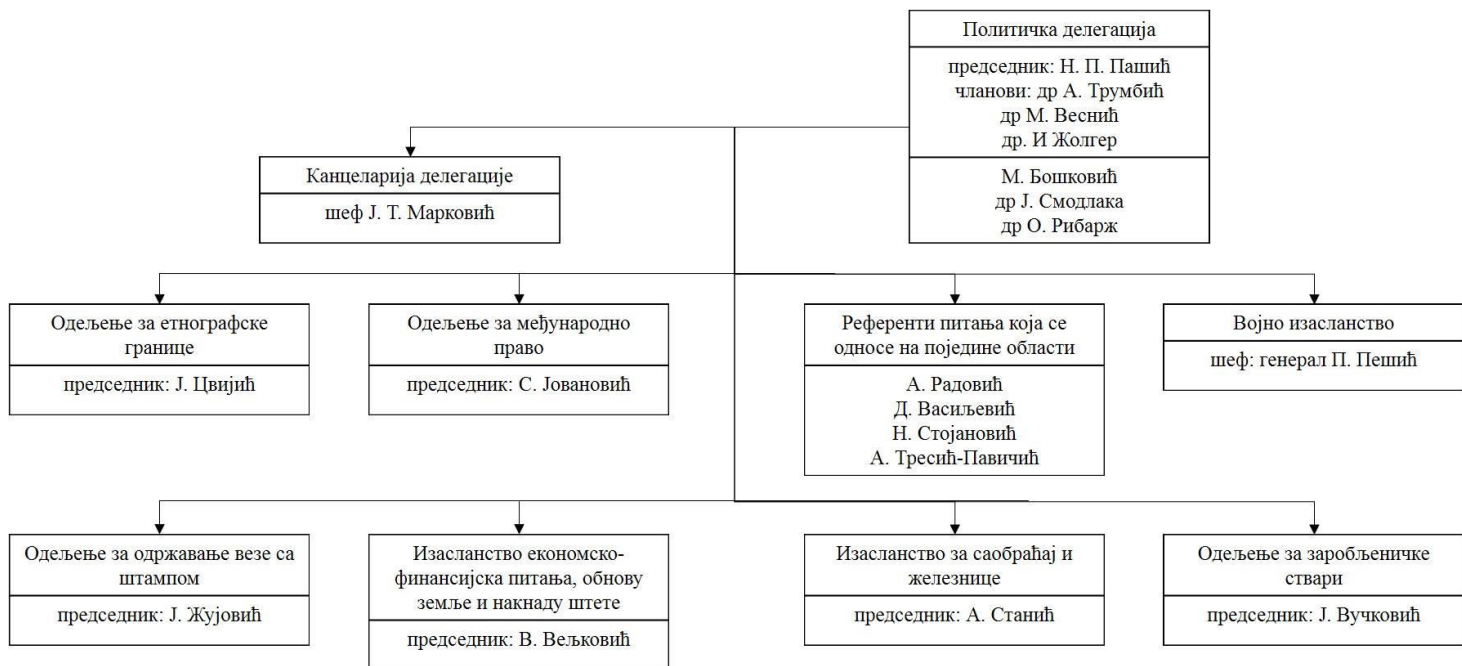

Слика 10. Драго Марушич, експерт, заступник председника Економско – финансијске и Саобраћајне Секције и њен председник (2. април – 3. јул 1920. године)

Слика 11. Павле Поповић, председник Секције за штампу (до 13. јуна 1919. године)

Прилог 4. Шеме делегације по пројекту и у пракси²⁵⁹

²⁵⁹ Преузето из: А. Mitrović, *Jugoslavija na konferenciji mira*, 8-9.

10. Коришћени извори и литература

Архивска грађа

Архив Југославије (АЈ)

Фонд 334: Министарство иностраних послова Краљевине Југославије

Фонд 336: Делегација Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу

Архив Српске академије наука и уметности (АСАНУ)

Заоставштина Војислава Маринковића

Заоставштина Косте Стојановића

Објављени извори

Zapisi sa sednica delegacije Kraljevine SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920, priredili Bogumil Hrabak i Bogdan Krizman, Beograd 1960.

Jugoslavija 1918-1988: tematska zbirka dokumenata, priredili Branko Petranović i Momčilo Zečević, Beograd 1988.

Литература

Avramovski Živko, *Ratni ciljevi Bugarske i Centralne sile 1914-1918*, Beograd 1985.

Боп Огист, *За српском владом од Ниша до Крфа*, Женева 1918.

Димић Љубодраг, *Историја српске државности, књига III, Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.

Екмечић Милорад, *Стварање Југославије 1790-1918, Књ. 2*, Београд 1989.

Екмечић Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 2014.

Екмечић Милорад, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у Новом веку: (1492-1992)*, Београд 2017.

Krizman Bogdan, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977.

Мастиловић Драга, *Између српства и југословенства: српска елита из Босне и Херцеговине и стварање Југославије*, Београд 2012.

Mitrović Andrej, *Jugoslavija na konferenciji mira: 1919-1920*, Beograd 1969.

Митровић Андреј, *Време нетрпељивих: политичка историја великих држава Европе: 1919-1920*, Београд 2012.

Митровић Андреј, *Србија у Првом светском рату*, Београд 2015.

Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988. Prva knjiga. Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd 1988.

Попов Чедомир, *Од Версаја до Данцинга*, Београд 2015.

Поповић Никола, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*, Београд 1977.

Поповић Никола, *Србија и Руска револуција 1917-1918*, Београд 2014.

Радојевић Мира, Димић Љубодраг, *Србија у Великом рату 1914-1918: кратка историја*, Београд 2014.

Ренувен Пјер, *Европска криза и Први свјетски рат*, Загреб 1965.

Робертс Џон, *Европа: 1880-1945*, Београд 2002.

Станковић Ђорђе, *Никола Пашић, савезници и стварање Југославије*, Зајечар 1995.

Стојановић Коста, *Слом и васкрс Србије*, Београд 2012.

Тимофејев Алексеј, Пиљак Милан, *Руска револуција 1917. у очима Краљевине Србије*, Београд 2017.

Зборници радова

Срби и Први светски рат 1914-1918, ур. Драгољуб Живојиновић, Београд 2014.